

LINGUA ET VITA

vedecký časopis
pre výskum jazykov a interkultúrnej komunikácie
Fakulty aplikovaných jazykov
Ekonomickej univerzity v Bratislave

Journal
for Research of Languages and Intercultural Communication
of the Faculty of Applied Languages,
University of Economics in Bratislava

Ročník/Issue X/2

Číslo/Number 20/2021

VEDECKÁ REDAKČNÁ RADA/SCIENTIFIC EDITORIAL BOARD

Šéfredaktor časopisu/Editor-in-chief: PhDr. Roman Kvapil, PhD.

Členovia vedeckej redakčnej rady/Scientific Editorial Board Members:

Prof. Dr. Vasile Spiridon, *University of Economics in Bratislava, Slovak Republic*

Univ. Prof. Dr. Irena Zavrl, PhD., *University of Applied Sciences, Burgenland, Eisenstadt, Austria*

Dipl. Slaw. Heike Kuban, *University Erfurt, Germany*

Jelena Jurjevna Strigankova, PhD., *The Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration, Saratov*

Dr. Farida Djaileb, Associate Prof., *University of Science and Technology, Oran, Algeria*

Doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc., *Charles University in Prague, Czech Republic*

Doc. Mgr. Tomáš Káňa, PhD., *Masaryk University, Brno, Czech Republic*

Prof. PaedDr. Dušan Kostrub, PhD., *Comenius university in Bratislava, Slovak Republic*

Doc. Mgr. Irina Dulebová, PhD., *Comenius University in Bratislava, Slovak Republic*

PhDr. Eva Molnárová, PhD., *Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovak Republic*

Prof. Elena Markova, DrSc., *University of Economics in Bratislava, Slovak Republic*

Doc. PhDr. Radoslav Štefančík, MPol., PhD., *University of Economics in Bratislava, Slovak Republic*

Doc. PhDr. Helena Šajgalíková, CSc., *University of Economics in Bratislava, Slovak Republic*

Doc. Mgr. Ing. Katarína Seresová, PhD., *University of Economics in Bratislava, Slovak Republic*

Doc. Mgr. Mária Spišiaková, PhD., *University of Economics in Bratislava, Slovak Republic*

Doc. Mgr. Zuzana Gašová, PhD., *University of Economics in Bratislava, Slovak Republic*

PhDr. Tatiana Hrivíková, PhD., *University of Economics in Bratislava, Slovak Republic*

PaedDr. Zuzana Hrdličková, PhD., *University of Economics in Bratislava, Slovak Republic*

PaedDr. Eva Stradiotová, PhD., *University of Economics in Bratislava, Slovak Republic*

Recenzenti/Editorial Consultants:

Prof. PhDr. Eva Kollárová, PhD.

Doc. PhDr. Radoslav Štefančík, MPol., PhD.

Doc. Mgr. Ing. Katarína Seresová, PhD.

Doc. Mgr. Mária Spišiaková, PhD.

PhDr. Roman Kvapil, PhD.

PhDr. Tatiana Hrivíková, PhD.

PaedDr. Eva Stradiotová, PhD.

Grafická úprava a zlom/Graphic Design:

PhDr. Roman Kvapil, PhD.

Vydavateľ/Publisher:

Vydavateľstvo EKONÓM, december 2021

Náklad/Number of copies: 30

Strán/Pages: 83

ISSN 1338-6743

Evidenčné číslo/Registration Number: EV 5817/19

Za pravopisnú, gramatickú, lexikálnu a štylistickú stránku uverejnených príspevkov zodpovedajú autori príspevkov. / The language quality of the published papers is the sole responsibility of the authors.

Adresa redakcie/Editorial Office:

Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta aplikovaných jazykov
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava, Slovenská republika
Email: casopis.faj@gmail.com
Web: linguaetvita.sk

RUBRIKY ČASOPISU/CATEGORIES OF THE JOURNAL

JAZYK, KOMUNIKÁCIA, KULTÚRA ***LANGUAGE, CULTURE, COMMUNICATION***

The section deals particularly with:

- Linguistic phenomena from both synchronic and diachronic perspective,
- Comparative linguistics,
- Theory of communication and intercultural communication,
- History and culture of language areas.

DIDAKTIKA A METODIKA VYUČOVACÍCH A CUDZÍCH JAZYKOV ***DIDACTICS AND METHODOLOGY OF TEACHING AND FOREIGN LANGUAGES***

The section deals particularly with:

- Language didactics,
- Methodology of language education,
- Teaching styles and strategies in language education,
- Testology within the framework of CEFR for languages.

TRANSLATOLÓGIA ***TRANSLATOLOGY***

The section deals particularly with:

- Theory and practice of translation and interpretation,
- Translation and interpretation of general and literary texts from and into Slovak language,
- Translation and interpretation of texts for specific purposes from and into Slovak language.

RECENZIE ***REVIEWS***

The section deals with:

- Reviews of scientific treatises, scholarly papers, project publications and monographs written at the faculty or other universities in Slovakia or abroad.

SPRÁVY ***REPORTS***

The section deals with:

- News about scientific events and other supporting scientific and research activities of the Faculty of Applied Languages and the University of Economics in Bratislava.

5	OBSAH / CONTENTS
7	ÚVOD / INTRODUCTION

JAZYK, KULTÚRA, KOMUNIKÁCIA / LANGUAGE, CULTURE, COMMUNICATION
--

9	VLADIMÍR BILOVESKÝ, MARTA KOVÁČOVÁ
	RECEPCIA RUSKEJ SOVIETSKEJ LITERATÚRY NA SLOVENSKU PO ROKU 1989 / RECEPTION OF RUSSIAN SOVIET LITERATURE IN SLOVAKIA AFTER 1989

18	EDITA JURČÁKOVÁ, JANA ŠTEFAŇÁKOVÁ
	NÁMESTIE SNP V BANSKEJ BYSTRICI AKO OBJEKT SKÚMANIA JAZYKOVEJ KRAJINY / SNP SQUARE IN BANSKA BYSTRICA AS AN OBJECT OF THE STUDY OF LINGUISTIC LANDSCAPE

33	PATRÍCIA MOLNÁROVÁ
	KONTRAST A JEHO FUNKCIA V EXPRESÍVNEJ IDEOLOGICKY MOTIVOVANEJ DENOMINÁCII POLITICKÉHO SUBJEKTU / THE CONTRAST AND ITS FUNCTION IN THE EXPRESSIVE AND IDEOLOGICALLY DENOMINATED POLITICAL ENTITY

43	EVA MOLNÁROVÁ, JANA LAUKOVÁ
	MOŽNOSTI VÝSKUMU JAZYKOVEJ KRAJINY (NA PRÍKLADE MESTA BANSKÁ BYSTRICA) / POSSIBILITIES FOR RESEARCH ON THE LINGUISTIC LANDSCAPE (ON THE EXAMPLE OF THE TOWN BANSKÁ BYSTRICA)

52	MARTINA ULIČNÁ
	RUSKÉ A SLOVENSKÉ NÁZVY PRE BIELU A ČIERNU FARBU VO VZÁJOMNÝCH VZŤAHOCH / RUSSIAN AND SLOVAK COLOUR NAMES FOR WHITE AND BLACK AND THEIR RELATIONS

DIDAKTIKA A METODIKA / DIDACTICS AND METHODOLOGY
--

66	JANA BOLTÍŽIAR
	VNÍMANIE TITULIEK V YOUTUBE VIDEÁCH V RÁMCI ONLINE KURZU POČÚVANIA S POROZUMENÍM / PERCEPTION OF CAPTIONS IN YOUTUBE VIDEOS DURING AN ONLINE LISTENING COMPREHENSION COURSE

74	KATARÍNA JALOVÁ
	PROBLÉM GRAMATICKEJ INTERFERENCIE U SLOVENSKÝCH ŠTUDENTOV RUSISTIKY / THE GRAMMATICAL INTERFERENCE PROBLEM AMONG SLOVAK STUDENTS OF RUSSIAN STUDIES

RECENZIE / REVIEWS

82	NINA MOCKOVÁ
	SPIŠIAKOVÁ, M. VARELA CANO, D. P., TUŽINSKÁ, S., PAVLIKOVÁ, Ž. 2020. <i>Španielsky jazyk pre ekonómov, diplomatov a mediátorov 1</i> . Brno: Tribun. ISBN 978-80-263-1578-0. SPIŠIAKOVÁ, M. VARELA CANO, D. P., TUŽINSKÁ, S., PAVLIKOVÁ, Ž. 2020. <i>Španielsky jazyk pre ekonómov, diplomatov a mediátorov 2</i> . Brno: Tribun. ISBN 978-80-263-1579-7.

ÚVOD

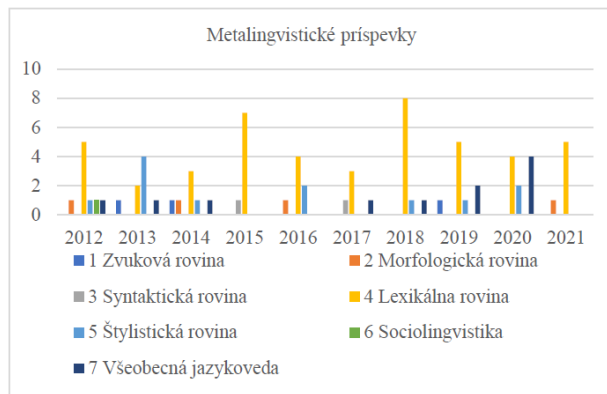
Vážení čitatelia,

V rámci úvodu predchádzajúceho čísla časopisu sme analyzovali v ňom počet publikovaných príspevkov za roky 2012 až 2020. Spolu ich bolo 254, v súčasnosti spolu aj s dvoma číslami z roku 2021 280. V rámci tohoto úvodu by sme radi priniesli informácie o skladbe príspevkov z rubriky jazyk, kultúra, komunikácia za rovnaké obdobie existencie časopisu. Z pohľadu tematického zamerania časopisu ide o najrozsiahlejšiu rubriku, ktorá najviac korešponduje so skladbou študijného programu našej fakulty a jej vedeckovýskumnou profiláciou.

Na základe uverejnených príspevkov v rubrike jazyk, kultúra, komunikácia v časopisoch 2012 až 2021 (spolu 20 čísel) (pozri tabuľku č. 1) sme príspevky rozdelili do troch veľkých skupín: 1) príspevky, v ktorých sa opisuje samotný jazykový systém podľa jazykových rovín; 2) príspevky, v ktorých sa jazyk ako znakový systém opisuje v kontexte preskupujúcich sa disciplín, teda keď sa znakový systém jazyka stáva nástrojom na opis a vysvetlenie javov v iných, nelingvistických disciplínach; 3) príspevky z literárnej vedy. Prvú skupinu kategorizovaných príspevkov tvoria príspevky metalingvistické, v nich sa opisuje pomocou jazyka samotný jazykový systém, jeho povaha a štruktúra z pohľadu existujúcich jazykových rovín (pozri tabuľku 1 a graf 1).

Metalingvistika	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Zvuková rovina	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0
Morfologická rovina	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1
Syntaktická rovina	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0
Lexikálna rovina	5	2	3	7	4	3	8	5	4	5
Štylistická rovina	1	4	1	0	2	0	1	1	2	0
Sociolingvistika	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Všeobecná jazykoveda	1	1	1	0	0	1	1	2	4	0

Tabuľka 1 Štatistika publikovaných metalingvistických príspevkov

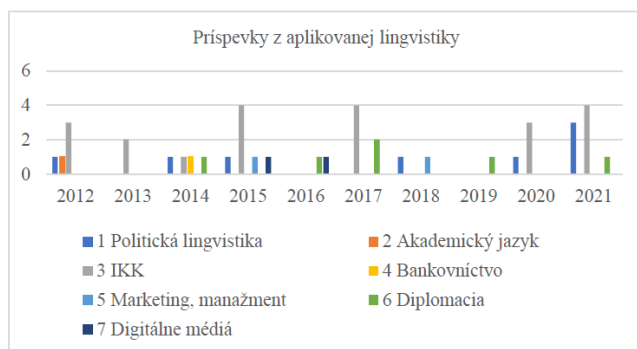
Graf 1 k tabuľke 1 Štatistika publikovaných metalingvistických príspevkov

Kategória príspevkov o jazyku, tzv. metalingvistických príspevkov, predstavuje spolu 79 príspevkov. Ide o kategóriu dominantnú v porovnaní s druhou a treťou kategóriou. Z lingvistických rovín sa najatraktívnejšou stala lexikálna rovina, ktorá poskytuje prispievateľom pomerne široké pole možností výskumu, najviac však z oblasti korpusovej lingvistiky, lexikológie a lexikografie.

Druhou najpočetnejšou kategóriou príspevkov je kategória z oblasti aplikovanej lingvistiky. Za sledované obdobie 10 rokov sa v tejto kategórii publikovalo spolu 41 príspevkov. V rámci nej sa sa prispievatelia zameriavali najviac na politickú lingvistiku (8 príspevkov) a interkultúrnú komunikáciu (21 príspevkov) (pozri tabuľku 2 a graf 2).

Aplikovaná lingvistiká	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Politická lingvistiká	1	0	1	1	0	0	1	0	1	3
Akademický jazyk	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
IKK	3	2	1	4	0	4	0	0	3	4
Bankovníctvo	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Marketing, manažment	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0
Diplomacia	0	0	1	0	1	2	0	1	0	1
Digitálne médiá	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0

Tabuľka 2 Štatistika publikovaných príspevkov z aplikovanej lingvistiky

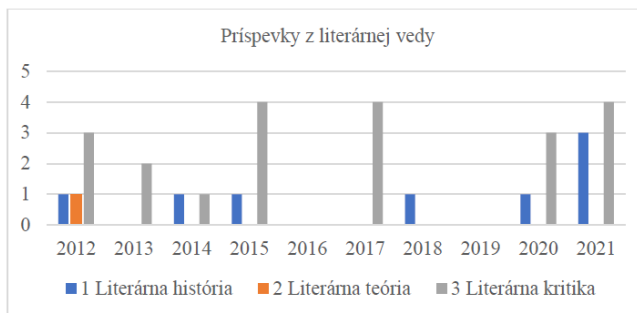
Graf 2 Štatistika publikovaných príspevkov z aplikovanej lingvistiky

komunikácia, obchodné rokovania a diplomacia.

Príspevky z oblasti interkultúrnej komunikácie opäť potvrdzujú silnú tendenciu prispievateľov uberať sa týmto trendom, čo korešponduje aj so skladbou študijného odboru našej fakulty a zároveň sa stávajú aktuálnym a kontextovým študijným materiálom pre našich študentov. Okrem tejto oblasti sa populárnymi stávajú aj príspevky, ktoré potvrdzujú aktuálnosť výskumu aj medziodborových disciplín, napr. politická lingvistiká, marketingová komuni-

Literárna veda	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Literárna história	0	2	0	1	2	0	0	0	0	0
Literárna teória	1	0	1	1	8	1	1	0	0	1
Literárna kritika	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0

Tabuľka 3 Štatistika publikovaných príspevkov z literárnej vedy

Graf 3 Štatistika publikovaných príspevkov z literárnej vedy

Dvadsiatym číslom teda uzatvárame desaťročnú existenciu časopisu Lingua et vita, ktorý si našiel svojich priaznivcov aj v radoch stálych zahraničných prispievateľov, a veríme, že má otvorené dvere do existencie ďalšej desaťročnej dekády. Touto cestou vyjadrujeme poďakovanie všetkým, ktorí sa rozhodli publikovať svoje výstupy práve v ňom.

PhDr. Roman Kvapil, PhD.
šéfredaktor

RECEPCIA RUSKEJ SOVIETSKEJ LITERATÚRY NA SLOVENSKU PO ROKU 1989

RECEPTION OF RUSSIAN SOVIET LITERATURE IN SLOVAKIA AFTER 1989

VLADIMÍR BILOVESKÝ
MARTA KOVÁČOVÁ

Abstract

The study focuses on the reception of Russian Soviet literature in Slovakia after 1989 on the basis of three phenomena: literature that could not be published on political or ideological reasons before 1989, contemporary Russian literature, reissues, or new translations of Russian classical literature. The study specifies individual phenomena, the socio-political situation after 1989, authors, translators, the translation process and the publishing houses.

Keywords: translation, Russian Soviet literature, period after 1989, writers, translators, publishing policy.

Abstrakt

Štúdia sa zameriava na recepciu ruskej sovietskej literatúry v slovenskom kultúrnom priestore po roku 1989 na základe troch fenoménov: literatúra, ktorá pred rokom 1989 nemohla vychádzať z politických či ideologických dôvodov, súčasná ruská literatúra, reedície, alebo nové preklady ruskej klasickej literatúry. Štúdia špecifikuje jednotlivé fenomény, spoločensko-politickú situáciu po roku 1989, autorov, prekladateľov, prekladateľský proces i vydateľské prostredie.

Kľúčové slová: preklad, ruská sovietska literatúra, obdobie po roku 1989, spisovatelia, prekladatelia, vydateľská politika.

Úvod

Preklad z ruskej literatúry do slovenčiny má vyše 160-ročnú históriu. Do roku 1918 preklady ruskej literatúry pomáhali národne i umelecky uvedomovať si i konštituovať svojbytnú slovenskú literatúru. V období rokov 1918 až 1945 preklady ruskej literatúry pomáhali zapájať sa slovenskej literatúre do kontextu inonárodných literatúr a zároveň boli pre ňu inšpiráciou. Zlomovým bol však rok 1945, rok spojený s ukončením druhej svetovej vojny. Na jednej strane sa vytvárali podmienky pre rozvoj prekladovej produkcie i teoretického myslenia o preklade, ale na strane druhej sa začínajú objavovať ideové a politické vplyvy na prekladovú produkciu. Rok 1945 bol „hraničným kameňom celej jednej novej etapy slovenskej prekladovej produkcie... a práve koncom 1945 možno datovať začiatok neobvyčajného rozvoja slovenskej prekladovej literatúry, jej rozmach tak kvantitatívny, ako aj kvalitatívny.“ (Felix, 1969, s. 3). V období rokov 1945 až po súčasnosť môžeme vymedziť niekoľko medzníkov, ktoré spoločensko-politicky, kultúrne i literárne formovali a ovplyvňovali slovenskú spoločnosť a následne utvárali úlohu, funkciu ruskej, sovietskej literatúry v slovenskom kultúrnom prostredí, ale i formovali pohľad i vzťah slovenského čitateľa k nej. Po roku 1945 môžeme teda vymedziť nasledujúce medzníky: 40. a 50. roky, 60. roky, 70. roky, a 80. roky 20. storočia až po súčasnosť. V centre nášho záujmu je postavenie ruskej sovietskej literatúry v slovenskom kultúrnom priestore po rok 1989.

Rok 1989 – zmenený vzťah k ruskej sovietskej literatúre

Do roku 1989 sovietska literatúra programovo dominovala v produkcii jednotlivých vydavateľstiev. Žiadna iná literatúra nemala taký priestor v edičných plánoch ako práve sovietska literatúra. Žiadna iná literatúra nevychádzala v takom počte titulov a náklade ako sa k slovenskému čitateľovi dostávali diela ruských sovietskych autorov.

K fenoménu uvedeného obdobia, obdobia socializmu, i fenoménu prekladu sovietskej literatúry do slovenčiny, je nutné pristupovať citlivo a rozvážne bez akýchkoľvek predsudkov a apriorizmov, pretože v opačnom prípade reflexia uvedených fenoménov môže sklznúť do subjektívnej polohy a predpojatей, jednostrannej kritiky. Objektívny pohľad nám poskytne iba práca s empirickými faktami, dobovými textami, prameňmi a výpoveďami pamätníkov. Súhlasíme s Tyššom, že „*je namieste zaoberať sa dobou socializmu v čase, keď v spoločnosti ešte stále chýba spoločná minulosť, na ktorú by dokázala byť aspoň časť jej aktérov spoločne hrdá, a keď sa európsky spoločenský priestor čoraz viac ideologicky radikalizuje a širí sa v ňom tzv. alternatívne fakty*“ (Tyšš, 2017, s. 8).

Po roku 1989 sa však zmenila spoločensko-politická situácia, ktorá ovplyvnila nielen hospodárske a kultúrne pomery, edičnú a vydavateľskú politiku, ale i celé vydavateľské prostredie. Pred rokom 1989 sa vydavateľstvá špecializovali na vydavateľskú problematiku (napr. Mladé letá – literatúra pre deti a mládež, Slovenský spisovateľ – krásna literatúra, Naše vojsko – vojenská problematika, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry – politická, filozofická literatúra prevažne marxisticko-leninského zamerania, Pravda – vydavateľstvo ÚV KSS, Smena – vydavateľstvo ÚV SZM a pod.) pôvodnej i prekladovej tvorby.

V uvedenom období dochádzalo k úzkemu prepojeniu umenia a štátu. Umenie a kultúra boli vhodným nástrojom triedneho boja. Po zmene pomerov v roku 1989 nastal obrat vo všetkých oblastiach spoločensko-kultúrneho i hospodárskeho života spoločnosti. Transformujú sa kultúrne, spoločenské ustanovizne i vydavateľstvá, ktoré sa z výhradne štátnych inštitúcií zmenili na podnikateľské subjekty s vlastnou hospodárskou, kultúrnou a vydavateľskou politikou. Nemuseli už rešpektovať diktát štátnej kultúrnej politiky.

Aj napriek duchovným a umeleckým kvalitám ruskej literatúry a kultúry dochádza v tomto období v slovenskom kultúrnom priestore k ich odcudzeniu. Všetko s nálepkou *ruské* sa odrazu odmietlo, pretože pripomínalo staré poriadky, starú prednovembrovú spoločnosť a bolo záťažou pre *novovznikajúcu* spoločnosť. Pripomínalo Sovietsky zväz, spod vplyvu ktorého sme sa chceli vymaniť. Andrej Červeňák o tom napísal: „*Ruský jazyk, literatúra a kultúra v krajinách bývalého ZSSR sa ocitli v situácii, ktorá nevyplýva z ich filologickej a kulturologickej podstaty, ale z tej podoby ich nositeľa – Ruska –, ktorú mu tieto krajiny pripisujú. Túžba po vymanení sa z ruského vplyvu, čiže túžba po národnej a štátnej samoidentifikácii je vedená per negationem k včerajšku. Pretože ruský jazyk bol nositeľom militantnej transcendencie ruskej kultúry, treba ho zadržať*“ (Červeňák, 2005, s. 13). Bohužiaľ, bezmyšlienkovite, bez úvah sme všetko s nálepkou *ruské* odrazu zavrhlí a prebrali všetko s nálepkou *americké*. Takže po období, ktoré by sme mohli nazvať obdobím *rusifikácie* či *sovietizácie*, prišlo obdobie *amerikanizácie*. Ruský svet, ruskú kultúru, literatúru sme si pre seba uzavreli. Ruská (sovietska) literatúra a kultúra sa po viac ako štyroch desaťročiach stali nepotrebnými pre náš kultúrny priestor. Nové obdobie sa totiž vyznačovalo otvorenosťou voči novým autorom, žánrom i typológií. Vydavateľstvá siahajú po komerčne zaujímavých tituloch, žánroch, autoroch, ktorých nebolo možné publikovať pred rokom 1989. Ruská literatúra si musela začať hľadať svoje miesto v kontexte iných – prevažne *západných* – literatúr a musela sa nanovo začať uchádzať o svojich čitateľov v slovenskom kultúrnom priestore. „*V tomto zmysle nemožno zabúdať na dlhé obdobie, keď existovala „len“ svetová, slovenská a sovietska literatúra. Takého členenie nemohlo nezanechať hlboké stopy v čitateľskom vedomí, predovšetkým nediskurzívnych čitateľov.*“

Našťastie, toto obdobie, ktoré neprialo ruskému slovu, netrvalo dlho. Múdri a predvídaví vydavatelia si uvedomili, že nie je možné, aby slovenský kultúrny priestor ostal bez kontaktu s ruskou literatúrou. A tak okrem súčasnej ruskej literatúry sa na pulty vrátili i preklady ruskej klasiky. Vo väčšine prípadov išlo iba o reedície. K slovenskému čitateľovi sa tak dostávali predovšetkým diela I. S. Turgeneva (román *Rudin*, Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov 2005;), L. N. Tolstého (román *Anna Kareninová*, Slovart 2019, v preklade Nade Szabovej; *Novely o ruskej duši*, Slovart 2004, v preklade Ruženy Dvořákovéj-Zíaranovej), F. M. Dostojevského (román *Dvojník*, Európa 2017; *Bratia Karamazovci*, v preklade Jána Ferenčíka;

román *Zločin a trest* vydavateľstvo Petit press 2006; Ikar 2007; vydavateľstvo AL press 2014; román *Idiot*, 2001; *Diablom posadnutí*, Ikar 2003; *Hráč, Večný manžel*, Ikar 2004, v preklade Anny Kostolanskej), A. P. Čechova (*Dáma so psíkom a iné poviedky*, Ikar 2006; *Poviedky*, Petit press 2006; *Ujo Váňa a iné*, Vydavateľstvo SnowMouse Publishing 2010). V predchádzajúcej časti sme uviedli len niekoľko prekladov z ruskej klasiky, vydavateľstvá sústredili svoju pozornosť na viacero významných diel autorov, ktorí majú stabilné miesto nielen v ruskej, ale aj vo svetovej literatúre. Škoda, že vydavateľská prax neberie do úvahy skutočnosť, že každá generácia by mala mať svoj preklad.

Vďaka prezieravým vydavateľom sa už od roku 1990 slovenský kultúrny priestor začína obohacovať nielen prekladmi diel ruských autorov, ktorí pred rokom 1989 nemohli publikovať. Tí, ktorí pred rokom 1989 nemohli vydávať svoje diela, boli považovaní za iných, nevhodných najmä z ideologického hľadiska. O tejto inakosti uvažuje aj M. Kusá: „*Inakosť sa pohybuje na širokej škále, pričom jedným extrémom sú texty dlhé roky zatracovanej, ale svojho času aj v Československu veľmi populárnej L. Čárskej a druhým literárna tvorba predstaviteľov európskej avantgardy ruského pôvodu*“ (Kusá, 1998, s. 135).

Ruskú literatúru, ktorá sa začala vydávať po roku 1989, by sme mohli rozdeliť do štyroch oblastí:

1. Literatúra, ktorá pred rokom 1989 nemohla vychádzať z politických či ideologických dôvodov, rezonujú v nej témy: revolúcia 1917 a občianska vojna, prvé roky bolševickej vlády 1917 – 1923, kult osobnosti Stalina, stalinské represie, téma pracovných táborov.
2. Ideologicky neutrálne diela, no ich estetika sa nestotožňovala so štandardami socialistického realizmu, alebo osobnosť autora bola problematická.
3. Súčasná ruská literatúra.
4. Reedície alebo nové preklady ruskej klasickej literatúry.

Medzi autormi z prvej oblasti boli tí, ktorí privítali revolúciu v roku 1917, ale neskôr začali poukazovať na neprávosti, nespravodlivosť nového zriadenia či na krutosť Stalina (Alexander Solženecyn), alebo pochádzali z rodín pravoslávnych kňazov (Jevgenij Zamiatin, Varlam Šalamov), mali židovský pôvod (Josif Brodskij, Osip Mandelštam, Vasilij Grossman, Boris Pasternak, Isaak Babel'), pochádzali zo šľachtických (Galina Ďuriaginová, známa pod pseudonymom Al'a Rachmanovová, Vladimír Nabokov) či umeleckých rodín (Marina Cvetajevová), alebo sa vymykali kánonu socialistického realizmu (Gennadij Ajgi, Daniil Charms). Títo autori získali kvalitné vzdelanie v Rusku alebo v zahraničí a hovorili niekoľkými svetovými jazykmi (anglickým, francúzskym, nemeckým).

Nie je však úplne možné zovšeobecňujúco tematicky zaradiť jednotlivých autorov, nepohodlných pre vtedajšiu vládnu garnitúru. Osud každého z nich bol zložitý a zaslúžil by si detailnejšiu pozornosť alebo osobitný výskum. Väčšina z nich dobrovoľne či nútene emigrovala, štátom boli vyhlásení za nepriateľov, ich mená odstránené zo všetkých literárnych príručiek. Oficiálna propaganda hlásala, že tvorba týchto spisovateľov a básnikov v emigrácii úplne upadla. Napriek oficiálnemu stanovisku však vznikol v zahraničí (teda mimo územia Sovietskeho zväzu) veľkolepý súbor ruskej prózy a poézie, ktorý sa do vlasti vrátil až na konci osemdesiatych rokov. Pýtame sa spolu s Andrejom Červeňákom: „*Čo ponúka stará ruská a sovietska literatúra zajtrajšku? Aké sú jej negatívne a pozitívne skúsenosti, ktoré by sa mohli stať výstrahou i poslilstvom budúcnosti?*“ (Červeňák, 2005, s. 24).

Na začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia ako výsledok gorbačovskej perestrojky a glasnosti nastalo v ZSSR politické uvoľnenie a zrušenie cenzúry, ktoré umožnilo vydávať obrovské množstvo diel spisovateľov prinútených opustiť svoju vlasť a žijúcich v emigrácii. Táto literatúra predstavuje špecifický fenomén v dejinách vývoja sovietskej spoločnosti a ruskej

literatúry, ktorý začali v deväťdesiatych rokoch 20. storočia označovať termínom «возвращенная литература»¹ «задержанная литература», «возвращённые писатели».

Возвращённая литература sa v období šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov 20. storočia v Sovietskom zväze, v chruščovovskom období kritiky kultu osobnosti Stalina, politicko-ideologického uvoľnenia mohla publikovať, napr. básne A. Achmatovovej, M. Cvetajevovej, niektoré diela a O. Mandelštama, M. Bulgakova, A. Solženicyna a B. Pasternaka.

Svedkami podobného postupného politického uvoľnenia a demokratizácie spoločnosti sme boli svedkami i my na Slovensku (Československu) v rokoch 1963 – 1969. Toto obdobie sa zvykne označovať ako *Zlaté šesťdesiate roky*. V oblasti prekladu síce stále dominuje ruská a sovietska literatúra, no otvoril sa priestor i pre západnú literatúru, pričom renesanciu zaznamenáva preklad z oblasti európskych básnických avantgárd, predovšetkým návrat surrealizmu. Politické uvoľnenie umožnilo vydávať i diela v Sovietskom zväze vtedy marginalizovaných, odmietaných či neoficiálnych a exilových autorov (L. Andrejev: *Poviedka o siedmich obesených*, 1961 v preklade Š. Baránikovej (v roku 2006 vyšla novela vo vydavateľstve Ikar v preklade Viery Mikulášovej-Škridlovej), *Myseľ* v preklade J. Ferenčíka, 1966; svetoznámy autobiografický román I. Bunina *Arsenievov život*, 1965; poviedkový výber D. Slobodníka *Erotikon*, 1968 a i.; v knižných či časopiseckých prekladoch sa objavuje B. Pasternak, A. Platonov, A. Solženicyn, G. Ajgi). Návrat zaznamenali aj predstavitelia tzv. strieborného veku ruskej literatúry. Išlo o autorov, ktorí boli dovtedy považovaní za nevhodných či dokonca dekadentných. „*Ich poetika totiž nenapĺňala oficiálne požadované kritériá normatívnej normy socialistického realizmu*“ (Pašteková, 2017, s. 97).

V tomto období sa do centra pozornosti začala dostávať aj tvorba dekadentného autora F. Sologuba, ruských prozaikov L. Andrejeva, I. Bunina, M. Bulgakova, A. Platonova, predstaviteľov ruského symbolizmu A. Bloka, A. Belého, A. Remizova, experimentálna poézia V. Chlebnikova, básnická tvorba A. Achmatovovej a O. Mandelštama, S. Jesenina a V. Majakovského či tvorba dekadentného autora F. Sologuba. Z prekladov uvedených predstaviteľov ruskej poézie treba spomenúť *Knihu ruskej poézie* – antológiu ruskej lyriky, v ktorej básne preložil a výber zostavil Ján Zambor. Kniha vyšla vo Vydavateľstve Michala Vašečku v r. 2011, je venovaná básnickej tvorbe V. A. Žukovského, A.S. Puškina, M. J. Lermontova až po 20. storočie s básňami A. Achmatovovej, B. Okudžavu, V. Vysockého a ďalších.

Literatúra, ktorá sa pred rokom 1989 nemohla vydávať z politických či ideologických dôvodov

Z tvorby ruských emigrantov nemožno obísť meno Vladimíra Nabokova (1899 – 1977), spisovateľa žijúceho v emigrácii v Európe i v USA: v roku 1990 vydáva *Tatran Pozvanie na popravu* (prvé vydanie) v preklade S. Čechovej. V r. 2004 vyšla v Slovarte knižka *Priezračné veci* v preklade Otakara Kořínka; Tatran vydal v r. 1991 Nabokovov román *Lolita* v preklade Otakara Kořínka (v r. 2019 román vyšiel aj v Slovarte).

V r. 2002 sa k slovenskému čitateľovi dostáva výber poviedok Sergeja Dovlatova, ruského sovietskeho spisovateľa, ktorý v r. 1979 emigroval zo ZSSR, žil v New Yorku. Knižka vyšla pod názvom *Čias smrt'* vo Vydavateľstve PT Alberta Marenčina, autormi prekladu sú Ivana Kupková a Valerij Kupka.

¹ „*Pred perestrojkou tieto romány takmer nikto nečítal a málokto vedel o ich existencii. Vo všetkých románoch sa rieši otázka Stalinovej obrovskej vine voči národu i štátu, otázka stalinizmu, ktorý vzal miliónom ľudí ich životy*“ (Bajevskij, 2003, s. 381) (preložil VB). Išlo o množstvo textov – kníh zakázaných úradmi počas desaťročia trvajúcej nadvlády socialistického realizmu. Rehabilitovali sa hodnotné diela, ktoré boli rukojemníkmi sovietskeho ideologického systému, dnes predstavujúce zlatý fond ruskej literatúry 20. storočia (Rybakov, 2018).

V roku 1990 vychádza vo vydavateľstve *Smena* v preklade M. Nemana Pasternakov (1890 – 1960) *Môj život* (prvé vydanie) a v *Slovenskom spisovateli* v preklade T. Krišku vyšiel *Plačúci sad* (prvé vydanie). Slovenský čitateľ sa s tvorbou nositeľa Nobelovej ceny B. Pasternaka zoznámil už v roku 1969, keď v preklade Z. Jesenskej vyšiel román *Doktor Živago*. V ZSSR pre cenzúru román nebol publikovaný. Prvýkrát vyšiel v Taliansku vo vydavateľstve *Feltrinelli* a postupne aj v iných krajinách. V Rusku oficiálne román vydali až v roku 1988.

V roku 1991 prostredníctvom vydavateľstva *Slovenský spisovateľ* obohatili slovenský kultúrny priestor i Nabokovove romány *Pnin* a *Zúfalstvo* (prvé vydanie) v preklade Richterovej-Matejovej. V tom istom roku vydavateľstvo *Tatran* prichádza s prekladmi trilógie *Súostrovia Gulag* A. Solženicyna (1918 – 2008), (prvé vydanie) v preklade E. Linzbothovej, D. Slobodníka a I. Slobodníka. V Tatrane vyšiel aj preklad Solženicynovho románu *Rakovina* (prvé vydanie) – preložila M. Takáčová, jedna z najvýraznejších prekladateľských osobností z ruskej literatúry na Slovensku. M. Takáčová sprostredkovala – rovnako aj jej sestra Marta Ličková – slovenskému čitateľovi veľký počet diel ruských autorov z 19. i 20. storočia. K jej obľúbeným spisovateľom patrili aj Michail Bulgakov. Svetoznámy román *Majster a Margaréta* vyšiel vo viacerých vydavateľstvách, napr. Slovenský spisovateľ 1968 – 1. slovenské vydanie, Slovart 2002, Petit press 2005, 2017, Slovart 2019 v preklade Jána Štrassera. Okrem románu *Majster a Margaréta* preložila Magda Takáčová aj Bulgakovov román *V zákulisí* – vyšiel v Slovenskom spisovateli r. 1967 a v r. 2000 vo Vydavateľstve PT. Tvorba M. Bulgakova bola sprístupnená slovenskému čitateľovi aj vďaka prekladu Ivana Izakoviča: v r. 2012 vyšiel vo vydavateľstve Európa román *Biela garda*.

Slovenský kultúrny priestor začínajú obohacovať i preklady diel L. A. Čarskej (1875 – 1938): v roku 1992 vychádza *Sibirôčka*, o rok neskôr *Ruža z Kaukazu*, v roku 1994 *Bez mamičky*, v roku 1996 *Malá Margo*, v roku 1997 *Zápisky malej gymnazistky*. V roku 1992 sa k slovenskému čitateľovi dostávajú *Tri zastavenia lásky* M. Cvetajevovej (1892 – 1941). V r. 1990 vychádza v Slovenskom spisovateli – v edícii Nová sovietska tvorba – Grossmanova diológia o stalingradskej bitke (1905 – 1964) *Život a osud* v preklade Igora Otčenáša. V roku 1993 sa dostal na slovenský knižný trh *Jesenný krik jastraba* J. Brodského (1940 – 1996), nositeľa Nobelovej ceny za literatúru z roku 1987.

V slovenčine do roku 1989 chýbali aj preklady diel predstaviteľov ruskej literárnej vedy M. Bachtina (1895 – 1975) a J. Lotmana (1922 – 1993), v roku 1990 vychádza *Štruktúra umeleckého textu* a v roku 1994 *Text a kultúra*, a literárna tvorba predstaviteľov európskej avantgardy ruského pôvodu V. Kandinského (1866 – 1944), (v roku 1994 vychádzajú *Stupne*) a S. Šaršúna (1888 – 1975).

Do povedomia slovenského čitateľa sa dostáva i tvorba náboženského filozofa Vladimíra Solovieva. V roku 2002 Kalligram ponúka v preklade J. Komorovského *Zmysel lásky*, vydavateľstvo *Lúč* v roku 2004 v preklade J. Komorovského prináša *Una Sancta: jednota svätá, všeobecná a apoštolská: spisy o kresťanskej jednote*. V roku 2011 vydavateľstvo Byzant prináša v preklade J. Komorovského, J. Rybáka, M. Schwingerovej knihu *Vladimír Sergejevič Soloviov a ruská náboženská filozofia: antológia ruskej náboženskej literatúry*.

Kalligram vydal niekoľko kníh významného ruského spisovateľa a náboženského filozofa Nikolaja Berďajeva (1874 – 1948), ktorý patrili k osobnostiam prinúteným opustiť vlasť v r. 1922 na povestnom „parníku filozofov“. Žil i umrel v Paríži, do Ruska sa mu už vrátiť nikdy nepodarilo, aj keď patrili k tým predstaviteľom prvej vlny ruskej emigrantskej literatúry, ktorí túžili sa vrátiť, verili v návrat do vlasti. Berďajevove práce vyšli na Slovensku v preklade profesora Jána Komorovského: v r. 2003 sa na knižných pultoch objavila kniha *Ríša Ducha a ríša Cisárova. Pramene a zmysel ruského komunizmu* (2004), *Duch a realita* (2006). Vo vydavateľstve Agora vyšla v r. 2005 Berďajevova práca s názvom *Sebapoznanie. Pokus o filozofickú autobiografiu*, rovnako v preklade Jána Komorovského.

V roku 2003 vo vydavateľstve *Slovenský spisovateľ* v preklade O. Hirnerovej vychádza Solženicynova (1890 – 1960) *Matrionina chalupa* a *Jeden deň Ivana Denisoviča*, v roku 2004

Vydavateľstvo PT v prekladoch J. Štrassera publikuje prózy Daniila Charmsa, vlastným menom Daniila Juvačova (1905 – 1942), *Mačkin zabil Kočkina* a v roku 2005 *Cirkus Šadam*. Po uverejnení básne *Raz z domu vyšiel pán* prišiel definitívny zákaz publikovania a spisovateľovo zatknutie. Nie je úplne jasné, ako zomrel. V roku 1956 bol rehabilitovaný. Jeho príbuzný dostali list, v ktorom im oznámili, že stíhanie D. I. Juvačova bolo zastavené, pretože sa dodatočne zistilo, že nebola naplnená skutková podstata trestného činu.

V roku 2003 vydavateľstvo *Kalligram* v preklade I. Kupkovej a V. Kupku ponúka slovenskému čitateľovi román A. Goldsteina (1957 – 2006) *Rozlúčka s Narcisom*. V roku 2006 prichádza vydavateľstvo *Ikar* s knihou Varlama Šalamova (1907 – 1982) *Kolymské poviedky*: prvé úplné vydanie prvého zväzku a výber ďalších próz v preklade Anny Hlaváčovej. Vydavateľstvo *Premedia* v roku 2017 prináša reedíciu prekladu. Ako vysokoškolačka Varlama Šalamova zatkli za šírenie Leninovho závetu. Po zatknutí strávil istý čas na rôznych nútených prácach, napr. Ural, gulag v Kolyme. Po vypršaní trestu mal zákaz pôsobiť vo veľkých mestách v európskej časti Ruska, živil sa ako felčiar. Po XX. zjazde KSSZ ho rehabilitovali, mohol sa vrátiť do Moskvy. Posledné dni svojho života strávil slepý a hluchý v domove dôchodcov a v psychiatrickej liečebni; Ivana Ryčlová je autorkou knihy *Mezi kladivem a kovadlinou* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2012), v časti *Kolymské peklo – osud Varlama Šalmova* venuje pozornosť spisovateľovmu tragickému životnému príbehu (s. 161 – 191). Autorka približuje osud *Kolymských poviedok*, z ktorých štyri vyšli v r. 1966 emigrantskom časopise *Novyj žurnal*, neskôr v Nemecku a vo Francúzsku. Šalamov, čo je zaujímavé, odmietal vydávať svoje prózy v zahraničí, vznikol teda paradox, ktorý ho v ZSSR zaradil medzi autorov nepohodlných vtedajšiemu režimu (Ryčlová, 2012).

V roku 1990, 2010 a 2016 vydavateľstvo *Európa* v preklade Nade Szabovej ponúklo slovenskému čitateľovi román Jevgenija Zamiatina (1884 – 1937) *My*. Zamiatina po absolvovaní štúdia lodného inžinierstva v Petrohrade v roku 1916 vyslali do Veľkej Británie, kde pomáhal stavať ľadoborce pre Rusko. Po návrate do Ruska sa stal významnou osobnosťou literárneho života Petrohradu. Naznačoval, že sovietsky komunistický režim sa stáva totalitným. Tieto myšlienky zosumarizoval v románe *My*, ktorý mal zaujímavý vydavateľský osud. Prvýkrát knižne vyšiel v roku 1927 v českom preklade. Z českého vydania vznikol spätne ruský preklad, ktorý vychádzal na pokračovanie v pražskom emigrantskom časopise *Slobodné Rusko*. V rokoch 1924 – 1925 vznikli preklady do angličtiny a francúzštiny. V roku 1932 dostal Zamiatin povolenie vycestovať z Ruska do Paríža. Román *My* vyšiel knižne prvýkrát v roku 1953 v New Yorku, v Rusku až v období Gorbačovovej perestrojky v roku 1987.

Literárnej tvorbe ruských spisovateľov, ktorí sú zaradovaní k prvej vlne emigrácie, sa venovala Oľga Guzyová v práci *Ruská emigrantská literatúra v kontexte slovenskej literatúry a kultúry v rokoch 1921 – 1945*. Upriamuje v nej pozornosť aj na humoristickú tvorbu Arkadija Averčenko. V r. 2006 vyšla kniha dvadsiatich štyroch poviedok vo vydavateľstve Marenčina s názvom *Humor pre hlupákov* v preklade Jána Štrassera, ktorá si získala na Slovensku svojou nadčasovosťou priazeň mnohých čitateľov. Averčenko patril k spisovateľom tzv. prvej vlny ruskej emigrácie. Po Októbrovej revolúcii opustil Rusko, žil v Prahe, kde aj v r. 1925 zomrel.

V roku 1995 prinieslo vydavateľstvo Knižná dielňa Timotej v preklade Jána Zambora výber z poézie čuvačko-ruského autora Gennadija Ajgiho (1934 – 2006) pod názvom *Predľžovanie odchodu* a v roku 2008 vydavateľstvo F.R.&G. vydalo reprezentatívny výber z jeho tvorby pod názvom *Obdarená zima*. Výber, ktorý obsahuje lyrické texty, eseje, rozhovory s autorom, zostavili a preložili J. Zambor, I. Kupková, V. Kupka a M. Válek. V roku 2008 publikácia získala *Cenu Jána Hollého* za preklad poézie. Ajgi písal prevažne voľným veršom, vymykal sa z kánonu socialistického realizmu, a preto nemohol v ZSSR publikovať. Venoval sa prekladateľskej činnosti, vďaka nemu vyšli v čuvaštine diela známych svetových básnikov a v ruštine diela čuvačských autorov. Jeho prvá kniha vyšla v ZSSR až v roku 1991 s predslovom J. Jevtušenka. Ajgi pracoval v Múzeu V. Majakovského, zoznámil sa tu s M. Válkom, ktorý ako prvý preložil jeho verše do slovenčiny (1967). Išlo o prvý knižný preklad Ajgiho na svete.

Najviac kníh mu vydali v Nemecku a vo Francúzsku. V zahraničí za svoju tvorbu získal množstvo ocenení, no vycestovať z vlasti mohol až v roku 1988. V roku 2000 navštívil Slovensko, na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a Filozofickej fakulte UPJŠ sa stretol so študentmi i literátni.

S tvorbou ruského spisovateľa, novinára, autora filmových scenárov a prekladateľa Isaaka Babel'a, ktorý sa stal obeťou stalinských represii – v r. 1939 bol zatknutý, nespravodlivo obvinený a v r. 1940 popravený –, sa slovenský čitateľ mohol zoznámiť vďaka prekladu Jána Štrassera. Valerij Kupka v doslove napísal: „Babel'a vždy zaujímal človek v hraničnej, extrémnej situácii, lebo len vtedy je podľa neho možné spoznať nahú podstatu človeka“ (Babel', 2005, s. 300) Knižka s názvom *Ako to chodilo v Odeze* pozostávajúca z poviedok o živote v židovskej Odeze a Paríža vyšla v Slovarte v r. 2005.

V roku 2017 vydavateľstvo F.R.&G. prináša prostredníctvom prekladu Sone Čechovej román Osipa Mandelštama (1881 – 1938) *Zázrakmi chránená tiš*. Osudným sa mu stal epigram *Žijeme a necítíme pod sebou svoju zem*, ktorý napísal v roku 1933. Za tento epigram ho v roku 1934 zatkli a odsúdili do vyhnanstva. V tlači bol obviňovaný z protisovietskych aktivít. V roku 1938 Mandelštama zatkli a v jednom z pracovných táborov v tom istom roku zomrel. Čiastočnej rehabilitácie sa dočkal v roku 1956 v období chruščovovského politického odmäku. Obvinenia bol úplne zbavený až v roku 1987 za vlády M. Gorbačova.

V roku 2003 (v reedícii v roku 2016) Slovart priniesol v slovenčine román významnej postavy ruského undergroundu (predchodcu ruskej postmodernity) Venedikta Jerofejeva (1983 – 1990) *Moskva – Petušky*. Autorom slovenskej podoby je Jaroslav Marušiak. V roku 2011 vydavateľstvo Premedia prinieslo prvý preklad z tvorby Ale Rachmanovovej (1898 – 1991) *Študenti, láska, Čeka a smrť. Denníky rokov 1916 – 1920*. Nasledovali *Manželstvá v červenej búrke* (2012), v roku 2013 vyšiel preklad *Mliekárka z Ottakringu* (denníky 1925 – 1927). V roku 2017 vychádza *Továrň na nového človeka* a súborné vydanie jej diela pod názvom *Ruské denníky*. Celú tvorbu Rachmanovovej preložila do nemčiny Zuzana Demjánová.

Súčasná ruská literatúra

Prostredníctvom slovenských prekladov má slovenský čitateľ k dispozícii i diela súčasných ruských autorov. Už v roku 1999 vo vydavateľstve *Spolku slovenských spisovateľov* vychádza *Sonička* E. Ulickej v preklade Vladimíra Červenku, v roku 2006 vydavateľstvo Slovart v preklade Evy Piovarcsyovej vydáva jej *Veselý pohreb*, v roku 2007 vydavateľstvo Kalligram v preklade Kataríny Strelkovej prichádza s knihou *Medea a jej deti*, v roku 2009 vydavateľstvo Slovart ponúka Daniela Steina, tlmočníka a v roku 2016 Paseka ponúkla *Zelený stan*, v roku 2017 Slovart prináša *Jakubov rebrík*. Všetky tri diela vyšli v preklade Ján Štrassera

Vydavateľstvo *Spolku slovenských spisovateľov* od roku 2006 prináša tvorbu jedného z najvýraznejších súčasných ruských autorov Vladimíra Pelevina v prekladoch jeho dvorného prekladateľa Miloša Ferka: výber poviedok pod názvom *Relics*, v roku 2015 S.N.U.F.F., v roku 2017 *T a Mafusailova lampa*.

V roku 2003 sa dostáva k slovenskému čitateľovi preklad románu A. Belého *Peterburg*. Dielo vyšlo v preklade Evy Maliti-Fraňovej vo vydavateľstve Petrus.

Od roku 2008 sa v slovenčine stretávame i s knihami predstaviteľa súčasnej ruskej postmodernity Vladimíra Sorokina v prekladoch J. Štrassera. V roku 2008 vo vydavateľstve Kalligram vychádzajú romány *Opričníkov deň* a *Lad*. V roku 2009 vydáva Kalligram *Srdcia štyroch*, v roku 2013 v tom istom vydavateľstve vychádza *Metelica* v preklade J. Štrassera, v roku 2015 vo vydavateľstve Petrus vychádza *Rad* a vo vydavateľstve Artforum *Telúrsko*.

V roku 2005 vydavateľstvo Belimex pripravilo knihu dvadsiatich dvoch poviedok (ich autormi sú Viktor Jerofejev, Varlam Šalamov, Andrej Siňavskij, Viktor Astafiev, Jurij Mamlejev, Fridrich Gorenštejn, Sergej Dovlatov, Venedikt Jerofejev, Valerij Popov, Saša Sokolov, Jevgenij Charitonov, Eduard Limonov, Viačeslav Piecuch, Tatiana Tolstá, Jevgenij Popov, Anatolij Gavrilo, Vladimír Sorokin, Dmitrij Prigov, Lev Rubinštejn, Julija Kisinová,

Igor Jarkevič, Viktor Pelevin) *Ruské kvety zla*, ktorú pripravil Viktor Jerofejev a sám sa na nej autorsky podieľal. Povedky do slovenčiny preložili Mária Kusá, Oľga Kovačičová, Juraj Andričík, Janka Benkovičová, Ján Štrasser, Ivana Kupková, Valerij Kupka, Ivana Branská, Ingrid Valová.

Záver

Ruská literatúra sa po dlhých rokoch odmietania spôsobených faktormi súvisiacich s reakciou na spoločensko-politické zmeny, vrátila do slovenského kultúrneho prostredia, v ktorom si našla svojich priaznivcov a čitateľov. Výber ruských textov na preklad „*podlieha oveľa väčšiemu drobnohladu ako v prípade aktuálnych módnych anglofónnych literatúr. Ruská literatúra v slovenskej kultúre sa v tomto období vlastne stáva odrazom individuálnych pohnútok a motivácií jednotlivých prekladateľov, vydavateľov. Práve oni boli hnacím motorom vzniku mnohých prekladov. Motivovaní vlastným osobným presvedčením a neraz aj napriek všetkým trhovým princípom neprestali ponúkať slovenskému recipientovi aj diela z ruskej literatúry, o ktorých význame a kvalite boli presvedčení*“ (Mattová, Grominová, Lorková, 2017, s. 174).

Zoznam citovanej literatúry

- BABEL, I. 2005. *Ako to chodilo v Odeze*. Bratislava: Slovart 2005.
- BAJEVSKIJ, 2003. *Istorija ruskoj literatury XX veka*. Moskva: Izdatel'skij dom JaSK.
- ČERVEŇÁK, A. 2005. *Ruská literatúra v súčasnom svete*. Bratislava – Nitra: Garmond, 183 s.
- FÉLIX, J. 1969. Úvod k bibliografii Preklady z iných literatúr do slovenčiny 1945 -1968. In: KNĚZEK, L. 1969. *Preklady z iných literatúr do slovenčiny 1945 – 1968*. Bratislava: Zväz slovenských spisovateľov, s. 3.
- GUZYOVÁ, O. 2002. *Ruská emigrantská literatúra v kontexte slovenskej literatúry a kultúry v rokoch 1921 – 1945*. Prešov: Náuka – Gustáv Moško.
- GROMINOVÁ, A., LORKOVÁ, Z., MATTOVÁ, L. 2017. Hľadanie nových pozícií (po roku 2000). In: KUSÁ, M. *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1825 – 2015*. Bratislava: Veda, s. 155 – 174.
- KUSÁ, M. 1998. Situácia znovu neprirodzená (1990 – 1996). In: KUSÁ, M., LESŇÁKOVÁ, S., MALITI, E., PAŠTEKOVÁ, S., TESAŘOVÁ, J. 1998. *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1836 – 1996*. Stručné dejiny umeleckého prekladu na Slovensku. Zv. 3. Ruská literatúra. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, s. 132 – 139.
- PAŠTEKOVÁ, S. 2017. Transformácia obrazu ruskej literatúry (1945 – 1970). In: KUSÁ, M. *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1825 – 2015*. Bratislava: Veda, s. 87 – 107.
- RYBAKOV, A. 2018. Fenomen vozvraščonnoj literatury. In: *International Academy Journal. Web of Scholar*, 7 (25), Vol. 3. s. 50 – 52.
- RYČLOVÁ, I. 2012. *Mezi kladivem a kovadlinou. Dvacáté století v osudech literárních osobností Ruska*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- TYŠŠ, I. 2017. *Teoretické a materiállové sondy do praxeológie a dejín prekladu americkej literatúry na Slovensku v období socializmu*. Nitra: Filozofická fakulta UKF v Nitre.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0431/19 Model ruskej literatúry na slovenskom knižnom trhu.

Kontakt:

Doc. Mgr. Vladimír Biloveský, PhD.
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra anglistiky a amerikanistiky
Tajovského 40, 974 01, Banská Bystrica
Slovenská republika
Email: vladimir.bilovesky@umb.sk

Doc. PhDr. Marta Kováčová, PhD.
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra slovanských jazykov
Tajovského 40, 974 01, Banská Bystrica
Slovenská republika
Email: marta.kovacova@umb.sk

NÁMESTIE SNP V BANSKEJ BYSTRICI
AKO OBJEKT SKÚMANIA JAZYKOVEJ KRAJINY¹

SNP SQUARE IN BANSKA BYSTRICA
AS AN OBJECT OF THE STUDY OF LINGUISTIC LANDSCAPE

EDITA JURČÁKOVÁ
JANA ŠTEFAŇÁKOVÁ

Abstract

The present study is a pilot survey of the linguistic landscape of the SNP Square in Banská Bystrica, which is focused on a basic description of the defined urban space. The aim is to point out the development of the linguistic landscape in the historical context and to map its current space with an emphasis on the localization and representation of local businesses. Attention is also paid to the use of languages in the linguistic landscape and to the analysis of the types of signs that constitute the linguistic landscape of the square.

Keywords: linguistic landscape, sign, bottom – up signs, top – down signs, nomenclature, history, town square.

Abstrakt

Predmetná štúdia predstavuje pilotný prieskum jazykovej krajiny Námestia SNP v Banskej Bystrici, ktorý je zameraný na základný opis vymedzeného urbánneho priestoru. Cieľom je poukázať na vývoj jazykovej krajiny v historickom kontexte a zmapovať jej súčasný priestor s akcentom na lokalizáciu a zastúpenie prevádzok. Pozornosť je venovaná aj používaniu jazykov v jazykovej krajine a analýze typov signs, ktoré konštituuju jazykovú krajinu námestia.

Kľúčové slová: jazyková krajina, sign, bottom–up signs, top-down signs, názvoslovie, história, námestie.

Úvod

Koncom 80. rokov 20. st. došlo v kultúrnych a sociálnych vedách k zmene paradigmy a do centra pozornosti sa čoraz viac dostával geografický priestor ako kultúrny fenomén. Do popredia sa postupne dostávala otázka štruktúrovania verejného priestoru prostredníctvom písaného jazyka, kde významnú úlohu zohrávajú nosiče písanej podoby jazyka ako komunikačné médiá. Väčšinu textov v médiách, napr. v knihách, časopisoch, na internete možno prenášať, reprodukovat' a teda aj rozumiť nezávisle od času a priestoru. Pre písaný jazyk vo verejnom priestore to však nemusí platiť, pretože táto špecifická forma jazyka protirečí zaužívaným stereotypom tým, že je pevne viazaná na určitý priestor, veci alebo javy, pričom sa funkčne a formálne riadi inými zákonitosťami ako písmo v textoch na transportovateľných nosičoch (porov. Auer 2010, s. 271). Na konci 20. storočia sa na poli sociolingvistiky vytvorila výskumná oblasť s názvom *Linguistic Landscape/jazyková krajina*, ktorá upriamila pozornosť na písanú podobu jazyka vo verejnom priestore. Prvé príspevky k tejto problematike vznikli už v 70-tych rokoch 20. storočia, jej základný koncept ale rozpracovali až Landry a Bouhris (1997) a ich

¹ Štúdia vznikla v rámci projektu APVV-18-0115 Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku a z komparatívnej perspektívy.

definícia jazykovej krajiny² sa stala základom pre všetky ďalšie výskumy a snahy zaoberajúce sa touto problematikou. Koncept jazykovej krajiny sa postupne rozširoval. Rôznymi metodologickými prístupmi sa zaoberali v posledných rokoch mnohí autori v zahraničí (napr. Backhaus, 2019; Pütz, Mundt, 2019; Schulze, 2019; Gorter, Cenoz, 2020) i na Slovensku (napr. Satinská, 2014; Ferenčík, 2013; 2014; 2015; Laihonon, 2016; Szabó Mihály, 2021). Výskum v tejto oblasti rozširujú aj členovia riešiteľského kolektívu projektu APVV s názvom Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku a z komparatívnej perspektívy, ktorí skúmajú jazykovú krajinu miest Banskej Bystrice, Bratislavy, Banskej Štiavnice, Komárna, Komárom, Mníchova a Erlangen z rôznych aspektov (napr. Dobrik, 2020; Gašová, 2020; Istók, Tóth, 2020; Jesenská, 2020; Jurčáková, 2020; Lauková, 2020; Molnárová, 2020; Krško, 2020; Štefaňáková, 2020; Schulze, 2019). Príspevkom do tejto oblasti sú aj štúdie, ktoré poukazujú na didaktický potenciál *Linguistic Landscape* vo vyučovaní cudzích jazykov, napr. slovenské didaktičky I. Kolečáni Lenčová sa v štúdiu *Linguistic Landscape and Reading Comprehension in Foreign Languages Teaching* (Kolečáni Lenčová, 2020) zaoberá možnosťami využitia jazykovej krajiny v edukácii cudzích jazykov s fokusom na čítanie s porozumením a E. Molnárová v štúdiu *Jazyková krajina ako motivačný faktor vo výučbe cudzích jazykov* (Molnárová, 2020a) prezentuje návrh projektu s aplikovaním dát z výskumnej databázy projektu APVV vo vyučovaní nemčiny ako cudzieho jazyka so zreteľom na viacjazyčnosť geograficky určených jednotiek. Termín jazyková krajina sa pôvodne vzťahoval na texty, ktoré sa nachádzajú v exteriéri na pevných nosičoch, v súčasnosti sa už skúmajú ale aj texty vo verejných priestoroch vo vnútri budov i na menších predmetoch, ako sú jedálne lístky, pohľadnice, bankovky, vizitky a pod. Jazyková krajina teda odkazuje na akýkoľvek nápis umiestnený vo vonkajšom a vnútornom priestore verejnej inštitúcie alebo súkromného obchodu či firmy v danej geografickej lokalite. Podľa Gortera a Cenozu sa jazyková krajina chápe ako „multilingválny a multimodálny repertoár, ktorý sa používa ako nástroj komunikácie na oslovenie okoloidúcich“ (Gorter, Cenoz, 2020). Krško definoval pojem jazyková krajina nasledovne: „Vymedzenie pojmu jazyková krajina voči onymickému priestoru môžeme chápať v širšom a užšom ponímaní. Pokiaľ sa vrátíme k širšiemu vymedzeniu termínu jazyková krajina, môžeme túto kultúrno-antropologickú jednotku stotožniť skôr s termínom komunikačný register ako širšou kategóriou zahŕňajúcou v sebe apelatívnu i propriálnu časť lexikálneho systému a ďalšie komunikačné zložky. V užšom chápaní by sme mohli jazykovú krajinu stotožniť s onymickým priestorom a súborom jednotlivých onymických scén“ (Krško, 2016, s. 110). Na základe doterajších výskumov možno vo vývoji konceptu jazykovej krajiny hovoriť o dvoch fázach. Prvú fázu charakterizujú synchronne, statické a kvantitatívne skúmanie jazykov vo fyzickom priestore a v druhej fáze prevažujú semioticky a kvalitatívne orientované výskumy (porov. Szabó Mihály, 2020 odvolávajúc sa na Pütza a Mundta, 2019, s. 17 – 18).

Cieľom našej štúdie je uskutočniť pilotný prieskum jazykovej krajiny Námestia SNP v Banskej Bystrici, v ktorom sa zameriame najskôr na analýzu vybraného priestoru v diachrónnom kontexte a následne ho opíšeme v synchronných súvislostiach s akcentom na jeho lokalizáciu a zastúpenie firiem, spoločností a inštitúcií. V ďalšom kroku upriamime pozornosť na zastúpenie jazykov v jazykovej krajine hlavného námestia a na charakteristiku typov signs/nosičov, ktoré konštituuju verejný priestor Námestia SNP. V našom výskume používame prevažne metódy charakteristické pre prvú fázu. Predpokladom na skúmanie jednotiek jazykovej krajiny (signs) bolo zdokumentovanie urbánneho priestoru, triedenie a označenie získaného fotografického materiálu, pričom sme postupovali podľa nižšie uvedenej metodológie. Cieľom parciálneho výskumu bolo získať informácie a údaje, z ktorých budeme vychádzať pri ďalšom štatistickom spracovaní údajov a podrobnejších kvalitatívnych analýzach jazykovej krajiny

² „The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration“ (Landry a Bourhis, 1997, s. 25).

v rámci projektu APVV: *Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku a z komparatívnej perspektívy* s použitím stanovenej metológie. Vzhľadom na to, že v koncepte jazykovej krajiny stoja v centre pozornosti signs/nosiče ako základné výskumné (komunikačné) jednotky, venujeme v rámci teoretických východísk pozornosť ich vymedzeniu a predstavíme rôzne prístupy k ich kategorizácii.

Signs ako základné komunikačné jednotky jazykovej krajiny

Na pomenovanie základných jednotiek vytvárajúcich jazykovú krajinu, ktoré obsahujú znaky sprostredkujúce určitú informáciu v písanej podobe jazyka, sa v anglicky publikovanej odbornej literatúre etabloval pojem sign. Z. Gašová navrhla používať ako jeho slovenský ekvivalent pojem nosič, resp. nosič s nápisom alebo textom vo verejnom priestore, ktorý ďalej používame synonymne k pojmu sign (porov. Gašová, 2020, s. 70). M. Ferenčík vo svojich štúdiách nazýva jednotku analýzy jazykovej krajiny ako „(multimodálny) semiotický objekt“ umiestnený na materiálnom nosiči (napr. tabuľa, plagát, výklad), ktorý je viditeľný z ulice a obsahuje nápis, pričom tento semiotický objekt je zreteľne odčlenený od iných semiotických objektov (Ferenčík, 2015, s. 51). Nosič s nápisom (sign) ako základná jednotka skúmania jazykovej krajiny je teda nositeľom znaku/znakov v písanej podobe jazyka. Nosiče sa môžu vyskytovať napr. v podobe tabule, plagátu, cedule atď. v okrúhлом, obdĺžnikovom alebo inom tvare a môžu byť vyrobené z rôznych materiálov (látko, koža, kov, drevo, skalo, sklo, papier a i.). V súčasnej jazykovej krajine sú prítomné aj elektrické alebo elektronické nosiče, napr. svetelná tabuľa, neónová reklama alebo display, ktoré môžu podávať nejaké informácie, dokumentovať určitý jav alebo slúžiť ako varovné signály. Na cestách možno pozorovať ale aj nosiče s ikonami a symbolmi, ktoré nemajú písomnú podobu a slúžia na orientáciu v určitom priestore (napr. orientačné tabule, smerové tabule/šípky, piktogramy a pod.) V našom príspevku v súlade s vyššie uvedenou charakteristikou sledujeme nosiče, ktoré transportujú informáciu v písanej podobe jazyka (v zmysle sign), napr. tabule s názvami ulíc, inštitúcií, obchodov, oficiálne alebo neoficiálne nápisy a oznamy na budovách, obchodoch vo forme zákazov, príkazov k určitému správaniu alebo konaniu vo vymedzenom priestore, pamätné tabule, nosiče s cenou tovaru alebo komerčné reklamné plagáty, súkromné oznamy či umelecké formy vyjadrenia (napr. graffiti na stenách budov, múrov alebo kanálov – porov. Štefaňáková, 2020, s. 67).

Pokiaľ ide o typológiu signs, k jednej z prvých patrí členenie na tzv. *public signs* (verejné nosiče) a *private signs* (súkromné nosiče), ktoré použil Rosenbaum a kolektív autorov už v roku 1977 (porov. Gašová, 2020, s. 70), pričom do skupiny tzv. *public signs* zaradili označenia štátneho, resp. nekomerčného sektora, a do skupiny *private signs* označenia súkromného, resp. komerčného sektora. R. Landry a R. Y. Bourhis rovnako rozlišovali medzi *private signs* (súkromnými nosičmi) a *gouvernement signs* (úradnými nosičmi). Úradné nosiče označili ako verejné a súkromné nosiče ako komerčné. Zároveň poukázali na to, že podoba vládnych nápisov závisí od jazykovej politiky vlády či štátu. V neskorších výskumoch jazykovej krajiny sa už používajú termíny *top-down signs* pre oficiálne nosiče a *bottom-up signs* na označenie neoficiálnych nosičov, ktoré zaviedol Ben-Rafael a kol. (Ben-Rafael a kol., 2006, s. 14). Za tvorcov *top-down signs* sa pokladajú inštitucionálni producenti a patria sem napr. označenia miest, ulíc, škôl, úradov ale aj cestovné poriadky na zastávkach verejnej dopravy a pod. Tvorcami *bottom-up signs* môžu byť rovnako fyzické ako aj právnické osoby. K takýmto znakom jazykovej krajiny patria napr. označenia obchodov, pevné a mobilné tabule s ponukou tovarov a služieb, reklamné plagáty a billboardy, ale rovnako aj grafity (porov. Molnárová, 2020c, s. 115). Androutsopoulos (2008, s. 2) pre analýzu jazykovej krajiny navrhol nasledujúcu kategorizáciu nosičov s nápismi:

- členenie nosičov podľa ich producentov: oficiálne nosiče, neoficiálne nosiče a transgresívne znaky (napr. graffiti)
- členenie nosičov podľa statusu použitých jazykov: nosiče, na ktorých dominujú nápisy v jednom úradnom jazyku vs. viacjazyčné nosiče

- členenie nosičov podľa branže: napríklad nosiče s nápismi z oblasti gastronómie a pod.
- členenie podľa typu nosičov, materiálu, formy, veľkosti, druhu použitého písma, umiestnenia v jazykovej krajine a pod. (Androutsopoulos, 2008, s. 2)

Fínsky lingvista P. Laihonon³ sa vo svojich výskumoch zamerl na vzťah slovenčiny ako štátneho jazyka a maďarčiny ako regionálne dominantného menšinového jazyka v jazykovej krajine. Pracoval pritom s pojmom nápis. Nápis rozčlenil na medzinárodné, štátne, nápisy (miestnej) samosprávy, komerčné nápisy, nápisy spolkov a občianskych združení, cirkevné nápisy a súkromné nápisy. Pri kategorizácii nápisov vychádzal najmä z toho, kto ich uverejnil, umiestnil alebo objednal, resp. aký je ich obsah (porov. napr. Laihonon, 2015, s. 182). Z predchádzajúcej analýzy je zrejmé, že k skúmaniu jazykovej krajiny a jej základných jednotiek (signs) existujú rôzne prístupy. V rámci vyššie uvedeného projektu APVV skúmame signs z rôznych aspektov podľa metodiky, ktorá sa stále špecifikuje a postupne sa vytvára aj databáza umožňujúca komplexnejšie štatistické vyhodnotenie dát. Nasledujúca kapitola je venovaná opisu metodológie, z ktorej vychádzame v našom pilotnom prieskume jazykovej krajiny na Námestí SNP.

Metodológia a čiastkové ciele

V pilotnom prieskume jazykovej krajiny Námestia SNP bolo nevyhnutné aplikovať niekoľko výskumných metód. Po základnej orientácii v problematike jazykovej krajiny sme sústredili pozornosť najmä na opis jazykovej krajiny Námestia SNP v diachrónnom a synchrónnom rámci. To si vyžiadalo v prvom kroku analýzu historických prameňov literatúry a takých poznatkov, ktoré vypovedajú o histórii mesta Banská Bystrica a minulosti Námestia SNP na časovej priamke od ich vzniku až po súčasnosť. Vzhľadom na skutočnosť, že na premenu jazykovej krajiny malo výrazný vplyv aj miestne názvoslovie, upriamime pozornosť aj na zmeny pomenovania námestia SNP, v ktorom sa odrážajú rôzne historické obdobia spojené so špecifickou politickou a národnostnou situáciou. Nevyhnutným predpokladom pre analýzu súčasnej jazykovej krajiny je aj vymedzenie výskumného priestoru. K tomu patrí nielen opis lokácie hlavného námestia, ale aj zastúpenie budov a iných objektov v lokalite námestia, na čo sme upriamili pozornosť v ďalšej fáze skúmania. Zamerali sme sa nielen na základnú charakteristiku priestoru hlavného námestia, ale aj na zistenie toho, aké firmy, spoločnosti a prevádzky v súčasnosti sídlia v historických budovách na Námestí SNP s cieľom zdokumentovať zastúpenie súkromných firiem/prevádzok a verejných inštitúcií v tejto lokalite, čo má význam pre ďalšie analýzy nosičov/signs so zreteľom na ich klasifikáciu na tzv. *bottom-up signs* (neoficiálne) a *top-down signs* (štátne/verejné). V poslednom kroku sme realizovali vizuálnu analýzu, resp. terénny výskum, cieľom ktorého bolo získať detailnú vizuálnu/fotografickú dokumentáciu skúmaného sociálneho priestoru. Fotografovanie prebiehalo počas jedného dňa, kedy sme získali základný fotografický materiál, ktorý sme ďalej museli roztriediť a pomenovať v súlade s metodológiou projektu APVV. Pomenovanie snímok (súborov) sledovalo štruktúru „iniciály mesta_iniciály názvu ulice spolu s popisným číslom_názov prevádzky“ (porov. Jesenská, 2020). Radnicu na Námestí SNP č. 1 sme na základe toho zapísali: BB_NámSNP1_Radnica a pamätnú tabuľu na rovnakom popisnom čísle ako BB_NámSNP1_Radnica_Pamätná tabuľa. Ak nebolo popisné číslo viazané výlučne na jednu adresu, ako v prípade Katedrály svätého Františka Xaverského, zaznamenali sme túto skutočnosť ako BB_NámSNP26_NámSNP27_Katedrála sv. Františka Xaverského. Pri fotografovaní sme nachádzali nosiče s textom s rôznymi nápismi nielen na budovách (napr. na tabuliach, dverách,

³ Fínsky lingvista P. Laihonon je jedným z prvých lingvistov, ktorí skúmali jazykovú krajinu obcí a miest na slovensko-maďarskom etnicky zmiešanom území (Laihonon, 2012) a zaoberali sa vzťahom slovenčiny ako štátneho jazyka a maďarčiny ako regionálne dominantného menšinového jazyka.

visiacich štítoch a pod.), ale aj mimo budov, napr. na pamätníku alebo na stojacich nosičoch v tvare V. Na základe nazhromaždeného a označeného fotografického materiálu sme mohli analyzovať typy nosičov v súlade s vymedzenými kritériami, čo je nielen jedným zo základných čiastkových cieľov pri analýze jazykovej krajiny Námestia SNP, ale aj ďalších lokalít Banskej Bystrice, na ktoré sa vo výskumoch zameriavajú riešitelia projektu APVV. Naša štúdia tak predstavuje čiastkový výstup v rámci rozsiahlejšieho projektového zámeru, cieľom ktorého je skúmanie jazykovej krajiny v mestách Banská Bystrica, Bratislava, Banská Štiavnica, Komárno/Komárom, Mníchov a Erlangen s intenciou generalizácie výskumných zistení a vyvodzovania potenciálnych trendov do budúcnosti. Ako sme už uviedli, aby sme mohli zmapovať stav jazykovej krajiny v historickom centre mesta na Námestí SNP v Banskej Bystrici, bolo nevyhnutné skombinovať viacero výskumných techník a postupov vrátane diachrónnej a synchrónnej analýzy výskumného priestoru, zberu dát pomocou fotoaparátu, následného triedenia a označenia fotodokumentácie, klasifikácie nosičov podľa vymedzených kritérií, deskripcie, explikácie, analýzy a interpretácie (porov. Jesenská, 2020, s. 25).

V súlade s opísanou metodológiou sme v rámci nášho základného prieskumu jazykovej krajiny Námestia SNP v Banskej Bystrici sledovali nasledovné čiastkové ciele:

- predstaviť jazykovú krajinu Námestia SNP v Banskej Bystrici z diachrónnej perspektívy, pričom sa zameriame na opis významných etáp vývoja Banskej Bystrice a Námestia SNP, ktoré determinovali jazykovú krajinu námestia v dnešnej podobe a implicitne poukážeme aj na zmeny pomenovaní Námestia SNP v jednotlivých historických etapách vývoja;
- opísať vymedzený priestor jazykovej krajiny v synchrónnych súvislostiach so zameraním na lokáciu námestia v priestore Banskej Bystrice a zastúpenie budov a iných objektov v lokalite námestia s akcentom na zistenie firiem, spoločností a prevádzok, ktoré sídlia v historických budovách na Námestí SNP ako východisko pre ďalšie čiastkové výskumy;
- na podklade analýzy fotografickej dokumentácie poukázať na to, aké jazyky sú súčasťou jazykovej krajiny Námestia SNP, resp. aké typy nosičov sa v nej dominantne vyskytujú, pričom sa budeme orientovať na nasledujúce typy nosičov v súlade s kategorizáciou signs vymedzenou v rámci projektu APVV: *nálepka* (nalepená celou plochou na skle, dreve alebo inom nosiči), *plaketa* (okružla nálepka), *visiaci nosič*, *pamätná tabuľa*, *etiketa/vývesná tabuľa/vývesný štít* (nápis nad prevádzkou, výkladom), *fotka*, *nápis na rôznych druhoch materiálu* (napr. látka, drevo), *(darčeková) poukážka alebo pokladničný doklad*, *vývesný štít kolmý na fasádu budovy/výstrčka*, *nosič v tvare A*, *mapa*, *nápis vyskytujúci sa nezávisle od nosiča* (nápis na výkladoch alebo dverách, na fasáde domu), *tabuľa* (myslí sa tým tabuľa s čiernou plochou, na ktorú sa píše kriedou, ak sú na tabuli napísane jedlá s cenou, ide o jedálny lístok), *plagát* (na rozdiel od cedula ide o profesionálnejšie spracovaný nosič, na ktorom je napr. logo nachádzajúci sa napr. na dverách, výklade, stene), *ceduľa* (v porovnaní s plagátom menej profesionálne spracovaný nosič s textom), *orientačná tabuľa* (napr. nosič s orientačnou šípkou), *dopravná značenie* (dopravná značka, napr. parkovanie pre rezidentov), *tabuľa s názvom ulice* (čísla domov, názvy ulíc) a *jedálny lístok*.

Náš parciálny výskum považujeme za východiskový pre ďalšie výskumy jazykovej krajiny Námestia SNP s použitím metód kvantitatívnej a kvalitatívnej analýzy podľa stanovenej metodológie v rámci projektu APVV.

Námestie SNP v Banskej Bystrici v diachrónnych súvislostiach

Námestie SNP v Banskej Bystrici a jeho súčasná jazyková krajina je výsledkom reťazca historických udalostí, ktoré sa viažu na mesto Banská Bystrica. História mesta sa datuje od čias, keď sa v tejto oblasti začala ťažba zlata a medi. Prvú písomnú zmienku o meste možno nájsť v ustanovujúcom dekrete maďarského kráľa Belu IV z roku 1255, ktorým sa Banská Bystrica stala mestom s kráľovskými privilégiami. Kráľovské privilégia sem prilákali nových nemeckých prisťahovalcov a mesto sa začalo rozvíjať najmä vďaka baníctvu. V roku 1380 sa Banská Bystrica

stala členom Zväzu stredoslovenských banských miest. V meste postupne vznikali významné stavby (napr. Kostol nanebovzatia Panny Márie v druhej polovici 13. storočia, Kostol Svätého kríža v roku 1452 a i.). V 2. polovici 15. storočia nastala kríza a stagnácia banskej výroby kvôli technickým ťažkostiam pri ťažbe. Na ploche súčasného Námestia SNP stálo v 15. storočí pôvodne 32 meštianskych (zväčša drevených) domov, ktoré boli zničené požiarom v roku 1500. Nová podoba námestia sa začala vytvárať na začiatku 16. storočia. Mesto bolo postupne do roku 1589 kompletne obostavané kamennými hradbami za účelom ochrany proti nájazdom nepriateľských Turkov. Zvyšky mestského opevnenia a hradieb sa zachovali do dnešných čias.

V 16. a 17. storočí bohatí mešťania na hlavnom námestí postavili nové domy. Viaceré z nich mali na prízemí veľké siene na obchodovanie (tzv. Mazhaus so vstupným veľkým priestorom, ktorý sa využíval hlavne na obchodné aktivity, remeslá a pod.). Hlavné námestie malo od počiatku najmä trhovú funkciu. Štyrikrát do roka sa tu organizoval jarmok. V stredoveku stála uprostred námestia klieťka, ktorá bola miestom verejnej hanby. Priestor námestia sa využíval aj na cirkevné účely. Neslávne známym sa stalo námestie 30. októbra 1944, keď tu vtedajší prezident Jozef Tiso vyznamenal nemeckých vojakov, ktorí sa zúčastnili na potlačení Slovenského národného povstania. Po roku 1945 sa na námestí organizovali rôzne zhromaždenia a manifestácie (1. máj ako Sviatok práce, 29. august – výročie Slovenského národného povstania, 7. november – výročie Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie aj s lampiónovým sprievodom). Do dnešnej podoby bolo Námestie SNP zrekonštruované v rokoch 1993 až 1996 a stalo sa jednou z prvých peších zón na Slovensku. K mimoriadnemu zviditeľneniu Námestia SNP došlo počas návštevy pápeža Jána Pavla II. 12. septembra 2003.

Na Námestí SNP stojí niekoľko historických budov a domov, ktoré majú vysokú umeleckú a architektonickú hodnotu a svojimi nápismi výrazne ovplyvňujú aj charakter jazykovej krajiny v súčasnosti. Najstaršie domy boli postavené v 15. storočí. Z tohto obdobia pochádza Pribicierov dom. Na prelome 15. a 16. storočia vznikli **Ebnerov dom** a **Cisársky dom**. V polovici 16. storočia bola postavená **Hodinová veža** a približne v rovnakom období vznikol aj tzv. **Krebsov dom** (dnes nazývaný u Raka). Na námestí sa nachádza aj historická Radnica pôvodne nazývaná Mühlsteinov dom a biskupský palác z roku 1787. V dome nazývanom **Kammerhof**, ktorý patril v 14. storočí rodine Karlovcov, sídlil medzi rokmi 1450 až 1870 jeden z troch pivovarov v meste. Dnes v ňom majú sídlo Lesy Slovenskej republiky. Vysokú architektonickú hodnotu majú najmä **Thurzov dom** a **Benického dom**. Prvé zmienky o Thurzovom dome pochádzajú z archívnych prameňoch z roku 1495. V súčasnosti je jedným z expozičných miest Stredoslovenského múzea (**obr. 1 a 2**). **Benického dom** vznikol po roku 1660 spojením dvoch gotických objektov s renesančnou úpravou. Veľmi zaujímavým je renesančný portál s nápisom a erbom rodu Szentyvany, ktorý držia dvaja baníci v slávnostnej rovnošate (**obr. 3 a 4**). Na obdĺžnikovom námestí sa nachádza aj **Katedrála sv. Františka Xaverského** zo začiatku 18. storočia, ktorá je už vyše dvesto rokov katedrálnym chrámom banskobystričského biskupa, barokový **Mariánsky stĺp** z roku 1719, **Obelisk na pamiatku vojaka Červenej a Rumunskej armády** a **fontána** pochádzajúca zo 16. storočia.⁴

Názvy Námestia SNP v historickom kontexte

Vývoj a premenu jazykovej krajiny možno sledovať aj na názvosloví námestí a ulíc Banskej Bystrice. Námestie SNP malo od svojho vzniku viacero pomenovaní. V jeho názvoch sa odrážajú rôzne historické obdobia spojené so špecifickou politickou a národnostnou situáciou (porov. Baláž, 2003, s. 8). Názvy Námestia SNP možno na podklade analýzy historických dát zaradiť do nasledujúcich ôsmich období (tabuľka 1).

V prvom období, ktoré sa datuje od vzniku námestia až do polovice 70. rokov 19. storočia (teda viac ako 600 rokov), sa hlavné námestie nazývalo **Ring** (slov. rínok). V tomto období prevládali nemecké názvy ulíc a námestí. Hoci viac ako polovicu obyvateľov Banskej

⁴ Porov.: <https://www.visitbanskabystrica.sk/stopy-v-historii-bb/>

Bystrice tvorilo slovenské obyvateľstvo, ako úradné – oficiálne jazyky sa používali latinčina a nemčina.⁵ Druhé obdobie názvu námestia sa spája s rakúsko – maďarským vyrovnaním v polovici 70. rokov 19. storočia, kedy Banská Bystrica neodolala silnejúcemu maďarizačnému tlaku. Názvy ulíc boli vo väčšine prípadov preložené do maďarčiny a námestie sa premenovalo na **Fő tér**. K tretej zmene názvu námestia došlo v roku 1896, keď Uhorsko oslavovalo tisícové výročie „príchodu“ staromaďarských kmeňov do krajiny. Všetky ulice Banskej Bystrice sa premenovali podľa osobností uhorských dejín a niektoré pomenovania mali aj historickú spojitosť s dejinami mesta. Námestie dostalo názov **IV. Béla király tér** podľa uhorského kráľa Belu IV., za vlády ktorého nadobudla Banská Bystrica mestské privilégia. Podľa Baláza trvala doba maďarských „miléniových“ názvov necelých 25 rokov do jari roku 1919 (Baláž, 2003, s. 8). Po vzniku prvej Československej republiky v roku 1919 došlo ku štvrtej zmene. Mesto sa vrátilo k pôvodným názvom ulíc a námestí a námestie sa krátku dobu nazývalo **Hlavné námestie**. Koncom 20. rokov sa námestie opäť premenovalo na **Masarykovo námestie**. Po vzniku Slovenského štátu v roku 1939 došlo k šiestej zmene názvu na **Námestie Andreja Hlinku**. Po skončení 2. svetovej vojny sa námestie premenovalo na **Námestie Národného povstania**. Prívlastok „slovenský“ sa v tých časoch nesmelo použiť, pretože štátne a stranícke orgány v Prahe v tej dobe „bojovali“ s tzv. slovenským buržoáznym nacionalizmom. Po roku 1989 nastala zatiaľ posledná zmena. Väčšina ulíc v centre mesta sa vrátila k starým názvom a námestie sa premenovalo na **Námestie Slovenského národného povstania** (porov. Baláž, 2003, s. 8). V tabuľke 1 sú zobrazené pomenovania Námestia SNP v premenách času.

	Časové obdobie	Názov námestia SNP
1.	15. st. – 70. roky 19. st.	Ring
2.	pol. 70. rokov 19. storočia	Fő tér
3.	r. 1896 – 1919	IV. Béla király tér
4.	r. 1919 – 1920	Hlavné námestie
5.	r. 1920 – 1939	Masarykovo námestie
6.	r. 1939 – 1945	Námestie Andreja Hlinku
7.	r. 1945 – 1989	Námestie Národného povstania
8.	po roku 1989	Námestie Slovenského národného povstania

Tabuľka 1: Názvy Námestia SNP v Banskej Bystrici v premenách času

Na podklade vývoja názvoslovia Námestia SNP možno sledovať, v akej miere sa odrážajú historické etapy vývoja lokality v použití jazykov v súčasnej jazykovej krajine. Na tento fenomén upriamime pozornosť v ďalších čiastkových výskumoch.

Charakteristika súčasného priestoru jazykovej krajiny Námestia SNP – lokácia a zastúpenie budov, firiem a inštitúcií

Námestie SNP sa nachádza priamo v historickom centre mesta, s čím súvisí aj jeho vysoká turistická atraktivnosť. Má obdĺžnikový tvar a je ohraničené Námestím Štefana Moyzeša, Kapitulskou ulicou, Lazovnou ulicou, Hornou Striebornou ulicou, Dolnou ulicou a Národnou ulicou, ktoré rovnako ako Námestie SNP prešli v rámci historického vývoja jazykovej krajiny zmenou názvoslovia. Po rekonštrukcii v roku 1994 bolo hlavné námestie pretvorené na pešiu zónu. Jeho priestor sme sa pokúsili vymedziť pomocou dostupných nástrojov online mapovej

⁵ V názvosloví ulíc sa používalo slovo Gasse (slov. ulica), ktorý vychádzal z jazykového prostredia Rakúska a východných oblastí Nemecka, pričom na zvyšnom území Nemecka sa používal názov **Strasse** (v Banskej Bystrici existovali v tom čase napr. pomenovania ulíc: Obere gasse – Horná ulica, Untere (Spital) gasse – Dolná (Špitálska) ulica, Bader gasse – Kúpeľná (Lazovná) ulica, Silber gasse, Vicus Mallei – Strieborná).

služby google maps spoločnosti Google⁶ a služby *mapa.zoznam.sk*.⁷ Námestie SNP je orientované východno-západným smerom a za jeho začiatok považujeme koniec Námestia Štefana Moyzeša na východnej strane a za koniec Dolnú ulicu na jeho západnej strane. Na základe vymedzenia súradníc na mape je jeho dĺžka z východu na západ približne 215 m a jeho celková plocha ca. 10 880m². Priestor námestia je teda historickými budovami, v ktorých sídlia súkromné prevádzky (obchody, firmy, reštaurácie, bary a vinárne) a štátne/verejné inštitúcie. Vzhľadom na to, že ide o historické centrum mesta, obytné priestory sa tu nevyskytujú. Okrem historických budov možno za súčasť jazykovej krajiny považovať aj barokový Mariánsky stĺp, pamätník nazývaný Obelisk na pamiatku vojacom Červenej a Rumunskej armády, mestkú fontánu, mestké toalety a jeden novinový stánok. Na námestí stojí 25 budov a na základe pomerne zdĺhavého vyhľadávania prostredníctvom prehliadača Google sme zistili, že tu sídli okolo 60 súkromných firiem, spoločností a prevádzok, *ktoré realizujú široké spektrum podnikateľských činností v rôznych oblastiach*. Ich presný počet je veľmi ťažké vymedziť, pretože na Námestí SNP dochádza v súkromnom sektore k značnému pohybu prevádzok, pričom niektoré firmy či prevádzky zanikajú a nahrádzajú ich nové prevádzky. Príkladom je nedávny zánik známej banskobystričkej reštaurácie a pivárne Zlatý bažant a vznik novej reštaurácie U Richtára na Námestí SNP 11.

Vyhodnotenie dát

Po analýze jazykovej krajiny Námestia SNP v diachrónii a synchronii sme pozornosť upriamili na zdokumentovanie vymedzeného priestoru, pričom sme sa zamerali na fotografovanie signs/nosičov s nápismi a skúmali ich podľa kritérií vymedzených v metodológii. Na báze analýzy dostupných zdrojov na internete s pomocou Google prehliadača sme zistili, že na Námestí SNP sídli okolo 60 súkromných firiem/prevádzok a 9 verejných inštitúcií. Pokiaľ ide o prevádzky/inštitúcie dostupné priamo z námestia, na ľavej strane námestia sa nachádza spolu 21 prevádzok/inštitúcií, z toho 6 štátnych/verejných a 15 súkromných. Na pravej strane sa nachádza 26 prevádzok/inštitúcií, z ktorých 23 patrí do sféry súkromných prevádzok a 3 do sféry štátnych/verejných inštitúcií. Štátne, resp. verejné inštitúcie na Námestí SNP sú: Radnica, **Informačné centrum Banská Bystrica**, Stredoslovenské múzeum, Lesy Slovenskej republiky – štátny podnik generálne riaditeľstvo, *Rímskokatolícka cirkev* – Biskupstvo, Úrad *Banskobystričkeho samosprávneho kraja*, *Hodinová veža*, *Katedrála svätého Františka Xaverského* a Farský a dekaný úrad: Rímskokatolícka cirkev. Kostol a biskupský a farský úrad považujeme za verejné inštitúcie vzhľadom na to, že ich vytvárali/financovali okrem cirkvi čiastočne aj *štátne inštitúcie* a miestne samosprávy. Pokiaľ ide o súkromné prevádzky, najpočetnejšie zastúpenie majú reštaurácie (11) a kaviarne (6). Okrem toho sa priamo na námestí nachádzajú ďalšie prevádzky poskytujúce služby: čajovňa (1), cukrárne (4), antikvariáty (2), predajne potravín (2), hotel (1), predajňa obuvi a tašiek (1), lekáreň (1), pekáreň s predajňou (1), sprostredkovateľská agentúra (1), predajne drogérie (2), predajňa second hand oblečenia (1), cestovná kancelária (1), banka (1) a poisťovňa (1). Z analýzy je zrejmé, že na hlavnom námestí prevažujú súkromné prevádzky, firmy a poskytovatelia služieb. Uvedené informácie sú relevantné najmä pre sledovanie pomeru oficiálnych a neoficiálnych nápisov.

Pokiaľ ide o rozdelenie signs/nosičov na top-down vs. bottom-up, v jazykovej krajine Námestia SNP jednoznačne prevažujú signs s nápismi bottom-up, teda neoficiálne nápisy. Pri nápisoch top-down prevláda slovenčina, zatiaľ čo pri nápisoch bottom-up sa popri slovenčine objavujú aj iné jazyky. Pri skúmaní nosičov s nápismi top-down sme sledovali použitie jazykov so zreteľom na Zákon o štátnom jazyku z roku 1995. Na základe analýzy používania jazykov na

⁶<https://www.google.com/maps/place/N%C3%A1mestie+SNP/@48.7357143,19.1436544,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x47153df9b111fa31:0x39f5482587358aaa!8m2!3d48.7357143!4d19.1458431>

⁷<https://mapa.zoznam.sk/?search=N%C3%A1mestie+Sn%C3%A1+Bansk%C3%A1+Bystrica>

nápisoch štátnych/verejných inštitúcií možno konštatovať, že oficiálne nápisy a pomenovania štátnych/verejných inštitúcií rešpektujú Zákon o štátnom jazyku. Ako príklad uvádzame obrázok nápisu budovy Lesov SR (obr. 7) a nápisu na Úrade *Banskobystrického samosprávneho kraja* (obr. 8). Na oficiálnych nosičoch sme si vo viacerých prípadoch všimli používanie anglických prekladov slovenského textu (napr. na pamätných tabuliach Ebnerovho domu (obr. 9), Thurzovho domu (obr. 10), na pamätnej tabuli budovy Štátnych lesov SR (obr. 11) alebo na nápisu Informačného centra Banská Bystrica (obr. 12). Na budove Banskobystrického samosprávneho kraja sa na pamätnej tabuli, ktorá pripomína návštevu Pápeža Jána Pavla II. v roku 2003, vyskytuje trojjazyčný nápis (obr. 13), čo svedčí o tom, že oficiálne nápisy zohľadňujú aj komunikačné potreby turistickej klientely (porov. Jesenská, 2020). Na starých historických budovách možno nájsť aj nápisy v latinčine, napr. na Biskupstve rímskokatolíckej cirkvi (obr. 14). Pokiaľ ide o nápisy smerom bottom-up, popri slovenských nápisoch sa často vyskytuje angličtina, čo dokumentuje aj nápis Slovenskej reštaurácie a pivárne/Restaurant & pub (obr. 15). Na hlavnom námestí ale nie sú výnimočné ani názvy prevádzok výlučne v angličtine, napr. Folks Art Shop (obr. 16) alebo viacjazyčné nápisy najmä na tabuliach s aktuálnou ponukou nápojov v kaviarňach a pod. (obr. 17). Na základe analýzy jazykov na nápisoch top-down a bottom-up konštatujeme, že nemčina sa v jazykovej krajine Námestia SNP vyskytuje len zriedkavo, rovnako ako taliančina, francúzština alebo španielčina, pričom na nosičoch s cudzími jazykmi jednoznačne prevláda angličtina. To potvrdzuje súčasný globalizačný trend aj vo fungovaní jazykovej krajiny.

Okrem používania jazykov v jazykovej krajine Námestia SNP sme sa zamerali aj na analýzu foriem nosičov/signs, ktorá je nevyhnutná pre realizovanie ďalších kvantitatívnych a kvalitatívnych analýz jazykovej krajiny tejto lokality v rámci projektu APVV. Ako sme uviedli v metodológii, samotnej analýze signs predchádzalo dokumentovanie jazykovej krajiny, triedenie fotografického materiálu a jeho označenie vyššie opísaným postupom. Na základe toho bolo možné nosiče skúmať v súlade s typológiou signs uvedenej vymedzenou v rámci projektu APVV. Po dôkladnej analýze signs môžeme konštatovať, že v jazykovej krajine Námestia SNP sa najčastejšie vyskytujú nosiče nesúce názov prevádzky vo forme vývesného štítu alebo vývesnej tabule nad prevádzkou. Druhým najčastejším typom nosiča bol plagát, za ktorý považujeme profesionálne spracovaný nosič umiestnený na dverách, vo výklade, na stene prevádzky a pod. Tretiu najčastejšiu skupinu tvorili nosiče v tvare A, ktoré sme zaznamenali najmä voľne postavené pri kaviarňach a reštauráciách. Do skupiny signs, ktoré sa vyznačujú častým výskytom v jazykovej krajine námestia SNP okrem toho patria aj jedálne lístky, vývesné štíty kolmé na fasádu budovy (tzv. výstrčky) a pamätné tabule. Pri skúmaní nosičov sme zistili pomerne časté používanie nápisov na skle výkladov, na dverách alebo na fasáde domov, teda nezávisle od konkrétneho nosiča. V porovnaní s vyššie uvedenými nosičmi sa vo verejnom priestore námestia nachádzali v oveľa menšom počte visiace nosiče, nosiče vo forme nálepky, plakety, klasické tabule s čiernou plochou a cedule (podľa vymedzených kritérií napr. nosiče s textom písaným rukou alebo nosiče spracované menej profesionálne ako napr. plagáty). Vzhľadom na to, že jazyková krajina Námestia SNP predstavuje historické a turistické centrum mesta a je pešou zónou, nezaznamenali sme v nej žiadne dopravné značky ani orientačné tabule. Na základe predchádzajúcej analýzy môžeme konštatovať, že jazykovú krajinu Námestia SNP konštituuje široké spektrum nosičov s nápsmi, ktoré majú nielen informačnú, ale aj symbolickú funkciu odkazujúcu na hodnotu používaných jazykov.

Záver

V predmetnej štúdii sme upriamili pozornosť na základný opis jazykovej krajiny turisticky mimoriadne atraktívnej lokality Námestia SNP, ktorá sa nachádza v historickom centre Banskej Bystrice. Naším cieľom bolo charakterizovať a zmapovať tento priestor s intenciou získať základnú východiskovú poznávaciu bázu na realizovanie ďalších čiastkových výskumov v rámci projektu APVV. V súlade s metodológiou projektu sme vymedzenú lokalitu námestia analyzovali

najskôr v diachrónnych súvislostiach a následne ju opísali synchrónne s dôrazom na lokalizáciu a zastúpenie firiem, spoločností a inštitúcií. Pozornosť sme venovali aj zastúpeniu jazykov a charakteristike typov nosičov/signs, ktoré konštituuujú verejný priestor Námestia SNP.

Na báze analýzy rôznych historických prameňov literatúry možno konštatovať, že súčasná jazyková krajina Námestia SNP je výsledkom historického a kultúrneho vývoja Banskej Bystrice od druhej polovice 13. storočia, kedy mesto získalo kráľovské privilégia. Pre vývoj mesta mal veľký význam najmä rozvoj baníctva, ktoré prilákalo do mesta veľa prisťahovalcov zo zahraničia. V roku 1380 sa Banská Bystrica stala členom Zväzu stredoslovenských banských miest a na námestí postupne vznikali nové stavby. Po požiari v 15. storočí sa začala vytvárať nová podoba námestia. V 16. a 17. storočí bohatí mešťania postavili nové domy, ktoré sa zachovali dodnes a vytvárajú ráz súčasnej jazykovej krajiny. V rámci diachrónnej analýzy sme sledovali aj premeny názvoslovia. Zistili sme, že od 15. storočia malo námestie osem pomenovaní, v ktorých sa odrážajú rôzne historické obdobia spojené so špecifickou politickou a národnostnou situáciou. Vývoj názvoslovia nám umožní v ďalších výskumoch sledovať, v akej miere sa odrážajú historické etapy vývoja v použití jazykov v jazykovej krajine Banskej Bystrice.

Súčasný urbánny priestor jazykovej krajiny Námestia SNP v Banskej Bystrici sme skúmali pomocou nástrojov online služby *google maps* a služby *mapa.zoznam.sk*, ako aj na podklade získanej fotografickej dokumentácie. Vymedzili a opísali sme skúmaný priestor a poukázali na historické budovy a ďalšie objekty nachádzajúce sa na ploche námestia. S použitím prehliadača Google sme zistili, že na hlavnom námestí v Banskej Bystrici v súčasnosti sídli viac ako 60 súkromných firiem, spoločností a prevádzok a 9 verejných inštitúcií. *Vzhľadom na značný pohyb vo fungovaní súkromných prevádzok však nebolo možné vymedziť ich presný počet.* Najpočetnejšie zastúpenie na hlavnom námestí majú reštaurácie a kaviarne (spolu 17 prevádzok). Z verejných inštitúcií možno spomenúť napr. kostol, radnicu, múzeum, budovu štátnych lesov alebo farský úrad.

Pri skúmaní nosičov/signs sme zistili, že v jazykovej krajine Námestia SNP jednoznačne prevládajú signs s nápsmi bottom-up (neoficiálne nápisy), na ktorých sa nachádzajú texty väčšinou v slovenskom jazyku. Popri slovenčine sa používa aj angličtina a len veľmi zriedkavo iné jazyky. Rovnako na oficiálnych nosičoch prevláda v súlade so Zákonom o štátnom jazyku z roku 1995 slovenčina. Na niektorých nápisoch top down sa paralelne vyskytuje text v slovenskom aj anglickom jazyku, čo svedčí o tom, že oficiálne nápisy zohľadňujú komunikačné potreby turistickej klientely. Z analýzy nápisov vyplynulo, že z cudzích jazykov sa len zriedkavo používa nemčina, taliančina, francúzština alebo španielčina. Náš výskum ďalej ukázal, že v jazykovej krajine Námestia SNP sa najčastejšie vyskytujú nosiče vo forme vývesného štítu alebo vývesnej tabule, plagátu, nosiče v tvare A, jedálne lístky, vývesné štíty kolmé na fasádu budovy (tzv. výstrčky) a pamätné tabule. Pomerne často sa používajú aj nápisy na skle výkladov, na dverách alebo na fasáde domov, teda nezávisle od konkrétneho nosiča. Len zriedkavo sa tu nachádzajú nosiče vo forme nálepky, plakety alebo cedula. Celkove možno konštatovať, že jazykovú krajinu Námestia SNP konštituuje široké spektrum nosičov, ktoré majú nielen informačnú, ale aj symbolickú funkciu odkazujúcu na hodnotu používaných jazykov.

Ako sme uviedli už v úvode štúdie, náš príspevok vnímame ako pilotnú sondu do problematiky jazykovej krajiny Námestia SNP v Banskej Bystrici bez ambície generalizovania výsledkov, nakoľko niektoré kritériá výskumu v rámci projektu APVV sa stále špecifikujú. Na dokreslenie načrtnutých javov budú preto potrebné ďalšie štúdie.

Obr. 1 Thurzov dom

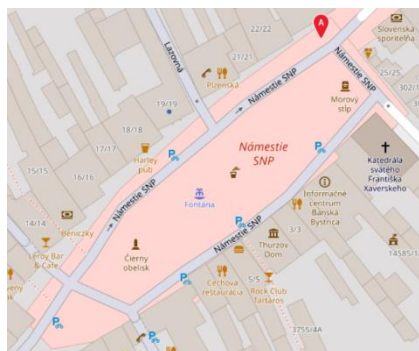
Obr. 2 Thurzov dom

Obr. 3 Benick. dom

Obr. 4 Benick. Dom

Obr. 5 Priestor Námestia SNP v BB

Obr. 6 Námestie SNP v Banskej Bystrici

Obr. 7: Budova Lesov SR

Obr. 8: Budova BB samosprávneho kraja

Obr. 9 Ebnerovský dom (SJ, AJ)

Obr. 10 Thurzov dom (SJ, AJ)

Obr. 11 Budova Lesov SR (SJ, AJ)

Obr. 12 Informačné centrum v BB (SJ, AJ)

Obr. 13 BB samospr. kraj (SJ, AJ, NJ)

Obr. 14 Biskupstvo Rímskokatolícka cirkev

Obr. 15 Slovenská reštaurácia a piváreň

Obr. 16 Folk Art Shop (AJ)

Obr. 17 Viacjazyčný nápis (SJ, AJ, NJ, JAP, TAL)

Zoznam citovanej literatúry

- ANDROUTSOPOULOS, J. K. 2008. *Linguistic landscapes: Visuelle Mehrsprachigkeitsforschung als Impuls an die Sprachpolitik. Vortrag auf dem Internationalen Symposium „Städte-Sprachen-Kulturen“*. [online] [cit. 2021-10-04] Dostupné na internete: <https://jannisandroustopoulos.files.wordpress.com/2011/05/j-a-2008-linguistic-landscapes.pdf>
- AUER, P. 2010. Sprachliche Landschaften. Die Strukturierung des öffentlichen Raums durch die geschriebene Sprache. In: *Sprache intermedial. Stimme und Schrift, Bild und Ton*. Berlin: De Gruyter, s. 271 – 298.
- BACKHAUS, P. 2019. Linguistic Landscape. In: *The Routledge Handbook of Japanese Sociolinguistics*. Routledge, s. 158 – 169.
- BALÁŽ, J. 2003. Dejinné medzníky v pomenovaní banskobystrických ulíc a námestí v historickom jadre mesta. In: *Bystrický permon. Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy a umenia*, roč. 1, č. 1, s. 8.
- BEN-RAFAEL, E., SHOHAMY, E., AMARA, M. H., TRUMPER-HECHT, N. 2006. Linguistic Landscape as a symbolic construction of the public space: The case of Israel. In: *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters, pp. 7 – 30.
- CENOZ, J., GORTER, D. 2006. Linguistic Landscape and Minority Languages. In: *International Journal of Multilingualism*, 2006, roč. 3, č. 1, s. 67 – 80.
- DOBRIK, Z. 2020. Interpretácia vytvárania jazykovej krajiny Banskej Štiavnice z perspektívy sociálneho konstruktivismu. In: *Nová filologická revue : časopis o súčasnej lingvistike, literárnej vede, translatológii a kulturológii*, Banská Bystrica: Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, roč. XI., č. 2, s. 127 – 138.
- FERENČÍK, M. 2013. English in the ‘Glocalized’ World: English Language Profile of a Local Linguistic Landscape from a Pluriparadigmatic Perspective. In: *Language, Literature and Culture in the Changing Transatlantic World. II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 27 – 44.
- FERENČÍK, M. 2014. Zákaz vjazdu – súkromný pozemok: konštruovanie súkromného priestoru v miestnej jazykovej krajine. In: *Registre jazyka a jazykovedy (II)*. Prešov: Prešovská univerzita, s. 295 – 302.
- FERENČÍK, M. 2015. Jazyk v meste. Angličtina vo vizuálnej semiotike mestskej jazykovej krajiny. In: *Médiá a text 5*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 48 – 60.
- GAŠOVÁ, Z. 2020. Formy inojazyčnosti v jazykovej krajine. Analýza vybraných aspektov na príklade ‚Krčmy na Zelenej‘ v Bratislave. In: *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie* V. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, s. 69 – 81.
- GORTER, D., CENOZ, J. 2020. Theoretical development of linguistic landscape studies. In: *Linguistic Landscape*, 2020, roč. 6, č. 1, s. 16 – 22.
- ISTÓK, V., TÓTH, S. J. 2020. Výskum jazykovej krajiny v mestách Komárno a Komárom do r. 2019. In: *Od textu k prekladu XIV. 2. časť. Linguistic Landscape*. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů, s. 16 – 23.
- JESENSKÁ, P. 2020. Úvodné poznámky na margo výskumu jazykovej krajiny Národnej ulice v Banskej Bystrici. In: *Od textu k prekladu XIV. 2. časť. Linguistic Landscape*. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů, s. 24 – 28.

JURČÁKOVÁ, E. 2020. Obrazné pomenovania v jazykovej krajine mesta Banská Bystrica. In: *Od textu k prekladu XIV. 2. časť. Linguistic Landscape*. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů, s. 29 – 35.

KOLEČANI-LENČOVÁ, I. 2020. Linguistic Landscape and Reading Comprehension in Foreign Languages Teaching. In: *AD ALTA*, 2020, vol. 10, Issue 01, s. 160 – 164. Dostupné na: <http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/1001/PDF/1001.pdf>

KRŠKO, J. 2016. *Všeobecnolingvistické aspekty onymie. Z problematiky onymického komunikačného registra*. Banská Bystrica: Belianum.

KRŠKO, J. 2020. Lokálne nárečie ako nástroj expresivizácie v jazykovej krajine (na príklade Banskej Bystrice). In: *Od textu k prekladu XIV. 2. časť. Linguistic Landscape*. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů, s. 36 – 46.

LAIHONEN, P. 2015. Linguistic Landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia. In: *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions. Language Competence and Language Awareness in Europe 7*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, s. 171 – 198.

LAIHONEN, P. 2016. Beware of the dog! Private linguistic landscapes in two 'Hungarian' villages in South-West Slovakia. In: *Language Policy*, roč. 15, č. 4, s. 373 – 391.

LANDRY, R. – BOURHIS, R. Y. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An Empirical Study. In: *Jornal of Language and Social Psychology*, roč. 16, č. 1, s. 23 – 49.

LAUKOVÁ, J. 2020. Kontext textu a obrazu vo vizuálnej semiotike jazykovej krajiny mesta Banská Bystrica. In: *Od textu k prekladu XIV. 2. časť. Linguistic Landscape*. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů, s. 47 – 54.

MOLNÁROVÁ, E. 2020a. Jazyková krajina ako motivačný faktor vo výučbe cudzích jazykov. In: *Aplikované jazyky v univerzitnom kontexte VI*. Zvolen: TU vo Zvolene, s. 232 – 241.

MOLNÁROVÁ, E. 2020b. Priezviská v logonymách (Na príklade jazykovej krajiny Banskej Bystrice). In: *Od textu k prekladu XIV. 2. časť. Linguistic Landscape*. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů, s. 60 – 66.

MOLNÁROVÁ, E. 2020c. Linguistic Landscapes a Servis Learning vo vyučovaní cudzích jazykov na vysokých školách. In: *Lingua et vita*, roč. 10, č. 19. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, s. 114 – 121.

PÜTZ, M, MUNDT, N. 2019. Multilingualism, Multimodality and Methodology: Linguistic Landscape Research in the Context of Assemblages, Ideologies and (In)visibility – An Introduction. In: *Expanding the Linguistic Landscape. Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource*. Bristol: Multilingual Matters, s. 1 – 24.

ROSENBAUM, Y., NADEL, E., COOPER, R. L., FISHMAN, J. A. 1977. English on Keren Kayement Street. In: *The Spread of English. The sociology of English as an additional language*. Rowley: Newbury House, s. 179 – 196.

SATINSKÁ, L. 2014. Jazyková krajina Bratislavy: Dunajská ulica. In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica: Belianum, s. 157 – 167.

SCHULZE, I. 2019. *Bilder – Schilder – Sprache. Empirische Studien zur Text-Bild-Semiotik im öffentlichen Raum*. Tübingen: Narr, Francke, Attempto.

SZABÓMIHÁLY, G. 2020. Jazyky a aktéri v jazykovej krajine obcí na slovensko-maďarskom etnicky zmiešanom území na Slovensku. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 71, č. 3, s. 297 – 320.

30. ŠTEFAŇÁKOVÁ, J. 2020. K rodovo vyváženému jazyku a jeho uplatňovaniu v súčasnej jazykovej krajine. (Na príklade oznamov s aktuálnymi hygienickými opatreniami v súvislosti

s pandémieu koronavírusu v Banskej Bystrici a Mníchove). In: *Od textu k prekladu XIV. 2. časť. Linguistic Landscape*. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů, s. 67 – 85.

Kontakt

Mgr. Jana Štefaňáková, PhD.
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra germanistiky
Tajovského 51, 97401 Banská Bystrica
Slovenská republika
Email: jana.stefanakova@umb.sk

Mgr. Edita Jurčáková, PhD.
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra germanistiky
Tajovského 51, 97401 Banská Bystrica
Slovenská republika
Email: edita.jurcakova@umb.sk

KONTRAST A JEHO FUNKCIA V EXPRESÍVNEJ IDEOLOGICKY MOTIVOVANEJ DENOMINÁCII POLITICKÉHO SUBJEKTU

THE CONTRAST AND ITS FUNCTION IN THE EXPRESSIVE AND IDEOLOGICALLY DENOMINATED POLITICAL ENTITY

PATRÍCIA MOLNÁROVÁ

Abstract

The denomination of a political subject in the ideologically conditioned media discourse of the period of socialism reflects important socio- and pragma stylistic aspects of language resulting from the socio-political context. Research attention is focused on expressive lexicon in the denomination of a political entity occurring in a contrasting position due to the bipolarity of the world – we and the others, allies and enemies, socialism and capitalism, East and West. The aim of the paper is to analyse motivational categories and contextual expressiveness to point out the usage and function of contrast in the ideologically determined discourse in regard to socio-stylistic (language and text in relation to historical and social context) and pragmatic-stylistic aspects (persuasiveness, ideological propaganda, communication effect).

Keywords: contextual expressiveness, contrast, ideology, official party discourse, propaganda, socialism, stereotype, stylistics.

Abstrakt

Denominácia politického subjektu (jednotlivca, kolektívu, politického systému) v ideologicky podmienenom mediálnom diskurze obdobia socializmu reflektovala niektoré významné socio- a pragmaštylistické prvky jazyka vyplývajúce zo spoločensko-politického kontextu. Príspevok sa zameriava na expresívnu rovinu slovnej zásoby označujúcej politické subjekty stojace v kontrastnej pozícii voči sebe. Cieľom príspevku je analýzou motivických kategórií a kontextovej expresivity poukázať na spôsob využitia a funkciu kontrastu v ideologicky determinovanom mediálnom komunikáte, pričom do hry vstupujú tak socioštylistické (jazyk a text vo vzťahu k historicko-spoločenskému kontextu), ako aj pragmaštylistické aspekty vzťahu jazyka a komunikácie (persuazívna funkcia ideologická propaganda, komunikačný efekt).

Kľúčové slová: ideológia, kontextová expresivita, kontrast, oficiálny stranícky diskurz, propaganda, socializmus, stereotyp, štylistika.

Úvod

Denominácia politického subjektu – jednotlivca, kolektívu, politického systému – sa v socializme zakladala na úzkom kontakte, možno hovoriť tiež o prísnej podriadenosti, s oficiálnou ideológiou marxizmu-leninizmu. Súvisiacim, nemenej významným textotvorným a (objektívnym) štylistickým prostriedkom bola dôsledná polarizácia spoločnosti vychádzajúca z geopolitických súvislostí dvoch ideových a ekonomických sústav – socializmu a kapitalizmu. Zaoberajúc sa výskumom mediálnych komunikátov, R. Fowler konštatoval, že jazyk nie je neutrálny, ale vysoko konštruktívny sprostredkovateľ javov, obsahov a významov, z čoho vyplýva jeho dôležitosť pre vytváranie ideí a obrazov predkladaných v médiách. Jazyk v zmysle kódu nesúceho význam, tak sémantický, ako aj pragmatický (pozri obr. 1 v závere), umožňuje organizovať svet a vnímať ho prostredníctvom vzťahov a kategórií, ktoré neexistujú prirodzene, ale sú vytvárané tak, aby reprezentovali záujmy, hodnoty a správanie spoločnosti a jednotlivých skupín v nej. To podmieňuje kognitívnu funkciu jazyka poskytujúcu recipientovi štruktúrovanú mentálnu reprezentáciu sveta (Fowler, 1991, s. 1 – 5). Fowlerovej charakteristike zodpovedá

jazykové stvárnenie dvoch politicko-ideologických sústav v médiách. Reflektovalo sa vo vyhranenej čierno-bielej a na kontraste založenej stereotypizácii, ktorá spoluutvárala propagandu s využitím (kontextovej) expresívnosti a kontrastnosti prítomnej najmä a explicitne v lexikálnej rovine s významovým presahom do úrovne štylistickej a pragmatickej. Cieľom štúdie je usúvzťažniť funkciu expresívnosti a kontrastnosti v rámci ideologickej propagandy na jazykovo-komunikačnej a pragmatikomunikačnej úrovni dobového mediálneho textu. Do kvalitatívnej analýzy pritom vstupujú tak socioštylistické faktory, ku ktorým zaraďujeme jazyk a text v historicko-spoločenskom kontexte, ako aj pragmaštylistické záležitosti v podobe persuasívnej funkcie ideologickej propagandy či komunikačný efekt textu.

Štúdia logicky nadväzuje na predchádzajúci výskum expresívnosti v jazykovom obraze nepriateľa, ktorý dokázal implicitnú prítomnosť kontrastu v denominácii politického subjektu (Molnárová, 2021). Východiskový materiál pôvodne tematicky orientovaných textov názorovej publicistiky, excerpovaných zo stranického periodika *Pravda*, bol rozšírený a doplnený. Aktuálnu výskumnú vzorku, z ktorej odvodzujeme naše výsledky a interpretácie tvorí 128 úvodníkov, z toho 22 tematicky orientovaných (prvomájové a novoročné texty¹), v rozsahu rokov 1948 – 1956. V textoch z oficiálneho stranického diskurzu je zachytené, z hľadiska expresivity exponované, obdobie počiatočného formovania socializmu v Československu vrátane stranických čistiek, politických procesov a v neposlednom rade budovania a pádu kultu osobnosti. Ide o javy v pozícii extralingválnych štylistických prostriedkov s dosahom na kontextovú expresivitu ďalej analyzovaných konkrétnych lexikálnych jednotiek.

Teoreticko-metodologické východiská

Vzťah médií k ideológii a propagande bol v skúmanom období asymetrický a realizovaný v podobe pyramídového diskurzu príznačného autoritatívnym charakterom, hierarchickou organizáciou, tradicionalizmom a absenciou spätnej väzby. Nachádzal sa v ňom jeden centrálny vysielateľ, v tomto prípade KSS ako spoločensko-politická a ideologická autorita, a jeho kanály mali zvyčajne podobu tradičných printových médií (podľa Flusser, 2002, s. 17). Nátlakové využitie, resp. zneužitie média mohlo mať podobu „*útočení na jednotlivce ve snaze je vystrašit nebo přimět k povolnosti, případně situace, kdy jsou zprávy vědomě využívány jako šedá propaganda ve prospěch jistých zájmů, stranického boje či ideologie*“ (McQuail, 2016, s. 220). Metaforicky tak bola propaganda filtrom podmieňujúcim spôsob percepcie a umožňujúcim manipuláciu s myslením i konaním recipienta v snahe dosiahnuť požadované výsledky (porov. Howiecky, Zasepa, 2003). Extralingválne pôsobenie ideológie odkazuje nielen na systém hodnôt, ale najmä na jej previazanosť s mocenskou štruktúrou v krajine, jej prejavmi v mediálnom diskurze a legitímáciu dominantných politických faktorov či subjektov (Eagleton, 2007, s. 1 – 9). Charakterizuje ju schematickosť, stereotypizácia, statickosť, uzavretosť, iracionálnosť a dogmatickosť, ale aj istý stupeň fanatizmu. M. Billig (2004, s. 218) dodáva, že ide o bežnú súčasť spoločnosti a „*spoločenská nerovnosť sa javí ako prirodzená a nevyhnutná [...], pričom ideologické princípy sú hlboko zakorenené v jazyku, a tým aj vo vedomí používateľov*“.

Túto prepojenosť reflektuje názor, že slovo je ideologickým fenoménom a jeho význam je sprievodnou súčasťou, a zároveň vysvetlením každej ideologickej činnosti. Jazyk je médiom ideológie „*ať už jako transparentní vyjádření mocenských vztahů ve společnosti, nebo jako skrytá, implicitní reprezentace moci*“ (Kraus, 2008, s. 124). Problematika vzťahu jazyka a ideológie v mediálnom diskurze a ich vplyvu na spoločnosť či adresáta bola rozpracovaná vo východiskových dielach diskurzívneho charakteru (Fairclough, 1995; Fowler, 1991; Kraus, 2008;

¹ Konkrétne rozdelenie je 13 prvomájových a 9 novoročných úvodníkov, ktoré tvorili materiálový základ prvého výskumu. Kvantitatívna disproporčnosť vzhľadom na určené obdobie je dôsledkom toho, že tematicky sa úvodníky k 1. máju publikovali aj v dňoch predchádzajúcich a nasledujúcich po Sviatku práce. Tieto texty sú zahrnuté vo výskumnej vzorke.

Schneiderová, 2015; van Dijk, 2008, 2011 a ďalší). Jazyk je nástrojom realizácie zámerov vytvorený spoločnosťou, ktorého najširšie možnosti k manipulácii poskytuje slovná zásoba (Krupa, 2000, s. 8 – 15). V skúmaní relácií moci a jazyka obdobia socializmu nachádzame možnosť uplatňovať hodnotiaci i hodnotový rozmer sústredený v expresívnej (kladnej i zápornej) denominácii politického subjektu. Politický subjekt identifikujeme ako aktérov priamo i nepriamo zúčastnených pri tvorbe a realizácii politiky, ktorí majú kľúčové postavenie pri definovaní individuálnej a spoločenskej genézy verejných záujmov, ako aj pri formovaní vzťahov medzi politikmi a ďalšími sektormi (Kováčová, Králik, 2017, s. 98 – 99). Politickým subjektom môže byť jednotlivec, ale vo vybranom období je častejší kolektív alebo celý politický systém.

Jadro výskumu a predmet kvalitatívnej analýzy, kategorizácie, komparácie a interpretácie predstavujú expresívne lexikálne výrazy pomenújúce politický subjekt v kontexte stereotypu *my a tí druhí*. V danom kontexte je expresívnosť prejavom subjektivity, hodnotenia, ale aj persúázie a manipulácie vzťahu adresáta, v tomto prípade cez prizmu politickej ideológie, k recipientovi (Mistrík, 1993, s. 134 – 135). Podľa V. Jílka (2021, s. 7 – 9) ide o pragmatickú zložku významu jazykového prostriedku, čo dokladá nasledujúce konštatovanie: „*Kombinace expresivity a hodnocení v obou případech, tedy je-li expresivní prostředek užít jako přímý nosič hodnocení či jako podpůrný prostředek hodnocení, poskytuje původci sdělení produktivní instrument k naplnění konativního cíle (funkce), má potenciál u příjemce na základě vzbuzení emoční, citové odezvy vést k vytvoření, změně názoru, postoje k osobám, dějům, situacím (persvazivní funkce) či jej může pohnout k žádoucím typu jednání (ziskávací funkce)*“ (Jílek, 2021, s. 10). Keďže ide o písaný text v printovej podobe (terciárne média, kategorizácia podľa Volek – Jiráček – Köpplová, 2006, s. 10), expresívnosť je prejavom racionálnej, zámernej a vopred pripravenej činnosti podnecujúcej pragmatický aspekt v kontexte aj komunikáta, čo rozvíja žiadaný komunikačný efekt (Klingová, 2018, s. 145; Slančová, 1996, s. 98 – 99).

V praktickej časti štúdie prezentujeme výsledky výskumu expresívnych pomenovaní založené na predstavených teoreticko-metodologických východiskách, pričom ich rozčleňujeme do troch skupín – jazyková reflexia obrazu nepriateľa, jazyková reflexia obrazu spojencu a ich vzájomná komparácia založená na princípe kontrastu a jeho funkcii v rámci kontextovej expresivity ako štylistickej zložky textu.

Analýza materiálu

a) Využitie expresivity v jazykovom obraze nepriateľa

Skúmaný jazykový obraz nepriateľa na stránkach denníka *Pravda* zachytáva pomenovanie politického subjektu s využitím expresívnych výrazových prostriedkov, ktoré na základe zvolenej lexiky a významu členíme do niekoľkých motívických kategórií. Nepriateľ predstavuje kultúrno-sociálny konštrukt, premenlivú diskurzívnu figúru, štruktúrny fakt, ktorý sa prispôbuje kontextovým (spoločenským, politickým, ideologickým) podmienkam a reprezentuje inakosť/cudzosť voči domácej spoločnosti a jeho spojencovi, čím prispieva k formovaniu hodnotového systému. Nepriateľ reprezentuje pocit ohrozenia, nedôvery a prenáša sa naňho zodpovednosť za neúspech, je agresorom a iniciátorom konfliktu, ktorý buď existuje, alebo je nutné ho vykonštruovať (k tomu Nečasová, 2020, s. 12; Eco, 2013, s. 10; Kmeť, 2021). Obraz nepriateľa je úzko spätý so štátom, národnosťou a vojenstvom a zároveň plní dôležitú úlohu v legitimácii štátneho monopolu s využitím sily. Má vplyv a schopnosť transformovať systém spoločenských hodnôt (Beck, 1997, s. 66). V rámci skúmania obrazu nepriateľa sa podľa N. Cingerovej (2015, s. 4) kladie dôraz nielen na to, ako sú subjekty pomenované a ako sa na ne odkazuje (princíp nominácie), ale aj na to, aké činy, charakteristiky a kvality sú im pripisované (princíp predikácie). V expresívne podmienenej denominácii nepriateľa sme identifikovali šesť motívických kategórií – zrada, agresia/zločinnosť, cudzosť, úpadok, nad/podradenosť a fašizmus.

Motív *zrada* sa vzťahoval najmä k domácej nepriateľovi, uplatňujúc širokú škálu synonym na pomenovanie subjektu, ktorý zradil vlast', resp. ideové myšlienky československého

socializmu (*zradcovia, špióni, záškodníci, agenti, vyvrheli, renegáti, sabotéri, rozvrtníci, škodcovia, diverzanti*) a to aj s využitím ironie („*priatel'ia*“). V adjektívnej podobe sa nachádzalo niekoľko variant lexikálnej jednotky zrada – *zradcovskí, zradcovská, zradná*. Menovité vyčlenenie jednotlivca bolo zriedkavým, ale nie výnimočným prípadom, napr. *hlavný zloduch* (Slánský) alebo *vyvrheli typu Slánskeho, Šilinga, Husáka* v súvislosti s vykonštruovanými politickými procesmi v 50. rokoch. Častejšie sa zdôrazňovalo spolčovanie nepriateľov prostredníctvom výrazov s priamym príznakom pejoratívnosti (*klika, banda*) alebo s negatívnym príznakom vyplývajúcim z kontextu (*agentúra, elementy, kruhy, sily*). K motívu zrady patrí aj výraz *reakcia* spájaný s ďalšími prívlastkami tak v substantívnom (*rozvrtná reakcia, hazardérska reakcia, buržoázna reakcia*), ako aj adjektívnom tvare (*reakční našepkávači, reakčné kruhy*).

Motív *agresia/zločinnosť* vystupuje v komplementárnosti k mierovej politike presadzovanej ideológiou socializmu, podporujúc kontrastný stereotyp Západ = militarizmus – Východ = pacifizmus. Bohaté zastúpenie expresívnych výrazov vzťahujúcich sa k danému motívu možno diferencovať na základe princípu predikácie. Agresia nepriateľa sa prejavovala v poburovaní proti mieru a v podnecovaní nepokojov (*štváči, rušitelia, rozbijači, agresori, útočníci*), narušaním mierovej stability s využitím pomenovaní vojenských subjektov (*žoldnieri, zbrojnoši, piráti, dravci²*), priamym útokom na život (*vrahovia, kati, smrtonosi*) alebo na majetok (*korisťníci, vykorisťovatelia, vydierači*). V adjektívnych tvaroch ide o výrazy, ktoré spája prvok brutality (*zbesilí, krvilační, vraždiaci, zákerní*), ale objavil sa aj prvok dehumanizácie nepriateľa (vlčí kapitalizmus) či symbolická spojitosť s temnotou (*čierni rytieri „plášťa a dýky“, najčernejšie imperialistické sily*). Časté bolo pomenovanie v spojení s vojnou, lebo nepriateľ je ten, kto pripravuje vojnu (*podnecovatelia vojny, podpaľáči vojny, strojcovia vojny, plánovači vojny, osnovatelia vojny, vojnové sily, vojnoví štváči*).

Motív *cudzosť* explicitne podporuje vyčlenenie politického subjektu, v rámci ktorej možno uviesť ideologickú (*imperialisti, kapitalisti, triedni nepriatel'ia, monopolisti*) a geografickú (*angloamerickí, americkí, západní, cudzí, spoza oceánu*) diferenciáciu realizovanú v podobe substantív aj adjektív. Objavili sa aj pomenovania vytvorené pomocou ironie („*osloboditelia*“, *priatel'ia, dobrodruhovia*) a metafory (*organizátori nového „križiackeho“ ťaženia, predĺžená ruka medzinárodnej reakcie*). Motív cudzosti zosobňovali aj výrazy pomenújúce osoby vstupujúce na územie štátu s nekalými úmyslami (*interventi, okupanti, uchvatitelia*). V jednom prípade sa vyskytlo pomenovanie s konotáciou k mentálnej nestabilite, resp. duševnej narušenosti nepriateľa (*šialenci spoza oceánu*).

Motív *úpadok* sa zameriaval na finančný aspekt v obraze nepriateľa (*bankrot reakcie, skrachovaní rytieri ťahajúci káru amerických dolárových magnátov*), jeho slabosť (*morový generál Riddgway, umierajúci kapitalizmus*) a celkový regres (*zpiatočníci, žalostné tiene minulosti*). S tým súvisí aj motív *nad/podradenosť*, ktorý poukazoval na ekonomickú zvrchovanosť (*mocnári kapitálu, kapitalistická nadvláda*), často s bližším určením lokality v Amerike (*mocipáni vo Washingtone a New Yorku, monopolitickí generáli Walstreetu, vládcovia newyorskej burzy*). Nepriateľ v nadradenom postavení je ten, kto utláča iného (*otrokári, ujarmovatelia, hrobári socializmu, kozmopoliti*). Na druhej strane v negatívne interpretovanom podradenom postavení sa nachádzali spojenci nepriateľa a tí, ktorí s utláčateľmi spolupracujú (*zmarshalizované privesky vojnového hospodárstva, vazali, prisluhovači, pomáhači*).

Posledný zaznamenaný motív *fašizmus* odkazoval k druhej svetovej vojne a uplatnil sa najmä (ale nie výhradne) v kontexte vojnových konfliktov v Ázii, v ktorých sa nacistická/fašistická terminológia kombinuje s referenciou na západný svet a kapitalizmus (*americkí gaulajteri, essesáci, fašisti na Západe, hitlerovské ozbrojené hordy*). Uvedené výrazy

² V lexikálnej jednotke dravec je v primárnom význame zastúpený princíp dehumanizácie obrazu nepriateľa. V prenesenom význame zase ide o prejav inherentnej, nielen kontextovej expresivity.

pomenúvajú nepriateľskú, zvyčajne vojenskú činnosť podporovanú USA alebo kapitalistickými veľmocami v Európe (napr. Francúzskom alebo Anglickom).

b) Využitie expresivity v jazykovom obraze spojenca

Kontrastná kategória politického subjektu reprezentujúca vzťah nerovnakosti, nerovnosti alebo nepodobnosti medzi dvoma javmi (Mistrík, 1993, s. 246) bola rovnako analyzovaná na pozadí kontextovo podmienenej expresivity zameranej na denomináciu politického subjektu spojenca. Pojem/kategória nepriateľa prirodzene vyvoláva potrebu zdôrazniť heroizmus, ochranu a (seba)obetu iného subjektu s cieľom zabezpečiť pretrvanie aktuálnych spoločenských hodnôt, čím dochádza k vytvoreniu opozície v podobe spojenca, priateľa, obrancu (Beck, 1997, s. 67). V extralingválnych podmienkach skúmaného obdobia rokov 1948 – 1956 je to Sovietsky sväz a jeho jednotlivé súčasti, ku ktorým patria vedúci štátni, politickí a ideologickí činitelia (Stalin, Lenin, Marx, Engels), komunistická strana, sovietsky ľud a sovietska armáda. Okrem logického politického spojenca v podobe ZSSR možno do tejto kategórie zaradiť aj najvyšších predstaviteľov domácej politickej scény (Gottwald, Široký, Zápotocký) a domácu komunistickú stranu (KSČ, KSS), ktorí v komparácii k predchádzajúcej kategórii vystupujú ako opozícia voči domácej nepriateľovi. Počas analýzy sa ukázalo, že reflexia jazykového obrazu pozitívne stvárňovaných subjektov bola prítomná v značne menšej miere v porovnaní s prepracovanosťou jazykového obrazu nepriateľa. Hoci cieľom výskumu nebola kvantitatívna analýza poskytujúca presné dáta a frekvenciu výskytu jednotlivých pomenovaní, usudzujeme tak na základe väčšej členitosti motívov a pestrejšej škály konkretizujúcich lexikálnych príkladov v rámci obrazu nepriateľa. Avšak, aj v kategórii obrazu spojenca sa profiluje niekoľko motívických skupín, ktoré uvedené subjekty nielen pomenúvajú, ale zároveň charakterizujú a hodnotia.

Denomináciu spojeneckého politického subjektu diferencujeme podľa stupňa emocionálneho vzťahu, ktorý smeruje od priateľských (*drahí sovietski priatelia, mocný tábor priateľov mieru, najvernejší priateľ*) k rodinným (*bratský Sovietsky sväz, najvernejší syn slovenského ľudu* – pozn. V. Široký) referenciám s koncentráciou okolo lexikálnych jednotiek *syn, brat, rodina, sestra*. Sovietsky zväz ako ten, kto podporuje a pomáha rozvíjať socializmus v Československu, nachádzame pod označením *spojenec* či *stúpenec veľkej myšlienky socializmu*. V súvislosti s tým sa vyzdvihujú jeho/ich (sovietskych ľudí, politikov, podporovateľov) kladné atribúty vyjadrené prívlastkami *najsilnejší, najvernejší, najväčšia sila sveta, nepremožiteľný, mohutný, mocný i mierumilovný*. Dôležitou charakteristickou črtou v opozícii k motívu agresie v obraze nepriateľa je boj za mier a slobodu a obrana štátnej nezávislosti (*najmocnejší ochrancovia mieru, neochvejný pilier svetového mieru, záštita mieru, ochrancovia slobody a nezávislosti, osloboditelia a obrancovia slobodných národov*).

Tieto aspekty sa vzťahovali nielen na celok, ale aj na jednotlivca v súvislosti s rozvíjaním kultu osobnosti. Značnú pozornosť, pochopiteľne, venovala stranícka tlač osobe J. V. Stalina, ktorý bol opakovane označovaný charakteristickými výrazmi a spojeniami, odzrkadľujúcimi jeho vojenského génia, múdrosť, vodcovské schopnosti a pokrokové zmýšľanie – *generalissimus, veľký praporečník mieru, zástavník mieru, ručiteľ šťastného života, najmúdrejší človek mieru, geniálny učiteľ, priekopník industrializácie* atď. V podobnom duchu, i keď menej pestro, sú pomenovávaní a hodnotení aj československí činitelia, napr. *naš milovaný súdruh Gottwald, náš drahý súdruh Široký*. Oslavované sú i kolektívne zoskupenia, najmä sovietska armáda a komunistická strana. Lexikálne výrazy denominujúce armádu vyzdvihujú jej silu, hrdinskosť a významnú funkciu, ktorú zohrala pri oslobodení Československa po druhej svetovej vojne (*hrdinská sovietska armáda, neporaziteľná sovietska armáda, žiarivý príklad – sovietska armáda, učiteľka, naša osloboditeľka*). Rovnako je pristupované k vojakom tvoriacim oslavovanú armádu (*hrdinskí protimperialistickí bojovníci, slávni sovietski vojaci, sovietski osloboditelia*). V prípade komunistickej strany nenachádzame výrazne inak motivované lexikálne jednotky. Bola označovaná ako *naša milovaná strana, staršia a skúsenejšia bojovníčka* (pozn. KSSS – motív vzoru), *prezieravý, rozhodný a obozretný vodca, záchranca Republiky* a iné.

Pri komplexnom náhľade na excerpované expresívne lexikálne jednotky nachádzajúce sa v pomenovaniach spojenca, môžeme hodnotiaci aspekt vnímať tak v substantívnych, ako i v adjektívnych tvaroch. Najmä prostredníctvom zvolenej lexiky je čitateľovi predkladaný základný obraz veľkoleposti, sily a neohrozenosti, ktoré sa spájajú so Sovietskym zväzom (*mohutný, veľký, gigantický, obrovský, nezmerný, neochvejný, nepremožiteľný*). Zdôrazňuje sa jeho hrdinstvo a vytrvalosť v boji proti nepriateľom socializmu/komunizmu (*hrdý, hrdinský, heroický, slávny, prezieravý, rozhodný, obozretný*). Nemenej časté sú prívlastky s hlbším emocionálnym základom (*šťastný, hlbokomilovaný, drahý, bratský, šľachetný*) a o stupni glorifikácie vypovedajú taktiež zvolené superlatívne tvary viažuce sa k pomenovaniu spojeneckého subjektu (*najväčší, najmocnejší, najhúževnatejší, najslávnejší, najlepši, najušľachtilejší*), ako i výrazy *nesmrteľný* či *geniálny*.

Interpretácie, závery, perspektívy

Kvalitatívna analýza, kategorizácia, významová a vzťahovo-interpretácia komparácia dvoch vzájomne kontrastných politických subjektov reflektovaných prostredníctvom jazyka v dobovom mediálnom a ideologickom diskurze prináša výsledky viažuce sa k jazykovo-komunikačnej aj pragmatikomunikačnej úrovni textu. Výskum kontrastne budovaných pomenovaní v oboch prípadoch plní aj štylistickú funkciu podieľajúcu sa na formovaní mediálneho komunikátu v špecifickom prostredí. Tak ako sme konštatovali v úvode, opierajúc sa o názory R. Fowlera, stotožňujeme sa v závere a na základe získaných výsledkov s jeho tvrdením, že „čokoľvek povedané alebo napísané o svete je artikulované zo špecifickej ideologickej pozície: jazyk nie je priehľadné okno, ale lámací štruktúrovaný médium“ (Fowler, 1991, s. 10). Informácia podaná v médiách je teda výsledkom subjektívnej interpretácie podávateľa a v rámci historického kontextu, z ktorého pochádza, predstavuje istú vybranú reprezentáciu skutočnosti ovplyvnenú štruktúrou média (straníckej tlače) a hodnotami spoločnosti (socialistickou ideológiou). Ideológiu ako jeden z objektívnych štylotvorných činiteľov daného obdobia preto možno zaradiť k socioštylistickým aspektom ovplyvňujúcim jazyk, text aj komunikáciu.

Na jazykovo-komunikačnej úrovni skúmaného mediálneho textu ako sprostredkovateľa názorov, hodnotenia a spolutvorcu verejnej mienky diferencujeme širokú škálu expresívnych výrazových prostriedkov. Práve expresivita slovnej zásoby najvýstižnejšie postihuje potreby spoločenského a ideologického zriadenia, prostredníctvom ktorých môžeme pristúpiť aj k postupnej konštrukcii hodnotového systému society. Na základe motivickej príslušnosti členíme skúmané výrazové prostriedky do menších skupín zaznamenávajúcich nielen pomenovanie politického subjektu, ale aj jeho hodnotenie na kontrastnej osi kladné – záporné. Pozitívna aj negatívna expresivita vyjadrená v daných textových súčiastiach sa pohybuje od inherentnej k adherentnej, ale komplexný význam (sémantický aspekt) nadobúda až zohľadnením extralingválneho kontextu, ktorého súčasťou je prítomnosť socialistickej ideológie, politická a stranícka propaganda realizovaná v médiách a, samozrejme, polarizácia spoločnosti v období studenej vojny (pozri obrázok 1). Ako uvádza Findra (2009, s. 164), kontext je vyjadrením vzťahu a vzájomnej podmienenosti medzi textom, konkrétnou komunikačnou situáciou a širšími spoločenskými a dobovými súvislosťami, na základe ktorých dokážeme určiť vzťahy a funkciu konkrétnych prvkov, v tomto prípade expresívnych lexikálnych jednotiek, v texte. Z kontextu vyplýva ich zapojenie do dobovo platného politicko-ideologického stereotypu, čo určuje ich sémantický aj pragmatický aspekt a spoluutvára štýl straníckej publicistiky i podobu a funkciu jazyka obdobia socializmu ako takého.

Zároveň platí, že kontextová expresivita sa v jednotlivých lexikálnych jednotkách a spojeniach neprejavuje len vo vzťahu k ideologicky podmienenému prostrediu, ale rovnako aj vo vzťahu voči sebe navzájom. Dôrazne sa to prejavuje najmä v prípade denominácie kladne pomenovaných a hodnotených politických subjektov, kde pozitivita vyplýva, okrem iného, z ich kontrastnej pozície v texte. U. Beck (1997, s. 67) vo svojej definícii nepriateľa konštatuje, že ide o dôsledok generovaných a dostupných predsudkov a stereotypov, ktoré boli dramaticky

vyskladané a následne využité k vytvoreniu a expanzii aparátu štátnej autority a vojenstva. To sa potvrdilo prítomnosťou a členitosťou motivických kategórií *zrada*, *nadradenosť*, *agresia*. V kontraste k prvkom násilia v obraze nepriateľa sa v obraze spojenca v médiách prirodzene zdôrazňuje opak – túžba po mieri, stabilite, spolupráci, budovaní a rozvíjaní fyzických aj ideových výdobytkov. Ide o kombináciu niekoľkých mediálnych referenčných prístupov podieľajúcich sa na vytváraní hodnotového systému spoločnosti. Identifikujeme ich ako referenciu na národ (vo význame Východ – Západ), referenciu na osobu/elitu (kult osobnosti verzus kult nepriateľa), ale aj referenciu na vybrané negatívne atribúty (porov. Fowler, 1991, s. 15).

Východiskový politicko-ideologický stereotyp nachádzajúci sa v kontexte oboch jazykových obrazov a zahŕňajúci aj uvedené referenčné prístupy je taktiež založený na kontrastnej dvojici Východ (socializmus) – Západ (kapitalizmus). Zjednodušene ho možno v rámci platnej propagandy interpretovať rovnicou Východ = dobrý a Západ = zlý. Z analýzy pramenného materiálu a jazykového stvárnenia kontrastných aspektov stereotypu vyplývajú zistenia, ktoré rozširujú základné kategórie (Východ a Západ) v zmysle princípu nominácie aj predikácie tak, ako to zobrazuje tabuľka 1 nižšie.

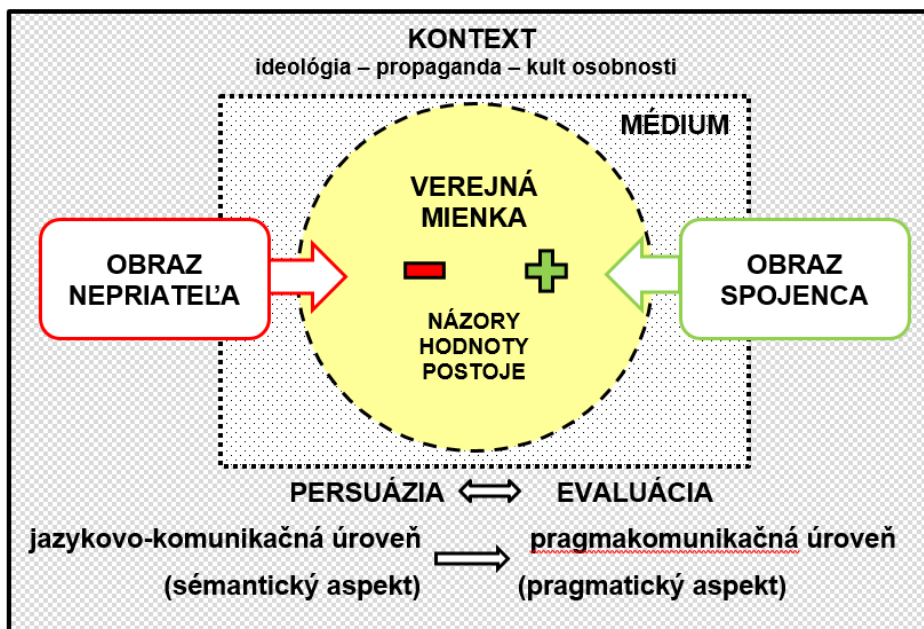
VÝCHOD	ZÁPAD
ochranca	utláčateľ
rodina	cudzosť
učiteľ	zradca
glorifikácia	degradácia
bojovník za mier	agresor
pacifizmus	militarizmus
pokrok	úpadok

Tabuľka 1 Rozvrstvenie stereotypu Východ – Západ.

V rámci hodnotenia oboch sústav, ktoré je súčasťou jednotlivých expresívnych pomenovaní, smeruje výsledná interpretácia získaných dát k pragmaštylistike a na pragmakomunikačnú úroveň textu (pozri obrázok 1), kde takisto vystupujú do popredia kontrastné atribúty. Na jednej strane sa Východu prisudzuje sila, veľkosť, sláva, odvaha, hrdinstvo, dôvera a pracovitosť. Pre čitateľskú verejnosť, i Československo ako celok, vystupuje Východný blok, primárne Sovietsky zväz, v pozícii kladne hodnoteného vzoru ako priateľ, brat, učiteľ a budovateľ v zmysle doslovnom (*staviteľ gigantických stavieb mieru a komunizmu*) i prenesenom (*šťastná generácia budovateľov komunizmu*). Na druhej strane Západ je zobrazovaný s atribútmi strachu, nebezpečenstva, úpadku, smrti, útlaku, nedôvery a zrady. Jazykovo aj ideologicky sa v ňom konštruje obraz nepriateľa ohrozujúceho budovanie a výdobytky socializmu, tzv. socialistickej demokracie a „šťastnej budúcnosti“.

Na pragmakomunikačnej úrovni sa tým akcentuje vzťah adresáta k recipientovi (pragmatický aspekt), ktorý je budovaný v súčinnosti niekoľkých dominantných faktorov zasadených do vzťahovej schémy na obrázku 1. Základným textotvorným a štýlotvorným činiteľom nachádzajúcim sa v pozadí je extralingválny kontext, ktorého hodnotovou, hodnotiacou a mienkotvornou súčasťou je ideológia presadzovaná propagandou. Jedným z hlavných nástrojov propagandy boli prostriedky masovej komunikácie, ku ktorým sa zaraďuje aj skúmané periodikum *Pravda* ako ústredný orgán KSS, teda „výstavná skriňa“ ideológie a propagandy na Slovensku. Verejná mienka sa tak utvárala v presne vymedzenom názorovom priestore riadenom vyššími kontrolnými orgánmi vrátane cenzúry. Skúmaný kontrastný vzťah a podoba expresívneho pomenovania politického subjektu vstupuje do ohraničeného priestoru verejnej mienky rovnako ovplyvnená kontextom a prispôbená potrebám stránického periodika. Postoje a názory, ktoré sú týmto spôsobom utvorené a predkladané v hotovej podobe recipientovi

tak možno označiť za silne polarizovaný, subjektívny a proideologicky sformovaný konštrukt. Kontrast, na ktorom sú jazykové obrazy domácich i zahraničných politických subjektov vybudované, súvisí so širšie koncipovanou stereotypizáciou spoločnosti a umožňuje predkladať verejnosti jednoduché, zreteľné a vzájomne sa vylučujúce vzorce založené na princípe *bud' – alebo* bez možnosti strednej cesty.

Obrázok 1 Vzťahová schéma utvárania verejnej mienky s využitím kontrastu

V súvislosti s vyššie rozpracovanou lexikálno-sémantickou zložkou skúmaných expresívnych javov sa v straníckom periodiku zreteľne poukazuje nielen na požadované hodnoty a názory šírené médiami, ale zobrazuje sa aj dobovo aktuálne hodnotenie spoločenskej a politickej situácie, kladné aj záporné. Uvedené prejavy podporujú persuzívnu funkciu na lexikálnej, sémantickej aj štylistickej úrovni komunikátu, ale rovnako aj na pragmakomunikačnej úrovni straníckeho diskurzu. Základná funkcia textu názorovej publicistiky v tomto type diskurzu prirodzene postupuje od informačnej k evaluačnej a persuzívnej, ale vzhľadom na chýbajúce spätnoväzbové zložky a absenciu (oficiálnej) názorovej alternatívy aj k manipulácii.

Záver

Sumarizujúc výskumné zistenia a navrátiac sa k východiskovým cieľom a koncepcii predloženej štúdie konštatujeme, že faktor expresivity vstupuje prostredníctvom lexikálnej zložky textu do socio- aj pragmaštylistickej sféry, pričom rozširuje interpretačné spektrum politickej ideológie vo vzťahu ku kontextu aj komunikátu. Z výsledkov výskumu vyplýva synergia priamej (inherentnej) aj kontextovej expresivity ako dôležitého prvku utvárajúceho štýl mediálneho textu. Jej zapojenie v kontrastne budovaných textových súčiastiach naviazaných na politický subjekt v špecifickom mimojazykovom prostredí prehľbuje jazykovú, ale aj sociokultúrnu a politickú analýzu a interpretáciu skúmaného predmetu. Na základe predstavených zistení sme dokázali dôležitosť, význam, ale aj vzťahovo-funkčné možnosti, ktoré poskytuje kontrast v ideologicky determinovanom komunikačnom priestore.

Záveru vyplývajúce z expresívne a kontrastne vystavaných stereotypov v ideologicky podmienenom diskurze sú prínosom k tematike výskumu jazyka obdobia socializmu, avšak ich

potenciál presahuje aj ku komparatívnej analýze v usúvzťažnení so súčasným mediálnym diskurzom, a to v niekoľkých rovinách. Z hľadiska analyzovaného komunikačného kanálu dochádza k posunu od terciárnych (tradičných) ku kvartérnym médiám (elektronickým), čím sa ale nestráca ich význam v podobe politického, ekonomického a mocenského fenoménu. Transformáciou kontextových zložiek z totalitného na demokratické štátoprávne usporiadanie sa odbúrava ideológia a propaganda v takom zmysle, ako boli zaužívané pred rokom 1989, čo však, opäť, neznamená, že by v novom kontexte nedochádzalo k vplyvu ideológie/i v širšom slova zmysle. Nástup nových mocensko-komunikačných stratégií a posun do e-diskurzu by nemal automaticky znamenať vytesnenie výskumov staršieho obdobia, najmä ak je našim cieľom vnímať a hodnotiť komunikačné procesy v ich komplexnosti (k tomu viac Volek, Jiráček, Köpplová, 2006, s. 17). Analýza jazyka v tradičnom médiu v oficiálnom straníckom diskurze je preto východiskovým komparačným pilierom i v rámci posunu štruktúry komunikácie podľa Flusserovej typológie (2002) od pyramídového diskurzu k sieťovému dialógu.

Zoznam citovanej literatúry

- EAGLETON, T. 2007. *Ideology: an introduction*. London, New York: Verso, s. 1 – 9.
- ECO, U. 2013. Vytváření nepřitele. In: ECO, U. 2013. *Vytváření nepřitele a jiné příležitostné texty*. Praha: Argo, s. 10.
- BECK, U. 1997. The Sociological Anatomy of Enemy Images. The Military and Democracy After the End of the Cold War. In: FIEBIG-VON HASE, R., LEHMKUHL, U. (Eds.) 1997. *Enemy Images in American History*. Providence, Oxford: Bergham Books, s. 66 – 67.
- BILLIG, M. 2004. Discursive, Rhetorical and Ideological Messages. In: WETHERAL, M. et al. 2004. *Discursive Theory and Practise*. London: Sage, s. 218.
- CINGEROVÁ, N. 2015. Diskurzne stratégie modelovania obrazu druhého na príklade týždenníka Argumenty a fakty. In: *Jazyk a kultúra*, 2015/21 – 22, s. 4 – 11.
- DIJK, T. A. 2011. Introduction: The Study of Discourse. In: DIJK, T. A. (ed). 2011. *Discourse studies: A multidisciplinary introduction*. Los Angeles: Sage, s. 1 – 7.
- DIJK, T. A. 2008. *Discourse and power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- FAIRCLOUGH, N. 1995. *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- FINDRA, J. 2013. *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Osveta, s. 164.
- FLUSSER, V. 2002. *Komunikológia*. Bratislava: Media Institute, s. 17.
- FOWLER, R. 1991. *Language in the news. Discourse and Ideology in the Press*. London: Routledge, 1991.
- IŁOWIECKY M., ZASEPA, T. 2003. *Moc a nemoc médií*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- JÍLEK, V. et al. 2020. *Jazyková expresivita v hlavních zpravodajských relacích ČT, TV Nova, FTV Prima a TV Barrandov*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 10.
- KLINGOVÁ, J. 2018. Emócie a emocionálnosť v mediálnej interakcii (so zameraním na jazyk športu). In: *Jazykovedný časopis*, 2018, roč. 69, č. 2, s. 141 – 174.
- KMEŤ, N. 2021. „Iné“ nemusí znamenať nepriateľské. In: *Politické vedy*, 2021, roč. 24, č. 1, s. 113 – 134.
- KOVÁČOVÁ, N., KRÁLIK, J. 2017. *Úvod do štúdia verejnej politiky*. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, Fakulta verejnej politiky a verejnej správy, s. 98 – 99.
- KRAUS, J. 2008. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha: Karolinum.

KRUPA, V. 2000. O používaní a zneužívaní jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 2000, roč. 51, č. 1, s. 8 – 15.

McQUAIL, D. 2016. *Žurnalistika a spoločnosť*. Praha: Karolinum, s. 220.

MISTRÍK, J. 1993. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: VEDA.

MOLNÁROVÁ, P. 2021. Expresívnosť v obraze nepriateľa v straníckom diskurze (1948 – 1956). Príspevok na 11. medzinárodnej konferencii o komunikácii konanej 16. – 17. 9. 2021 v Banskej Bystrici. [V tlači.]

NEČASOVÁ, D. 2020. *Obrazy nepřítele v Československu 1948 – 1956*. Brno: Host, s. 12.

SCHNEIDEROVÁ, S. 2015. *Analýza diskurzu a mediální text*. Praha: Karolinum.

SLANČOVÁ, D. 1996. *Praktická stylistika*. Prešov: Slovacontact, s. 98 – 99.

VOLEK, J., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B. 2006. Mediální studia: východiska a výzvy. In: *Mediální studia*, 1, 2006, č. 1, s. 10.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0662/22 Hodnotový potenciál kontextovej expresivity v onlinových novinách a časopisoch.

Kontakt

Mgr. Patrícia Molnárová, PhD.

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 51, 974 01, Banská Bystrica

Slovensko

Email: patricia.molnarova@umb.sk

MOŽNOSTI VÝSKUMU JAZYKOVEJ KRAJINY (NA PRÍKLADE MESTA BANSKÁ BYSTRICA)

POSSIBILITIES FOR RESEARCH ON THE LINGUISTIC LANDSCAPE (ON THE EXAMPLE OF THE TOWN BANSKÁ BYSTRICA)

EVA MOLNÁROVÁ
JANA LAUKOVÁ

Abstract

The main aim of this study is to present an international research project entitled APVV 18-0115 Language in the City – Documenting the Multimodal Semiosphere of Linguistic Landscapes in Slovakia and in a Comparative Perspective. The study focuses on the characteristics, specifics and results of quantitative and qualitative analysis of signs in a selected locality of Banská Bystrica (Námestie Štefana Moyzesa and Horná Street in the city centre) in the context of multilingualism and multimodality.

Keywords: linguistic landscape, multimodality, multilingualism, signs, top-down and bottom-up signs, linguistic analysis.

Abstrakt

Hlavným cieľom tejto štúdie je predstaviť čiastkové výsledky medzinárodného výskumného projektu s názvom APVV 18-0115 Jazyk v meste – dokumentácia multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku a z komparatívnej perspektívy. Štúdia je zameraná na charakteristiku, špecifiká a výsledky kvantitatívnej a kvalitatívnej analýzy nosičov vo vybranej intraurbánnej lokalite Banskej Bystrice (Námestie Štefana Moyzesa a Horná ulica) s dôrazom na aspekt viacjazyčnosti a multimodality.

Kľúčové slová: jazyková krajina, multimodalita, viacjazyčnosť, nosič, oficiálne a neoficiálne znaky, lingvistická analýza.

Úvod

Od roku 2019 sme súčasťou riešiteľského kolektívu medzinárodného výskumného projektu APVV 18-0115 pod názvom *Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku a z komparatívnej perspektívy* (*Language in the City – Documenting the Multimodal Semiosphere of Linguistic Landscapes in Slovakia and in a Comparative Perspective*). Cieľom projektu je kvantitatívne a kvalitatívne zdokumentovanie a systematická analýza multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny vybraných intraurbánnych lokalít na Slovensku (Bratislava, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Komárno) a ich porovnanie s dvoma zodpovedajúcimi lokalitami v Nemecku (Mníchov, Erlangen) a v Maďarsku (Komárom, Békéscsaba). Projekt sa teda týka verejnej urbánnej komunikácie, vnímajúc verejné označenia vytvorené nápismi, resp. jazykovými prostriedkami (dopravné značenie, reklamné bilbordy, názvy ulíc, názvy miest, komerčné označenia názvov obchodov a štátnych budov atď.) ako informačné jednotky, ktoré môžu byť ako celok považované za verejné „texty“, s ktorými sa recipienti stretávajú¹ (pozri ďalej i Molnárová, 2021, s. 114 – 121).

Charakteristickou črtou projektu je jeho interdisciplinárne zameranie, pričom východisko tvoria všeobecné výskumné paradigmy tzv. kultúrnej lingvistiky, sociolingvistiky, multimodálnej

¹ Citované z vecného zámeru APVV projektu, časť 1.1 Základné ciele a hypotézy.

lingvistiky a kultúrnej semiotiky, opierajúc sa o súčasné výskumné projekty spojené so skúmaním jazykovej krajiny.

V predloženej štúdii sa venujeme charakteristike, špecifikám a čiastkovým výsledkom výskumu vo vybranej intraurbánnej lokalite v Banskej Bystrici s akcentom na aspekt viacjazyčnosti a multimodality.

Metodika a postup

Jazykovú krajinu (angl. linguistic landscape, nem. sprachliche Landschaft) týchto oblastí, definovanú ako súbor verejných označení opatrených nápismi, akými sú napr. dopravné značenie, reklamné bilbordy, názvy ulíc, obchodov (a pod.), v rámci projektu analyzujeme najskôr z kvantitatívnej perspektívy, ktorá pokrýva celkovo cca. 25.000 geograficky určených jednotiek. Tieto jednotky (a detailné zábery prvkov, z ktorých pozostávajú) sú anotované v zodpovedajúcom databázovom systéme s ohľadom na široké spektrum parametrov, ktoré sú pre výskum relevantné, ako napr. jazyk(y) a stupeň multilingválnosti, písmo, typ a veľkosť označenia, ďalej funkcionálne aspekty (napr. jazyková ekonómia), typ budovy (architektonické prvky). Kvalitatívna analýza sa týka interpretácie výsledných štatistických a topografických charakteristík zohľadňujúc sémantiku, jazykové zákony, cestovný ruch atď.

Jedným z cieľov projektu je aspoň čiastočné zahrnutie diachronie danej jazykovej krajiny. Porovnanie jazykových krajín reprezentujúcich Slovensko, Nemecko a Maďarsko umožní vyvodiť dôležité závery týkajúce sa lokálnych aspektov danej semiosféry a faktorov kultúrnej semiotiky, zahŕňajúc napr. odlišné demografické a socioekonomické charakteristiky, diferencie v príslušnej jazykovej politike, či variácie v spôsobe narábania s reklamnými stratégiami a v spôsobe označovania verejných alebo obchodných budov na pozadí jednotlivých kultúrnych rámcov. Komparatívna perspektíva odhaľuje spoločné črty zakladajúce sa napr. na súbežnom zastúpení a zhodných komunikačných stratégiách medzinárodných spoločností, ďalej na preberaní a na globalizácii spôsobov prezentácie nápisov ako aj na podobnom usporiadaní jazykovej legislatívy, ktorá môže viesť ku kultúrnej interkomprehenzii.

Východiskom je hypotéza, že konkrétna intraurbánna jazyková krajina reprezentuje semiotický svet (semiosféru), pre ktorý je charakteristický vysoký stupeň multimodality, zastrešujúci jednak tradičný a jednak kreatívny aspekt verejnej komunikácie.

Čiastkové výsledky výskumu boli a ešte budú publikované na rôznych konferenciách a v zborníkoch *Od textu k prekladu XIV*, 2. časť, *Linguistic Landscape* (2020) a *Od textu k prekladu XV*, 2. časť, *Linguistic Landscape* (2021), ktorého editorkou je súčasná vedúca projektu A. Ďuricová, ďalej i v *Lingua et vita* 19/2021, s. 114 – 121).

Pre prvých šesť mesiacov roku 2019 boli podľa pracovného plánu stanovené štyri pracovné aktivity: 1. získavanie údajov (práce týkajúce sa výskumného priestoru, pretesty dokumentácie), 2. práce v archívoch, 3. práce na štruktúre databázy, ktorá sa mala používať od polovice roka 2020, 4. priebežné štúdium novej odbornej literatúry. Zároveň sa v rokoch 2019 a 2020 realizovali aj viaceré workshopy zamerané na dokumentáciu údajov a prvá časť konkrétneho získavania údajov, resp. dokumentácie (v ktorej sa pokračovalo až do júna 2020)².

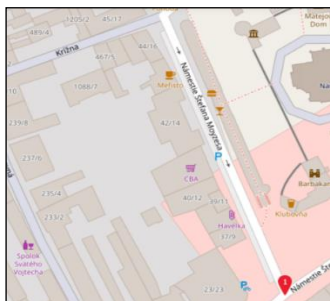
Hlavný predmet výskumu predstavovala v roku 2020 práca v teréne, dokumentovanie jazykovej krajiny, spracúvanie získaných údajov, anotovanie materiálu získaného v terénnom výskume a jeho využitie na realizovanie plánovaných výstupov. Členovia riešiteľského kolektívu intenzívne pracovali na uvedených okruhoch výskumnej práce a zrealizovali ju podľa plánu. Paralelne s dokumentovaním jazykovej krajiny a spracúvaním získaných údajov sa riešiteľský tím venoval štúdiu odbornej literatúry³. Okrem toho riešiteľský tím stále pokračoval v terénnej práci a dokumentoval jazykovú krajinu v Banskej Bystrici (ulice: Horná ulica, Námestie Štefana

² Citované z Ročnej správy RS1 APVV za rok 2019.

³ Citované z Ročnej správy RS1 APVV za rok 2020.

Moyzesa, Kapitulská ulica, Ulica J. Cikkera, Národná ulica, Dolná ulica, Námestie SNP); v Banskej Štiavnici (Dolná ulica), kde boli dáta získavané vzhľadom na stanovené ciele aj v archíve; v Bratislave (ulice: Michalská ulica, Ventúrska ul., Zelená ul., Panská ul., Hviezdoslavovo námestie, Jesenského ulica, Františkánske námestie, Medená ul.); v Komárne, Komárome a v Békešskej Čabe vo vymedzenom výskumnom priestore, do ktorého patrí 25 ulíc.

Pre naše účely bol konkrétnejšie vybraný verejný intraurbánny priestor v centre mesta Banská Bystrica. Vymedzenie priestoru v rámci čiastkového empirického výskumu bolo prvým krokom fázy prieskumu. Výskumný priestor tvoria všetky ulice alebo úseky ulíc v danej lokalite. Konkrétne ulice – Námestie Štefana Moysesa a Horná ulica – sa nachádzajú v bezprostrednom centre mesta (tieto ulice, resp. úseky ulíc budú analyzované v kontexte predloženej štúdie). Horná ulica je spojená s námestím SNP, ulicami Skuteckého, Komenského, Kukučínova, Železničarska, Československej armády a Partizánska cesta. Ulica sa začala formovať v 15. storočí, väčšina domov pochádza zo 16. a 17. storočia. Ich renesančný a barokový vzhľad bol z väčšej časti v priebehu 18. storočia nahradený moderným secesným štýlom tzv. Art nouveau (porovnaj Demuth – Hruží – Šoka, 2006, s. 105). Námestie Štefana Moysesa je námestie v užšom centre Banskej Bystrice. Pomenované je podľa slovenského cirkevného hodnostára a podpredsedu Matice slovenskej Štefana Moysesa. Námestie Štefana Moysesa patrí spolu s Námestím SNP k najnavštevovanejším častiam mesta. Zároveň sa v uvedenej lokalite nachádza aj tzv. Trhovisko (medzi mnohými, najmä pôvodnými Bystričanmi je uzualizovaný názov „stará tržnica“). Vymedzená oblasť výskumu bola vyznačená na mape, na tento účel bolo možné použiť Google Earth, Google Maps a pod.

Obrázok 1 a 2 Centrum mesta Banskej Bystrice – Námestie Štefana Moysesa (mapa, satelitný záber)

Obrázok 3 Centrum mesta Banskej Bystrice – Horná ulica (mapa)

Obrázok 4 Centrum mesta Banskej Bystrice – Horná ulica (satelitný záber)⁴

Druhým krokom bol zber údajov. Ten sa uskutočnil pomocou fotodokumentácie. Napríklad fotodokumentácia jednotlivých sekvencií príslušného skúmaného územia na Námestí Štefana Moyzesa zahŕňa cca. 200 veľkoplošných celkov (pričelí budov). Časť z nich bola vyhotovená ešte pred pandemiou v mesiaci november 2019 a neskôr aj počas pandémie v mesiaci júl 2020. Na Hornej ulici sme zdokumentovali cca. 186 veľkoplošných celkov, pričom niektoré z nich boli dokumentované v časovej následnosti, keďže daná lokalita bola predmetom predvýskumu ešte pred podaním APVV projektu v roku 2018. Takáto „dvojité“ dokumentácia bude slúžiť na výskumy dynamických zmien v jazykovej krajine. Fotografie veľkoplošných celkov, v projektovej terminológii tzv. agregátov (Scollon, R., Scollon, S., 2003) sa ďalej strihali na jednotlivé signs⁵. V tomto prípade bolo dôležité presné a dôsledné pomenovanie všetkých fotografií, aby ich bolo možné neskôr priradiť ku konkrétnej budove. Niektoré zozbierané údaje už boli (a stále sú) vyhodnocované tak kvantitatívne ako aj kvalitatívne⁶.

Analýzy jazykovej krajiny vybranej intraurbánnej lokality Banskej Bystrice

Objektmi skúmania jazykovej krajiny sú teda jazykové znaky (angl. signs) verejného priestoru určitej oblasti, regiónu, štvrte či ulice, ktoré podávajú informácie tak o producentovi ako aj recipientovi znaku (Lauková, Molnárová, 2020, s. 97). V našom prípade ide o Hornú ulicu a Námestie Štefana Moyzesa v Banskej Bystrici.

Skúmané znaky delíme na oficiálne (top-down signs) a neoficiálne (bottom-up signs). Top-down signs vytvárajú inštitucionálni producenti a patria sem napr. označenia miest, ulíc, škôl, úradov ale aj cestovné poriadky na zastávkach verejnej dopravy a pod.

Obrázok 5 Označenie ulice – Horná ulica (príklad top-down)

Tvorcami bottom-up signs môžu byť rovnako fyzické ako aj právnické osoby. K takýmto znakom jazykovej krajiny patria napr. označenia obchodov, pevné a mobilné tabule s ponukou tovarov a služieb, reklamné plagáty a bilbordy, ale rovnako aj grafity (Rosenbaum a kol., 1977).

⁴ Všetky použité fotografie sú súčasťou databázy výskumného projektu APVV.

⁵ Anglický výraz *signs* budeme uvádzať v tomto znení, resp. za jeho slovenský ekvivalent v uvedenom kontexte považujeme výraz *nosič*.

⁶ Citované z Projektleitfaden - Projektový manuál, Fáza 1: 01.07. - 31. 2. 2019, autorka Dr. Ilona Schulze.

Obrázok 6 Pevné tabule – Námestie Štefana Moysesu (bottom-up)

Okrem kritéria producenta sign je pre naše výskumy dôležité aj kritérium viacjazyčnosti. Viacjazyčnosť je jedným z uzualizovaných a často skloňovaných pojmov, ktorý priniesol vstup do Európskej únie. Je jednou zo základných črt dnešného globalizovaného sveta (porovnaj Michelčíková, 2013, s. 103). Pojem viacjazyčnosť je v koncepcii EÚ chápaný dichotomicky:

1. Viacjazyčnosť vyjadruje *schopnosť človeka používať viacero cudzích jazykov*.
2. Viacjazyčnosťou sa taktiež označuje *koexistencia navzájom rozdielnych jazykov na spoločnom geografickom území* (v našom prípade v rámci EÚ).

V našej štúdii je v centre pozornosti viacjazyčnosť na jednotlivých signs, čiže napr. v názvoch obchodov a prevádzok. V závislosti od obsahu informácií sprostredkovaných pomocou rozličných jazykov vyskytujúcich sa na jednom nosiči rozlišujeme 4 typy nosičov, pričom vychádzame z klasifikácie K. Stoltmanna (2017) a M. Rehovej (2004, s. 8 – 15):

- a) nosiče s duplicitnými viacjazyčnými informáciami: v dvoch alebo viacerých jazykoch sú sprostredkované rovnaké informácie;
- b) nosiče s fragmentárnymi viacjazyčnými informáciami: informácia vo východiskovom jazyku je komplexnejšia, do cieľového jazyka resp. cieľových jazykov je preložená len časť informácií;
- c) nosiče s prelínajúcimi sa viacjazyčnými informáciami: v každom z jazykov je sprostredkovaná iná informácia, časť informácií je podaná rovnako v oboch jazykoch;
- d) nosiče s komplementárnymi viacjazyčnými informáciami: informácie v rozličných jazykoch sa navzájom dopĺňajú, napr. slovenský text s anglickými výrazmi“ (porovnaj Gašová, 2020, s. 71).

Obrázok 7 Príklad nosiča s fragmentárnymi viacjazyčnými informáciami

Pri analýzach a následných interpretáciách zistení zohľadňujeme aj faktory, ktoré určujú tvorenie a apercpciu, resp. interpretáciu textu. Textotvorná a textoapecpcná (resp. interpretačná) kompetencia komunikantov, ktorá zahŕňa okrem jazykových znalostí aj znalosti o svete, znalosti o komunikácii a skúsenosti zo sociálnej interakcie, ako aj znalostný a skúsenostný komplex dotýkajúci sa činnosti človeka vôbec a činnosti vykonávanej s jazykom ako špecifického prípadu konania človeka výrazne ovplyvňuje ich kreovanie (Dolník, 2009, s. 69). Viacjazyčnosť nás teda zaujíma vo vzťahu k vytváraniu, formovaniu jazykovej krajiny. S viacjazyčnosťou veľmi úzko súvisí aj internacionalizácia lexiky, ktorá je výsledkom mnohostranných a intenzívnych jazykových kontaktov.

Pri kvantitatívnych analýzach viacjazyčnosti na jednotlivých nosičoch vo vymedzenej intraurbánnej oblasti sme zatiaľ dospeli k záverom, že najčastejšie sa vyskytujúcim jazykom je samozrejme slovenčina ako úradný jazyk. Na nosičoch sa však nachádza aj lokálne banskobystrické nárečie, konkrétne príklad *Zec to (Zjedz to)* (obrázok 8).

Obrázok 8 Príklad nosiča s lokálnym banskobystrickým nárečím

Ďalším kvantitatívne najzastúpenejším jazykom je angličtina. V prípade výskytu angličtiny ide o dvojjazyčné, ale aj jednojazyčné signs, čiže angličtina je použitá v kombinácii so slovenčinou (39% analyzovaných signs na Hornej ulici) alebo samostatne (5% analyzovaných signs na Hornej ulici). Vysoký podiel angličtiny nie je prekvapujúci. Anglické pomenovanie obchodov, herní a reštauračných zariadení sa už v súčasnej dobe stáva bežnou súčasťou jazykovej krajiny (porovnaj Schulze, 2019). V niektorých prípadoch nám už ani „nechýba“ slovenský názov. Je jasné, že pritom nejde len o názvy obchodov, či jedál, ale o celkový prístup k vlastnej kultúre. Používanie angličtiny sa však vo väčšine prípadov obmedzuje najmä na názvy značiek, obchodov, produktov, technické položky, prípadne vývesné tabule s informáciami typu open/close, zatiaľ čo všetky ostatné relevantné informácie sú uvedené v slovenskom jazyku (obrázok 9).

Obrázok 9 Startrend – second hand – Horná ulica

Z kvantitatívnych analýz ďalej vyplýva, že najväčší počet viacjazyčných signs tvoria dvojjazyčné signs, v ktorých je použitá slovenčina v kombinácii s ďalším cudzím jazykom, napríklad s nemeckým (obrázok 11), talianskym, francúzskym (obrázok 10), španielskym, ruským a latinským.

Obrázok 10 Bonjour
Námestie Štefana Moyzesa

Obrázok 11 Kuchynské štúdio na Hornej ulici

Výnimkou však nie sú ani signs tvorené viac ako troma jazykmi. Ako príklad uvádzame prevádzku na Námestí Štefana Moyzesa (obrázok 12 a 13).

Obrázok 12 a 13 Boutique Natali – Námestie Štefana Moyzesa

Obchod s módnym oblečením s názvom *Boutique Natali, Moda Italy* má zaujímavú súvislosť s Talianskom a taliančinou a na výklade sa vyskytuje 5 jazykov. Konkrétne je tu zastúpená slovenčina (*dámska kolekcia*), angličtina (*Moda Italy; fashion clothes – talianska móda/móda z Talianska; móдне oblečenie*), francúzština (*boutique*), ruština (*модная одежда – móдне oblečenie*) a španielčina (*Ropa de moda – móдне oblečenie*) (porovnaj Lauková, 2020, s. 53).

Okrem lingvistických analýz sú výskumy signs namierené aj smerom k prejavom multimediality a multimodality v konkrétnej intraurbánnej oblasti. Pozornosť zameriavame napríklad aj na tvar a typ písma, jeho veľkosť, umiestnenie, farbu. V prípade viacjazyčných signs nemusí byť pre rôzne jazyky použité rovnaké písmo. Jeho výber často súvisí s kultúrnymi tradíciami alebo stereotypmi. Pri výskume zohľadňujeme aj veľkosť písma v rôznych jazykoch v rámci jedného nosiča (napr. na vývesnej tabuli). Za dôležité ďalej považujeme poradie jazykov: ktorý jazyk je na prvom mieste a ktorý nasleduje. Všetky tieto aspekty sú rozhodujúce pre analýzu vzťahov medzi zúčastnenými jazykmi, aspekt rovnosti resp. dominantnosti jedného z jazykov. Všetky tieto aspekty však nie je možné zohľadniť v tejto štúdii a sú predmetom ďalšieho empirického výskumu.

K ďalším skúmaným aspektom patrí aj aspekt multimodality. Zjednodušene môžeme multimodalitu v jazykovej krajine definovať ako kombináciu rôznych znakových systémov, ktoré sa podieľajú na utváraní celkovej výpovede jednotlivých signs. V našich výskumoch sa zameriavame napríklad na interakciu textu a obrazových/grafických prvkov v otvorenom verejnom priestore, a to tak z pohľadu recipienta ako aj producenta signs. Okrem už v štúdiu uvedených kritérií sú predmetom našich analýz aj typ, tvar, farba a umiestnenie nosiča, typ multimodality a pod. Výsledky výskumu typu multimodality potvrdili prevahu komunikátov a log. Komunikáty definujeme ako kombináciu textu a obrazu/grafického prvku, vrátane prvkov vo výklade, akými sú napr. figuríny alebo dekorácie (obrázok 14, 15). Za logo považujeme grafické stvárnenie názvu organizácie, spoločnosti, firmy alebo inštitúcie obohatené o obrazový/grafický prvok (obrázok 16).

Obrázky 14, 15 a 16 Príklady multimodality – Horná ulica

Zameranie sa na interakciu jazyka a obrazu je relevantné aj z čisto pragmatického hľadiska, keďže sa tieto kombinácie v jazykovej krajine skúmaných intraurbánných oblastí vyskytujú najčastejšie.

Záver

Predmetom predloženej štúdie bolo prezentovať medzinárodný výskumný projekt APVV 18-0115 *Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku a z komparatívnej perspektívy*. V našom interdisciplinárne orientovanom čiastkovom výskume jazykovej krajiny vo vybranej lokalite mesta Banská Bystrica (Námestie Štefana Moyzesa a Horná ulica v centre mesta) v kontexte viacjazyčnosti a multimodality sa nám potvrdil a aj naďalej potvrdzuje výskyt viacerých jazykov v názvoch a označeniach obchodov a prevádzok. Tento fakt poukazuje na jasnú interkultúrnú jazykovú intenciu emitentov. Cudzie jazyky v názvoch obchodov a prevádzok, ktorých výskyt sme vo väčšej či menšej miere v danom priestore zaznamenali, sú obchodnými názvami, obchodnými značkami alebo medzinárodne známymi identifikátormi typov obchodov alebo tovaru. Nositeľom všetkých relevantných informácií je slovenský názov, resp. text, ktorý bližšie špecifikuje sortiment tovaru, názvy výrobkov, otváracie hodiny a pod. Názov obchodu či prevádzky je väčšinou najvýznamnejšou časťou označenia a to bez ohľadu na jazyk (porovnaj Lauková, 2020, s. 211).

Okrem lingvistických analýz sú naše výskumy signs orientované aj na prejavy multimediality a multimodality, pozornosť zameriavame napríklad aj na tvar a typ písma, jeho veľkosť, umiestnenie, farbu. V rámci multimodality je v centre pozornosti interakcia textu a obrazových/grafických prvkov v otvorenom verejnom priestore, a to tak z pohľadu recipienta ako aj producenta signs.

Problematika jazykovej krajiny vo vymedzenom verejnom priestore mesta Banská Bystrica bude v ďalšej výskumnej perspektíve prostredníctvom kvantitatívnej a kvalitatívnej metódy rozpracovaná detailnejšie.

Zoznam citovanej literatúry

DEMUTH, K., HRÚZ, P., ŠOKA, M. 2006. *Banská Bystrica und Umgebung*. Banská Bystrica: Spektrum Grafik.

DOLNÍK, J. 2009. *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: Veda.

GAŠOVÁ, Z. 2020. Formy inojazyčnosti v jazykovej krajine. Analýza vybraných aspektov na príklade „Krčmy na Zelenej“ v Bratislave. In: *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie V, 2020*, s. 69 – 81.

LANDRY, R., BOURHIS, R. 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality – An Empirical Study. In: *Journal of Language and Social Psychology*, roč. 16, č. 1, s. 23 – 49. Dostupné na: doi.org/10.1177/0261927X970161002

LAUKOVÁ, J. 2020. Kontext viacjazyčnosti vo verejnom priestore v meste Banská Bystrica. In: *Aplikované jazyky v univerzitnom kontexte VII, 2020*, s. 204 – 212.

LAUKOVÁ, J. 2020. Kontext textu a obrazu vo vizuálnej semiotike jazykovej krajiny mesta Banská Bystrica. In: *Od textu k prekladu XIV. 2. časť Linguistic Landscape, 2020*, s. 47 – 54.

LAUKOVÁ, J. 2021. Intraurbaner Raum der Stadt Banská Bystrica im Fokus der Sprachlandschaftlichen Forschung (am Beispiel von Štefan-Moyzes-Platz). In: *Lingua et vita*, 19, 2021, s. 27 – 35. Dostupné na: https://linguaetvita.sk/www_write/files/issues/2021/19/d_03_27az35_jkk_laukova_192021.pdf

LAUKOVÁ, J., MOLNÁROVÁ, E. 2020. Viacjazyčnosť niektorých názvov obchodov a prevádzok (zariadení) v Banskej Bystrici. In: *Od textu k prekladu XIII, 2020*, s. 97 – 111.

MICHELČIKOVÁ, L. 2013. Viacjazyčnosť ako devíza, rozmanitosť ako možnosť. In: *Cudzie jazyky v slovenskom vzdelávacom systéme a politika viacjazyčnosti v Európskej únii, 2013*, s. 103.

MOLNÁROVÁ, E. 2021. Linguistic landscape a service learning vo vyučovaní cudzích jazykov na vysokých školách. In: *Lingua et vita*, 19, 2021, s. 114 – 121. Dostupné na: https://linguaetvita.sk/www_write/files/issues/2021/19/d_12_114az121_dmj_molnarova_192021.pdf

REH, M. 2004. Multilingual writing: A reader-oriented typology with examples from Lira Municipality (Uganda). In: *International Journal of the Sociology of Language*, Vol. 170, s. 1 – 41. Dostupné na: <https://doi.org/10.1515/ijsl.2004.2004.170.1>

ROSENBAUM, Y., NADEL, E., COOPER, R. L., FISHMAN, J. A. 1977. English on Keren Kayement Street. In: *The Spread of English. The sociology of English as an additional language*. Rowley: Newbury House, s. 179 – 196.

SCHULZE, I. 2019. *Bilder – Schilder – Sprache. Empirische Studien zur Text-Bild-Semiotik im öffentlichen Raum*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.

SCOLLON, R., SCOLLON, S. W. 2003. *Discourses in Place: Language in the Material World*. London: Routledge. Dostupné na: doi.org/10.4324/9780203422724

STOLTMANN, K. 2017. Die Linguistic Landscapes von Kiel und Rostock. Langfristige Auswirkungen in der Migrationspolitik im Vergleich. In: *Aktuelle Tendenzen in der Variationslinguistik, 2017*, s. 319 – 341.

Kontakt

PhDr. Eva Molnárová, PhD., Mgr. Jana Lauková, PhD.

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta, Katedra germanistiky

Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika

Email: eva.molnarova@umb.sk, jana.laukova@umb.sk

RUSKÉ A SLOVENSKÉ NÁZVY PRE BIELU A ČIERNU FARBU VO VZÁJOMNÝCH VZŤAHOCH

RUSSIAN AND SLOVAK COLOUR NAMES FOR WHITE AND BLACK AND THEIR RELATIONS

MARTINA ULIČNÁ

Abstract

Russian colour names *белый* and *чёрный*, in Slovak *biely* and *čierny* name the oldest color contrast that exists in the language: the presence or absence of light, light or dark coloration of the inanimate object and the human body, but in addition to color express other semantic signs associated with color symbolically or through various associations, which are often obscured. There are differences between the Russian and Slovak languages in the range of semantic features expressed by the mentioned lexemes, as well as in the use of these colour names in multiword names and phraseology. The aim of the paper is not only to give a basic overview of frequent multi-word names and phraseology with the two colour names, but also to outline the contrasts that these multi-word names of phraseological and non-phraseological nature create in Russian and Slovak, as well as the asymmetries that exist between the compared colour names in both languages.

Keywords: colour names *white* and *black*, idioms, phraseology, comparison, Russian-Slovak equivalents, complete and partial equivalence in meaning.

Abstrakt

Ruské kolorizmy *белый* a *чёрный*, v slovenčine *biely* a *čierny* pomenúvajú najstarší farebný protiklad, ktorý v jazyku existuje: prítomnosť alebo neprítomnosť svetla, svetlé alebo tmavé zafarbenie neživého objektu a ľudského tela a pod. Okrem farebnosti však vyjadrujú i ďalšie sémantické príznaky, ktoré sú spojené s farbou symbolicky alebo prostredníctvom rôznych asociácií, ktoré sú na prvý pohľad často zastreté. Medzi ruským a slovenským jazykom existujú rozdiely v rozsahu sémantických príznakov, ktoré spomínané lexémy vyjadrujú, i v použití týchto chromatizmov vo viacslovných pomenovaniach i frazeologizmoch. Cieľom štúdie je poskytnúť prehľad frekvencovaných viacslovných pomenovaní a frazeologizmov, ktoré obsahujú oba kolorizmy, načrtnúť protiklady, do ktorých tieto viacslovné pomenovania frazeologického i nefrazeologického charakteru v ruštine a v slovenčine vstupujú, a tiež asymetrie, ktoré medzi použitím jednotlivých kolorizmov v oboch jazykoch existujú.

Kľúčové slová: kolorizmus *biely* a *čierny*, viacslovné pomenovanie, frazeologizmus, prirovnanie, rusko-slovenské ekvivalenty, úplná a čiastočná ekvivalencia významu.

Úvod

Pomenovania pre bielu a čiernu farbu majú v rámci názvov farieb osobitné postavenie. Predovšetkým sa považujú za prvé kolorizmy, ktoré v jazykoch vznikli (Vasilevič 2005, s. 16 – 17), a na rozdiel od iných kolorizmov vyjadrujú významový protiklad svetla a tmy, a preto sú ako jediné z názvov farieb vo vzťahu významovej opozície. Kolorizmy, ktoré pomenúvajú bielu a čiernu farbu, sa vo svojom priamom význame i v mnohých ďalších prenesených významoch tiež podieľajú na tvorbe viacslovných pomenovaní a často sa vyskytujú i vo frazeologizmoch. V ruštine i v slovenčine sa na pomenovanie bielej a čiernej farby využívajú predovšetkým adjektíva, keďže sú vyjadrením kvalitatívnych vlastností objektov, ale sú aj východiskom na tvorenie nových slov.

Ruské kolorizmy *белый* (slov. *biely*) a *чёрный* (slov. *čierny*) sú spomedzi adjektív pomenúvajúcich jednotlivé farby spektra najfrekvencovanejšie – napr. v korpuse Aranea sa adjektívum *белый* v milióno lém opakuje 179-krát a adjektívum *чёрный* 159-krát (pre porovnanie frekvencia nasledujúceho najfrekvencovanejšieho adjektíva *красный* je 149 výskytov na milión, ďalší najčastejší chromatismus *зеленый* sa v rovnakej vzorke vyskytuje 96-krát). V ruštine tiež existujú adjektíva od nich odvodené: *беловой* s významom čistopisný (od neho ďalej odvodené substantívum *беловик* – čistopis) a *черновой* – hrubý, predbežný (substantívum *черновик* – prvopis). Kolorizmy kolorizmov *белый* a *чёрный* sú tiež východiskom na tvorenie substantív (napr. *белизна*, *чернолесие*) i verb (*белеть*, *чернеть*). Na kvalitatívne hodnotenie deja vyjadreného slovesom sa využívajú adverbiá *по-белому*, *по-чёрному*, *начерно/вчерне*, *бело*, *добела*.

Na porovnanie v slovenských textoch korpusu má adj. *biely* frekvenciu 193 opakovaní na milión lém, adj. *čierny* 178 a až po nich s 80 výskytmi v milióno lém nasleduje adj. *červený*. Podobne ako v ruštine sa adjektíva *biely* a *čierny* využívajú na tvorenie slov odvodzovaním či skladaním (*bieliť*, *dobiela*, *bielohlávk* atď.).

V tomto príspevku sa budeme venovať predovšetkým viacslovným pomenovaniám nefrazeologického i frazeologického charakteru obsahujúcim kolorizmy *белый* a *чёрный* a príslovky *по-белому*, *по-чёрному*, ktoré sú od nich odvodené, v porovnaní s používaním kolorizmov *biely* a *čierny* (a prísloviak *nabielo*, *dobiela*, *načierno*, *dočierna*) v slovenčine. Príklady, ktoré pre ruský a slovenský jazyk uvádzame, sú výsledkom rešerše výkladových i frazeologických slovníkov oboch jazykov a materiálov textových korpusov pre slovenský a ruský jazyk ARANEA, Slovenského národného korpusu a Národného korpusu ruského jazyka (Национальный корпус русского языка).

Viacvýznamovosť kolorizmov pomenúvajúcich bielu a čiernu farbu

Adjektíva *белый* a *чёрный* a od nich odvodené adverbiá *по-белому* a *по-чёрному* sú ako jediné z kolorizmov vnímané ako antonymická dvojica. Ak sa z tejto perspektívy pozrieme na ich lexikálne významy, vidíme, že ako opozitá nevystupujú vo všetkých svojich významoch – predovšetkým kolorizmus *чёрный* vyjadruje množstvom sémantických príznakov, ktoré sa realizujú v prenesených významoch nesúvisiacich s farebnou charakteristikou objektov (porovnaj Tabuľka 1). Vzhľadom na výsledky analýzy výskytu kolorizmu *белый* v textoch korpusu ARANEA, doplnili sme výpočet významov adj. *белый* a *чёрный*, ktoré sa uvádzajú vo výkladových slovníkoch ruského jazyka, i o významy adj. *белый*, ktoré sa vo výkladových slovníkoch samostatne neuvádzajú, pričom viacslovné spojenia, v ktorých sa tento význam realizuje, sa chápu ako frazeologické:

- ✓ (histor. o pôde) vlastnený šľachtou alebo cirkvou, nezdanený,
- ✓ (o dome a miestnosti, v súčasnej ruštine najčastejšie o saune) s ohniskom, ktoré má vývod dymu, s komínom, v tomto význame sa používa i adv. *по-белому*,
- ✓ legálny, v súlade so zákonmi.

V dvoch posledných uvedených významoch forme adj. *белый* konkuruje adverbium *по-белому*. Podobne sme doplnili význam adjektíva *чёрный* nelegálny, protiprávny, nedovolený, ktorý je frekvencovanejší v hovorovom jazyku. V tomto význame sa tiež často vyskytuje adv. *по-чёрному*.

<i>белый</i>	<i>чёрный</i>
farby snehu, mlieka, kriedy (op. <i>чёрный</i>)	farby sadze, uhlia (op. <i>белый</i>)
veľmi svetlý, bledý, tiež sivovlasý, blízky farbe mlieka farbou kože alebo pleti	tmavý, tmavšej farby ako zvyčajne
mdlý, neintenzívny, bez farby alebo neobvyčajne ostrý, oslepujúci	

v ľudovej slovesnosti tiež jasný, svetlý	
v ľudovej kultúre čistý, tiež spätý s dobrom, mravne bezúhonný	zast. a hovor. ušpinený, špinavý; zlý, negatívny
človek bielej rasy, beloch, belošký	negat. pohľadovo o človeku s tmavou farbou kože
po revolúcii r. 1918 v Rusku namierený proti sovietskej moci, kontrarevolučný (ор. <i>красный</i>)	---
---	slúžiaci na pracovné alebo každodenné potreby
---	nekvalifikovaný, nevyžadujúci vysoké majstrovstvo, pomocný, často fyzicky náročný alebo špinavý (o práci)
---	v dorevolučnom Rusku patriaci k nižším nepriviligovaným vrstvám, ľudový
vo vlastníctve šľachty alebo cirkvi (v Rusku XIV. – XVII. stor.); neplatiaci dane	hist. štátny, nie v súkromnom vlastníctve (v Rusku XIV. – XVII. stor.); platiaci dane
---	odb. neopracovaný alebo čiastočne opracovaný, bez úpravy
---	čarodejnícky, bosorácky, spojený so zlými silami
---	pochmúrny, neradostný
---	zlomyseľný, podlý, zákerný
---	ľud. a hovor. v ľudovej slovesnosti zlý duch, čert
s pecou alebo ohniskom, z ktorého je vyvedený komín (tiež adv. <i>по-белому</i>)	histor. bez komína, s otvoreným ohniskom (tiež adv. <i>по-чёрному</i>)
legálny (tiež adv. <i>по-белому</i>)	nelegálny, protiprávny, nedovolený (tiež adv. <i>по-чёрному</i>)
---	len adv. <i>по-чёрному</i> slang. intenzívne, veľa (smútiť, fajčiť a pod.)

Tabuľka 1 Významová pestrosť kolorizmov *белый* a *чёрный* vo vzájomnom porovnaní**Viacslovné pomenovania s kolorizmami pomenúvajúcimi bielu alebo čiernu farbu**

Viacslovné pomenovania obsahujúce jeden z kolorizmov *белый* alebo *чёрный*, v slov. *biely* alebo *čierny* vďaka komplementárnosti významov, ktoré vyjadrujú, vytvárajú početné opozičné dvojice v ruštine i v slovenčine. Takéto opozitné dvojice pomenovaní s komponentami *biely* a *čierny* sú v rôznych jazykoch bežné (pre španielsky jazyk porovnaj Spišiaková, Mocková, Smoleňová 2021, s. 29).

Tabuľka 2 poskytuje prehľad viacslovných pomenovaní, ktoré obsahujú kolorizmus *белый* alebo *чёрный* ako atribút k rovnakému substantívu. Sémantické príznaky kolorizmov, ktoré sa v rovnakej alebo veľmi podobnej konštrukcii realizujú, však často nebývajú vo vzťahu opozície, skôr ide o zdanlivú antonymiu, ktorá je dôsledkom realizácie rôznych, často prenesených významov kolorizmov. Opisu vzťahov takýchto zdanlivých opozícií sa budeme venovať na inom mieste, keďže sa netýka len opozície kolorizmov *белый* a *чёрный*.

Do prehľadu v Tabuľke 2 sme nezaradili tie viacslovné pomenovania, ktoré sú súčasťou viacčlenných skupín takýchto pomenovaní analogicky reflektujúcich rôzne farebné

varianty objektov, napr. *čierny – zelený – biely – červený čaj* a teda ich nepovažujeme za skutočne antonymické.

Viacslovné pomenovanie s komponentom <i>белый</i>	Viacslovné pomenovanie s komponentom <i>чёрный</i>
<i>белый хлеб</i> biely chlieb	<i>чёрный хлеб</i> čierny chlieb
<i>белый перец</i> biele korenie	<i>чёрный перец</i> čierne korenie
<i>белая техника</i> biela technika elektrospotrebiče bielej farby, predovšetkým kuchynské	<i>чёрная техника</i> čierna technika elektrotechnické spotrebiče tmavej alebo čiernej farby (televízory, kamery, zvukové prijímače al. prehrávače a pod.)
<i>белая дыра</i> biela diera astronom. hypotetické kozmické teleso vyžarujúce svetlo do okolitého priestoru	<i>чёрная дыра</i> čierna diera astron. objekt vo vesmíre s takou silnou gravitáciou, že z neho nemôže uniknúť ani svetlo; pren. miesto najväčšieho nedostatku, najväčších chýb, miesto, kde sa všetko stráca
<i>белый день</i> biely deň svetlá časť dňa <i>среди бела дня</i> za bieleho dňa	<i>чёрный день</i> čierny deň obdobie zdrvujúceho nešťastia, tragédie pre niekoho <i>на чёрный день (отложить)</i> na horšie časy
<i>белый свет</i> ¹ šíry (boží) svet <i>белый свет</i> ² denné svetlo <i>до белого света</i> do svitania, do rána	<i>изображать в чёрном свете</i> opisovať priveľmi nepriaznivo, pesimisticky
<i>белый флаг</i> biela zástava znak kapitulácie	<i>чёрный флаг</i> symbol anarchizmu čierna zástava smútočná
<i>белый пояс</i> biely opasok opasok v džude a karate pre začiatočníka	<i>чёрный пояс</i> čierny opasok šport. (v džude, v karate) znak najvyššieho stupňa zdatnosti
<i>принц на белом коне</i> princ na bielom koni biely kôň nastrčený človek v nelegálnych obchodoch <i>На белом коне въехать, въезжать</i> (куда). prichádzať, vracat' sa niekam ako víťaz, cítiť sa víťazom	<i>чёрный конь</i> čierny kôň tajný tromf, favorit
<i>белая ворона</i>	<i>чёрный ворон</i>

<i>biela vrana</i> človek, ktorý sa výrazne odlišuje od iných, nepodobný iným ľuďom; zriedkavosť, zvláštnosť	predzvest' smrti
<i>белый материк/континент</i> <i>biely kontinent</i> perifrása pre Antarktídu	<i>чёрный континент</i> <i>čierny kontinent</i> perifrása pre Afriku
<i>белая смерть</i> publ. narkománia alebo narkotiká, lavína, cukor <i>biela smrť</i> smrť zamrznutím v lavíne alebo v snehu; cukor	<i>чёрная смерть</i> <i>čierna smrť</i> publ. (pľúcny) mor
<i>белое золото</i> <i>biele zlato</i> 1. zliatina zlata s paládiom alebo inými kovmi 2. publ. perifrása pre bavlnu, soľ, slonovinu, ale i snehovú pokrývku (v lyžiarskych strediskách), cenný artikel svetlej až bielej farby	<i>чёрное золото</i> <i>čierne zlato</i> 1. zliatina zlata s paládiom alebo inými kovmi 2. publ. perifrása pre uhlie, ropu
<i>белая магия</i> <i>biela mágia</i> čarovanie s pomocou nebeských síl, využívanie nadprirodzených síl na dobré účely, liečenie, pomoc a ochranu	<i>чёрная магия</i> <i>čierna mágia</i> využívanie, uskutočňovanie magických postupov na zlé ciele alebo na ovplyvňovanie udalostí v prospech vykonávateľa či objednávateľa
<i>белая зависть</i> hovor. pocit radosti, vyvolaný úspechmi iného človeka	<i>чёрная зависть</i> <i>čierna závisť</i> hovor. negat. o želaní vlastniť niečo, čo má niekto iný, sprevádzaný zlobou, mrzutosťou, hnevom
<i>белая изба/баня</i> dedinský dom alebo sauna s vyvedeným komínom	<i>чёрная изба/баня</i> s otvoreným ohniskom, ktoré nemá komín
<i>белый список</i> <i>biela listina, biely zoznam</i> zoznam povolených kontaktov v telefóne/e- maile, zoznam odporúčaných organizácií, webových stránok a pod.	<i>чёрный список</i> <i>čierna listina</i> a) zoznam nevyhovujúcich, nebezpečných ľudí b) zoznam zakázaných vecí
<i>белый рыцарь</i> <i>biely rytier/jazdec</i> ekon. investor naklonený firme	<i>чёрный рыцарь</i> <i>čierny rytier/jazdec</i> v ekon. obchodná spoločnosť, ktorá ponuka na prevzatie inej obchodnej spoločnosti je neprijateľná
<i>белые деньги</i> hovor. legálny príjem	<i>чёрный нал</i> slang. nelegálna hotovosť vo firme
<i>белая экономика</i> legálna	<i>чёрная экономика</i> nelegálna
<i>белая зарплата</i> oficiálny, zdanený plat	<i>чёрная зарплата</i> plat bez zmluvy, nezdanený príjem

<i>белые пятна</i> <i>biele miesta</i> 1. nepreskúmané alebo málo preskúmané kraje 2. nepreskúmané otázky, na ktoré treba nájsť odpovede, nevyriešené problémy	<i>чёрное пятно на совести</i> poškvrna na svedomí
<i>белая кость</i> človek urodzeného pôvodu, syn. <i>голубая кровь</i>	<i>чёрная кость</i> človek neurodzeného pôvodu, nešťachtic
<i>белая книга</i> <i>biela kniha</i> dokument zdôvodňujúci stanovisko štátu k závažným otázkam	<i>чёрная книга</i> kniha zaklínadiel zameraných na poškodenie človeku, pomocou ktorých sa dá vykonávať čierna mágia <i>čierna kniha</i> kniha vyhynutých zvierat
<i>белый священник</i> pravoslávny duchovný, ktorý nezložil sľub čistoty	<i>чёрный священник</i> pravoslávny duchovný, ktorý zložil sľub čistoty
<i>белое духовенство</i> pravoslávni duchovní, ktoré nezložili sľub čistoty a žijú v manželskom zväzku	<i>чёрное духовенство</i> pravoslávni duchovní, ktorý zložili sľub čistoty a nemajú rodinu
<i>белые земли</i> hist. v minulosti zeme patriace cirkvi alebo šľachte oslobodené od daní	<i>чёрные земли</i> pôda, ktorá patrila slobodným sedliakom alebo mestskému obyvateľstvu v Rusku
<i>топить (печь, баню) по-белому</i> kúriť v peci, v saune tak, že dym vychádza komínom von z miestnosti	<i>топить по-чёрному</i> kúriť v peci alebo ohnisku bez komína, dym sa odvetráva cez okná
<i>работать по-белому</i> hovor. pracovať legálne	<i>работать по-чёрному</i> hovor. pracovať bez zmluvy, ilegálne
<i>беловой</i> prepísaný načisto, bez opráv a machúl	<i>черновой</i> 1. nedopísaný alebo pripravený nahrubo, predbežne; slúžiaci na písanie predbežných poznámok 2. pomocný, špinavý (o práci) 3. odb. s vysokým podielom prímiesí
<i>беловик</i> definitívna, konečná verzia, dokončený rukopis	<i>черновик</i> predbežný, nedokončený text alebo rukopis
<i>беловая (белая, чистовая) отделка</i> <i>квартиры</i> dokončený byt	<i>черновая отделка</i> byt bez vybavenia (bez kuchynskej linky, obkladov, dlažby, sanity), holobyť
<i>выбелил</i> expres. vykradnúť	<i>очиернил</i> <i>очернить</i> ohovoriť, oklebetiť

Tabuľka 2 Viacslovné pomenovania s kolorizmami *белый/biely* a *чёрный/čierny*

Ak porovnáme výskyt opozícií s kolorizmami *белый* a *чёрный* v ruštine s výskytom podobných vzťahov medzi viacslovnými pomenovaniami s kolorizmami *biely* a *čierny* v slovenčine, môžeme konštatovať, že nasledujúce dvojice sa vyskytujú v oboch porovnávaných jazykoch:

- rus. *белый – чёрный пояс*, slov. *biely – čierny pás*,
- rus. *белый – чёрный флаг*, slov. *biela – čierna zástava*,
- rus. *белая – чёрная техника*, slov. *biela – čierna technika*,
- rus. *белый – чёрный хлеб*, slov. *biely – čierny chlieb*,
- rus. *белая – чёрная дыра*, v prenesenom význame len *чёрная дыра*, rovnako v slov. *biela – čierna diera*,
- rus. *белая – чёрная магия*, slov. *biela – čierna mágia*,
- rus. *белый – чёрный рыцарь*, slov. *biely – čierny rytier/jazdec*, ekon. termíny,
- rus. *белая – чёрная книга*, slov. *biela – čierna kniha*,
- rus. *белый – чёрный список*, slov. *biela – čierna listina* i *biely – čierny zoznam*¹, tiež napr. *белый – чёрный список* a *biely – čierny zoznam* štátov vytváraný EÚ na základe spolupráce v daňovej oblasti,
- rus. *белая – чёрная ложь*, slov. *biela – čierna lož*².
- perifrázy rus. *белый материк/континент – чёрный континент*, slov. *biely – čierny kontinent*,
- perifrázy rus. *белая – чёрная смерть*, slov. *biela – čierna smrť*.

Ako vidno z príkladov, v oboch jazykoch existujú pomenovania, v ktorých sa uplatňujú porovnávané kolorizmy vo význame farebných atribútov objektov (*белый – чёрный пояс/biely – čierny pás*, *белая – чёрная техника/biela – čierna technika*) alebo môže ísť o opozíciu svetlého a tmavého sfarbenia objektu (*белый – чёрный хлеб/biely – čierny chlieb*) či o protiklad prítomnosti alebo absencie svetla (*белая – чёрная дыра/ biela – čierna diera*). Ďalšie opozície vyplývajú z využitia niektorého z prenesených významov porovnávaných kolorizmov nesúvisiacich s farbou či svetlom, napr. *белая магия/biela mágia* a *чёрная магия/čierna mágia*.

Zaujímavé antonymické dvojice vznikajú, ak jeden z kolorizmov (zvyčajne ten, ktorý pomenúva vo svojom základnom význame čiernu farbu objektu) vyjadruje sémantický príznak preňho typický a antonymické pomenovanie obsahujúce druhý kolorizmus (väčšinou pomenujúci bielu farbu) je vytvorené analogicky, napr. *белая ложь/biela lož* ako opozícia k zvyčajnejšiemu *чёрная ложь/čierna lož*, *белый список/biela listina (zoznam)* ako protiklad k *чёрный список/čierna listina*, *чёрная зависть/čierna závisť* (spojená s hnevom, deštruktívna, v slov. silná) aj *белая зависть* (len v ruštine ako pocit radosti z úspechu iného človeka). Vznik takýchto opozícií podporuje ich výskyt v medzinárodnom pojmosloví vychádzajúcom z anglických termínov, okrem *čiernej/bielej listiny* napr. i *белый рыцарь/biely rytier (jazdec)* a *чёрный рыцарь/čierny rytier (jazdec)* v ekonomickej terminológii. Len v ruštine sa vyskytujú nasledujúce antonymické dvojice:

- *белая – чёрная зависть*, v slov. *závisť v dobrom – čierna závisť*,
- *белая – чёрная зарплата*, v slov. *oficiálna výplata – výplata do vrečka*,
- *белые деньги – чёрный нал* (hovor. a slang.) v slov. *priznané/oficiálne peniaze – nelegálna hotovosť*,
- *белая – чёрная изба*, v slov. len opisne dom s komínom – bez komína,
- *топить (печь, баню) по-белому – топить по-чёрному*, v slov. len opisne kúriť v dome (saune) s komínom – v dome s otvoreným ohniskom,
- *белая – чёрная кость*, v slov. jednoduchí/obyčajní ľudia – urodzení ľudia, *modrá krv*,

¹ v slov. sa *biely zoznam/biela listina* používa v súvislosti s najnovšími technológiami – zoznam odporúčaných alebo preverených firiem na internete, povolených adries v mobilnom telefóne

² výkladový slovník slovenského jazyka takéto pomenovanie neuvádza, vyskytuje sa však v slovenských textoch publikovaných na internete, ako dokumentuje napr. korpus ARANEA

- *белые – чёрные земли* (*белые земли* – patriace privilegovaným vrstvám, šľachte alebo duchovenstvu; *чёрные земли* – patriace obyvateľom bez privilégií a podliehajúce zdaneniu, daňovej povinnosti), v tomto kontexte *чёрная сотня* – histor. obyvatelia miest bez privilegií, kupci a remeselníci platiaci dane; potom tiež *чёрная подать/дань* – čierna daň, ktorú títo obyvatelia platili,
- *белый – чёрный священник*, *белое – чёрное духовенство*, v slov. opisne duchovný s rodinou – mních,
- *работать по-белому – работать по-чёрному*, v slov. pracovať legálne/oficiálne - pracovať načierno).

V antonymických dvojiciach uvedených v tejto skupine sú kolorizmy *белый* a *чёрный* využité najčastejšie vo význame, ktorý primárne nesúvisí s pomenovaním farby objektu podobnej snehu, mlieku alebo prítomnosti svetla či naopak tmavého sfarbenia (farby sadze, uhlia) resp. neprítomnosti svetla. Ide o prenesené významy v opozícii legálny – ilegálny (v slovenčine len *čierny*), dobrý – zlý (v slovenčine zriedkavejšie), platiaci – neplatiaci dane, patriaci – nepatriaci k privilegovanej vrstve, s vyvedeným komínom – s otvoreným ohniskom. Protiklad *белый – чёрный священник* sa v odbornej lingvistickej literatúre vysvetľuje nasledovne: duchovný, ktorý zložil sľub čistoty, nosí čiernu kutňu na znak toho, že sa vzdal pozemských radostí a čierna farba oblečenia symbolizuje smrť pre svet (porovnaj Zavjalova, 2011, s. 155). Naopak, v prípade, že sa duchovný rozhodne mať rodinu, nosí biele oblečenie, ktoré sa chápe ako vyjadrenie protikladu k mníšskemu životu. Tento protiklad je tiež východiskom pre frazeologizmus *Чёрная ряса не спасет, а белая в грех не введет* (t. j. čierna kutňa nespasí a biela nevedie k hriechu).

Kým v niektorých prípadoch je využitie kolorizmov symetrické a viacslovné pomenovania s takýmto komponentom vstupujú do vzťahu opozície, napr. *чёрная техника/чёрная техника* (= čiernej farby) – *белая техника/белая техника* (= bielej farby), pri využití preneseného významu, či v prípade, že je kolorizmus súčasťou frazeologizmu alebo má viacslovné pomenovanie jedinečný symbolický význam, vznikajú falošné opozitá: *белый континент/белый материк/континент* – *чёрный континент/чёрный континент*, *белый день/белый день* (= svetlá časť dňa) a *чёрный день/чёрный день* (= nevydarený, zlý deň alebo obdobie), *белая заставка/белый флаг* (symbol prímeria) a *чёрная заставка/чёрный флаг* (v slov. symbol smútku alebo v rus. jazyku anarchistický symbol). Ďalšie frazeologizmy, ktoré sú v ruštine a v slovenčine len v zdanlivej opozícii a netvorí antonymické páry:

- *белая смерть* (perifráza, soľ, cukor a pod. i narkománia) – *чёрная смерть* (mor),
- *белый конь* vo frazeologizme *войти в город на белом коне, принц на белом коне* ako súčasť obrazu víťaza alebo mužského ideálu – *чёрный конь*, tajný favorit, (*čierny kôň* v slov.); frazeologizmus *белый кôň* vo význame nastrčený človek vo firme, v biznise sa vyskytuje len v slovenčine (tiež *bílý kůň* v češtine).

V ruskom jazyku sa vyskytujú i ďalšie zdanlivé antonymické pomenovania, medzi ktorými neexistuje reálny vzťah opozície:

- *белое пятно/белые пятна* nezmapované, nepreskúmané miesta, v slov. *biele miesta* – *чёрное пятно* (на совести, характере) na charaktere, na svedomí, v slov. *škvŕna, poškvŕna*,
- *белая работа*, hovor. oficiálna, legálna – *чёрная работа*: ťažká, nekvalifikovaná (v slov. *čierna práca* = špinavá).

Vyššie uvedené porovnania potvrdzujú, že sémantické protiklady realizované prostredníctvom opozície čierny – biely: *tmavý, zlý, nebezpečný* = čierny oproti *svetlý, dobrý, priateľský* = biely sú v ruštine doplnené o protiklad *неlegальный* oproti *legальный, законный*, napr. *чёрная зарплата* v porovnaní s (hovorovými a zriedkavejšími) *белая зарплата*.

Najčastejšie sa v tomto význame v hovorovom jazyku vyskytujú adverbialné *formy по-белому, по-чёрному: работать по-белому, зарабатывать по-белому, регистрировать по-белому, бизнес по-белому – работать по-чёрному, инвестировать по-чёрному, выплачивать (зарплату) по-чёрному*. Adverbium *по-чёрному* v slangu vyjadruje i význam veľmi silno, s vysokou intenzitou – *зрустить, испугаться, нить, избить по-чёрному*. Len v slovenčine sa možno stretnúť s pomenovaniami nadprirodzených bytostí:

- *biela pani* ‘duch ženy zo šľachtického rodu zjavujúci sa na hradoch a zámkoch’ – *čierna pani*, perifráza pre smrť.

Do farebnej opozície *biely/белый* a *čierny/чёрный* vstupuje i tretí farebný prvok – *серый/сивý* ako medzistupeň medzi oboma farebnými pólmi – a kolorizmus *сивý/серый* sa využíva aj v združených pomenovaniach s významom neoficiálny, tieňový, skrytý či čiastočne ilegálny: v ekon. slovníku *серый рынок, серая экономика*, podobne v slovenčine *šivá ekonomika*.

Obraz čierno-bieleho chápania reality je zvyčajne spojený so stotožnením kolorizmu *чёрный* s negatívnym a kolorizmus *белый* s pozitívnym pólom hodnotenia javov. Viacslovných pomenovaní a frazeologizmov v ruskom i v slovenskom jazyku, ktoré tejto schéme nezodpovedajú, nie je veľa:

- v ruštine i v slovenčine perifráza *белый яд* – *biely jed*, použitie kolorizmu je spojené so svetlou farbou látky, ide o bielu múku, ryžu i cukor;
- perifráza *белая смерть* v ruštine pomenúva narkomániu alebo narkotiká (posledné tiež *белая трава*), lavínu či cukor, v slov. je *biela smrť* úmrtie zapríčinené zamrznutím alebo predávkovaním;
- perifráza *белая мафия*, v publicistike vatikánska bezpečnostná organizácia s ilegálnymi praktikami; v slov. zdravotnícka mafia;
- *белый негр* v ruštine pomenúva belocha pracujúceho ťažko alebo v neľudských podmienkach, oproti frazeologizmu *как белый человек/белые люди*, teda v slušných podmienkach, dôstojne;
- len v ruštine hovor. *белые ручки, белоручка* o človeku, ktorý sa vyhýba práci, tiež *белые ручки чужие труды любят*;
- len v ruštine hovor. iron. *белый и пушистый* s významom korešpondujúcim so slov. iron. *neviniatko*;
- v ruštine frazeologizmus *доводить до белого каления*, doviest’ do zúrivosti/varu, do najvyššieho štádia rozčúlenia, variant tiež *раскалить добела*;
- len v slovenčine *biely kôň* (tiež české *bílý kůň*), nastrčený fingovaný predstaviteľ firmy;
- len v slov. hovor. *vybieliť* – vykradnúť účet, obchod
- v rus. i v slov. jazyku histor. *белый террор* – teror Bielej armády (oproti *красный террор*, teror Červenej armády počas občianskej vojny v Rusku 1917 – 1923).

Negatívnu konotáciu v spojeniach s kolorizmom *белый* v ruštine pociťuje N. A. Zavjalova i v nasledujúcich viacslovných pomenovaniach a frazeologizmoch (pozri Zavjalova 2011, s. 131):

- *белая кость* oproti *чёрная кость* – vyjadrenie protikladu medzi urodzeným a neurodzeným pôvodom ľudí;
- *шито белыми нитками* – niečo nešikovne urobené alebo neumelo skryté;
- *сказка про белого бычка* – hrubá, bezočivá lož.

I keď slov. i ruské *biela vrana* – *белая ворона* sa v slovníkoch hodnotí ako zriedkavý jav, zvláštnosť, v slovenčine sa týmto pomenovaním označuje človek, ktorý sa odlišuje od okolia a zároveň ho hodnotíme pozitívne, v slov. tiež existuje ocenenie *biela vrana* pre ľudí, ktorí konali čestne, zásadovo, napriek negatívnym dôsledkom. Do veľkej miery ako

opozitum k *bielej vrane* vystupuje slovenské viacslovné pomenovanie *čierna ovca* (rus. ekvivalent *паршивая овца*), ktoré pomenúva člena kolektívu (rodiny), ktorý sa správa odlišne, nezdieľa spoločné hodnoty a z hľadiska komunity je hodnotený negatívne.

Zaujímavým vývinom prešlo ruské pomenovanie *чёрная сотня*. Historicky je *чёрная (посадская) сотня* názov pre cechové organizácie remeselníkov a kupcov, teda tej časti obyvateľstva, ktorá nemala žiadne výhody a musela platiť všeobecnú daň, odtiaľ tiež *чёрная дань/подать*, daň, ktorú títo obyvatelia platili (porovnaj napr. Kuznecov). Komponent *чёрный* teda v tomto prípade znamenal podliehajúci daňovej povinnosti, bez výsad, privilégií, podobne *чёрные земли, чёрные крестьяне* (oproti *белый*: napr. *белые земли, белые крестьяне* – patriaci cirkvi alebo šľachte, ktorí neplatili dane). Až použitie názvu *чёрная сотня* pre krajne reakčné monarchistické hnutie v rokoch 1905 – 1917 nasmerované proti revolučnému hnutiu v Rusku získalo v 20. storočí zreteľnú negatívnu konotáciu, ktorá je zachytená v slovníku súčasnej ruštiny.

Viacslovné pomenovania s oboma kolorizmami

V ruskom jazyku pomerne sú časté frazeologizmy s oboma kolorizmami. Do opozície sa v nich stavia nielen farba objektov, ale i jeho pozitívne/negatívne hodnotenie (užitočný, zmysluplný verus prázdný, povrchný), ktoré je často v protiklade k vonkajšej charakteristike, výzoru ľudí alebo objektov (*белый* – pekný a príťažlivý, *чёрный* – špinavý, nepríťažlivý až odpudivý). V princípe nejde o protiklad vlastností, ale o konštatovanie rozdielu medzi očakávaniami a realitou, u ľudí aj rozpor medzi ich výzorom a charakterom.

V ruskom folklóre sa v ľudových rozprávkach vyskytujú ustálené zvraty, začiatočné formuly, v ktorých sa tiež stretávame s kolorizmami *белый* alebo *чёрный*. V slovenskom folklóre sa podobné zvraty nevyskytujú.

ruský frazeologizmus s názvami bielej a čiernej farby	slovenský ekvivalent
<i>чёрным по белому (написано/сказано)</i> zreteľné a jasné (o texte i o slovnom vyjadrení)	<i>mať/dať čierne na bielom</i> , v slov. len o napísanom texte; formálna a významová ekvivalencia
<i>принимать белое за чёрное</i> vidieť veci v úplnom v protiklade s realitou	<i>robiť z čierneho biele, z bieleho čierne</i>
<i>выдавать чёрное за белое (белое за чёрное)</i> zámerne veci prekrúcať, pokladať zlé za dobré a naopak	<i>vydávať čierne za biele</i>
<i>называть/видеть чёрное белым (и белое чёрным)</i> zámerne veci prekrúcať, pokladať zlé za dobré a naopak	<i>robiť z bieleho čierne, z čierneho biele</i>
<i>Чёрного кобеля не отмоешь добела.</i> zlé sa nezmení na dobré	<i>Nebude zo psa slanina, ani z vlka baranina.</i>
<i>Говорит бело, а делает чёрно.</i> o rozpore medzi slovami a skutkami, o pokrytectve;	<i>Vodu káže, víno pije.</i>
<i>Работа чёрна, да денежка бела.</i> o hodnote práce, ťažká práca prináša odmenu	<i>Bez práce nie sú koláče.</i>
<i>Бела береза, да деготь черен.</i> o dobrom úmysle	bez ekvivalencie
<i>Бел снег, да ногами топчут, черен мак, да люди едят.</i> čo je krásne, často nie je užitočné	bez ekvivalencie

<i>Бел снег, да по нем собака бежит, чёрна земля, да хлеб родит.</i> čo je krásne, často nie je užitočné	bez ekvivalencie
<i>Рубашка беленькая, да душа чёрненька.</i> o protiklade pekného zovňajšku a zlého charakteru človeka	<i>Nie je všetko zlato, čo sa blyští.</i>
<i>Личиком беленок, а душою чёрнешек.</i> o protiklade pekného zovňajšku a zlého charakteru človeka	<i>vlk v ovčom rúchu</i>
<i>Рубаха чёрна, да совесть бела.</i> jednoduchý človek, ale statočný	<i>Nízka chalupa, žiadna potupa.</i>
<i>Чёрная ряса не спасет, а белая в грех не введет.</i> o hriechu a počestnosti	bez ekvivalencie
<i>Бела овца, чёрна (сера) овца, а все один овечий дух.</i> o rozmanitosti a podobnosti	bez ekvivalencie
<i>Одна овца чёрная портит стадо белых овец.</i> zlý príklad sa šíri rýchlo	<i>Jedna prašivá ovca celé stádo nakazí.</i>
<i>Земля бела, семена чёрны: пятеро паишут, двое блюдут, один управляет (человек пишущий).</i>	napísaný text
<i>Чёрна корова, да бело молочко.</i> nesúlads medzi nepríťažlivým zovňajškom a bohatým vnútorným obsahom	bez ekvivalencie
<i>Бéло – белó, чéрно – чéрно́</i> podstata javu je nemenná	bez ekvivalencie
<i>Полюби-ка нас вчёрне, а в беле-то (вкрасне) и всяк полюбит.</i> priazeň v zlých časoch sa cení najviac	bez ekvivalencie
<i>Белое венчалъное, чёрное – печальное.</i> biela farba svadobná, čierna pohrebná	bez ekvivalencie

Tabuľka 3 Viacslovné pomenovania frazeologického charakteru obsahujúce kolorizmy *белый* a *чёрный*.

Z hľadiska slovotvorby je zaujímavý fakt, že adverbium *по-чёрному* sa v hovorovom jazyku vo viacslovných pomenovaniach vyskytuje vo význame nelegálne – *работать по-чёрному* alebo v slangu vo význame silno, intenzívne, resp. veľa: *скучать по-чёрному, пить по чёрному*; zatiaľ čo adverbium *вчёрне* (synonymum *начёрно*) je súčasťou frazeologizmov: *Полюби-ка нас вчёрне, а в беле-то (вкрасне) и всяк полюбит*.

V slovenčine voľné spojenia s adverbium *bielo*, *nabielo* alebo *dobiela* vyjadrujú len stav prítomnosti tohto farebného odtienka v rámci charakteristiky objektu či proces jeho získavania či pridávania. V prípade čiernej farby existuje i prenesený význam *načёрно* (= nelegálne) *купить/продать, поставить, cestовать* a pod.

Pri uvažovaní o jazykovej interpretácii farby v ruštine a v slovenčine vidíme, ako použitím kolorizmu v prenesenom význame vzniká prienik kontextu jazykového stvárnenia tradičných a súčasných symbolov a kultúrnej tradície. Vytváranie farebnej škály pre konkrétny jazykový obsah (napr. použitie škály *чёрный* – *сivý* – *белый* v prenesenom význame) môže prostredníctvom výpožičiek kopírovať externý jazykový kód, musí však tiež

korešpondovať s prijímajúcim jazykom, v ktorom sa konfrontuje s existujúcimi vzťahmi lexikálnych jednotiek. Zatiaľ čo v ruštine – i v historickom kontexte – opozícia *белый – чёрный* realizuje i protiklad *dobrý – zlý*, v slovenčine takýto protiklad kolorizmu *biely a čierny* vyjadrujú len ako komponenty frazeologizmov, pričom protiklad legálny – ilegálny napriek jeho priezračnosti tieto kolorizmy vyjadrujú napr. vo výpožičkách z anglického jazyka a adj. *biely* túto sému vo svojom význame nerealizuje.

Takto je možné vysvetliť disproporcie medzi slovenčinou a ruštinou ako medzi príbuznými jazykmi s podobnými konotáciami kolorizmov, ale s rozdielnou realizáciou ich obraznosti v prenesených významoch: ruština vo svojom hovorovom variante a v slangu ochotnejšie prijíma opozíciu *белый – чёрный* ako protiklad legálny – ilegálny, v slovenčine je z tejto škály prakticky realizovateľný len negatívny pól, a to dokonca v širšom rozsahu než v ruštine (bez ruského ekvivalentu s komponentom *чёрный* sú v ruštine slov. pomenovania *čierny pasažier, čierny tovar, čierna skládka* a pod.). Protipól vyjadrený pomocou kolorizmu *biely* v jazyku absentuje a kolorizmus *sivý* vo význame prechodného prvku s rovnováhou protikladu kopíruje vzor anglického jazyka len v obmedzenom rozsahu (*sivá ekonomika, sivý rytier/jazdec*).

Ako konštatuje Ološtiak (2018, s. 334): „Obrovská masa pomenovacích jednotiek musí byť navzájom rozlične usúvzťažnená, pretože človek pomenúva, poznáva a zapamätáva si vo vzťahoch. Z tohto dôvodu sú systemizačnosť a relačnosť nevyhnutnou podmienkou na efektívne fungovanie jazyka.“ Práve odlišnosti existujúcich vzťahov lexikálnych jednotiek pomenujúcich predovšetkým bielu farbu v synchrónii i v diachrónii považujeme za dôvod, prečo v hovorovom ruskom jazyku je využiteľnosť opozície *белый – чёрный* oveľa širšia než v slovenčine.

Záver

Vzťah kolorizmov pomenujúcich bielu a čiernu farbu v ruskom i v slovenskom jazyku je v mnohých ohľadoch chápaný ako antonymický. Okrem protikladu svetlý a tmavý sú kolorizmy *белый* a *чёрный* (v slov. *biely* a *čierny*) v oboch jazykoch tiež v určitých kontextoch schopné vyjadriť v rámci svojej viacvýznamovosti protiklad dobro a zlo.

V ruskom i v slovenskom jazyku sa vo viacslovných pomenovaniach a frazeologizmoch neuplatňuje len základný význam adj. *белый* a *чёрный* a slov odvođených od týchto pomenovaní, ktorý sa vzťahuje na farbu objektu, ale i prenesené významy týchto lexém. Ich použitie v prenesenom význame je často asymetrické. Napríklad v oboch jazykoch sa realizuje význam kolorizmu *белый* svetlý (*белые ночи – biele noci*), prázdny, nezaplnený (*белые места/пятна – biele miesta*), pozitívny hodnotený (*белый рыцар – biely rytier, белый список – v slov. zriedkavo biely zoznam/listina*), ale len v ruštine napr. význam privilegovaný, urodzený (*белая кость, белые земли, iron. белые ручки*); ďalej čistý, nezadymený (*белая изба*); legálny (*белая зарплата, белые деньги*) a nevinný *белый и пушистый* – iron. neviniatko, nevinu predstierajúci človek.

Pri porovnaní kolorizmu *чёрный* v ruštine a *čierny* v slovenčine je rozdiel ešte väčší, niektoré z jeho prenesených významov v ruštine nemajú paralelu v slovenskom jazyku, napr. slúžiaci na pracovné alebo každodenné potreby – *чёрный ход*, nekvalifikovaný, nevyžadujúci vysoké majstrovstvo, pomocný, často fyzicky náročný alebo špinavý (o práci, *чёрная работа*), neopracovaný alebo čiastočne opracovaný, bez úpravy – *чёрный винт*, patriaci k nižším nepriviligovaným vrstvám, ľudový (o obyvateľstve, *чёрная служанка*), platiaci dane (o obyvateľstve), bez komína, s otvoreným ohniskom (o miestnosti a dome, *чёрная баня*).

V ruštine kolorizmus *чёрный/čierny* môže v rôznych kontextoch vyjadrovať viac významov než kolorizmus *белый/biely*, preto je prirodzené, že pre niektoré z významov, a to: pochmúrny neradostný (napr. o myšlienkach), neopracovaný alebo čiastočne opracovaný (materiáli, surovine), a pre pomenovanie zlého ducha, čerta (len v ruštine) v porovnávaných

jazykoch neexistuje opozícia s použitím kolorizmu *белый/biely*. Naopak, pomenovania *белая магия – biela mágia* a *белая ложь – biela lož* dokumentujú, že v oboch jazykoch kolorizmus *белый/biely* má potenciál vyjadriť opozíciu k adj. *чёрный/čierny* vo význame čarodejnicky, spojený so zlými silami a zlomyseľný, podlý, zákerný.

Vzťahy s inými kolorizmami, do ktorých adj. *белый* a *чёрный* vstupujú v rámci použitia v ustálených slovných spojeniach a frazeologizmoch, samozrejme nie sú obmedzené len na ich vzájomný protiklad. Najčastejšie sa *белый* a/alebo *чёрный* vyskytujú vo viacslovných pomenovaniach spolu so sivou (*серый*) alebo červenou farbou (*красный*), napr. pri opise zovňajška je vo folklóre spojenie bielej a červenej časté, zatiaľ čo protiklad bielej a čiernej farby skôr vypovedá o rozpore medzi výzorom a charakterom človeka.

Zoznam citovanej literatúry

OLOŠTIAK, M. 2018. Jazyk a lexikálna zásoba ako odraz potrieb človeka a ľudskej spoločnosti. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 69, č. 3, s. 327 – 339.

SPIŠIAKOVÁ, M., MOCKOVÁ, N., SMOLEŇOVÁ, E. 2021. *Chromatické pomenovania s bielou a čiernou farbou v španielčine a taliančine na pozadí slovenčiny*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálnych štúdií.

VASILEVIČ, A. P. a kol., 2007. *Etimologija cvetonaimenovanij kak zerkalo nacional'no-kul'turnogo soznaniya (naimenovanija cveta v indoevropskich jazykach: sistemnyj i istoričeskij analiz)*. Moskva: KomKniga, s. 9 – 28. Dostupné na: <http://www.philology.ru/linguistics1/vasilevich-07.htm> [cit 2021-09-15]

ZAVJALOVA, N. A. 2011. *Frazeologičeskije jedinicy s kolorativnym komponentom kak sostavljajuščaja diskursa povsednevnosti Japonii, Velikobritanii i Rossii*. Jekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta.

Slovníkové printové a elektronické zdroje

ARANEA Web Corpora. Webový portál Corpora & Corpus Linguistics Portal. [elektronický zdroj]: <http://unesco.uniba.sk> [cit 2019-04-15]

Boľšoj tolkovyj slovar russkogo jazyka. Hl. red. KUZNECOV, S. A. Sankt Peterburg, Norunt, 2000

BUZÁSSYOVÁ, K., JAROŠOVÁ, A. 2006. *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

BUZÁSSYOVÁ, K., JAROŠOVÁ, A. 2011. *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

BYSTROVA, E. A. et al. 2006. *Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka*. Moskva: Izdatel'stvo Astrel'.

JAROŠOVÁ, A. 2015. *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

NOVIKOV, A. B. 2004. *Slovar perifrasy russkogo jazyka*. Moskva: Russkij jazyk Media.

PODLESNYCH, A. 2011. *Ruské idiomy. Russkie frazeologizmy*. Brno: Computer Press.

OŽEGOV, S. I., ŠVEDOVA, N. J. 1992. *Tolkovyj slovar russkogo jazyka*. Moskva: Az Ltd.

MOKIENKO, V. M., NIKITINA, T. G. 2007. *Boľšoj slovar russkich pogovorok*. Moskva: Olma Media Grupp.

OSIPOV, B. I. (Eds.) 2003. *Slovar sovremennogo russkogo goroda*. Moskva: Russkie slovari, AST, Astrel', Tranzitkniga.

Slovenský národný korpus. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied. [elektronický zdroj]: <http://bonito.korpus.sk> [cit 2021-09-15]

Nacional'nyj korpus russkogo jazyka. Dostupné na: <http://www.ruscorpora.ru> [cit 2021-09-15]

Tento príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0107/18 Chromatizmus a jeho konotácie v kontexte slovanských a románskych jazykov.

Kontakt

Mgr. Martina Uličná, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta aplikovaných jazykov
Katedra románskych a slovanských jazykov
Dolnozemska cesta 1, Bratislava
Slovenská republika
Email: martina.ulicna@euba.sk

VNÍMANIE TITULIEK V YOUTUBE VIDEÁCH V RÁMCI ONLINE KURZU POČÚVANIA S POROZUMENÍM

PERCEPTION OF CAPTIONS IN YOUTUBE VIDEOS DURING AN ONLINE LISTENING COMPREHENSION COURSE

JANA BOLTÍŽIAR

Abstract

The article discusses the use of captions in YouTube videos during an online listening comprehension course. The aim of the study was to review how captions were perceived by 29 students of English in the translation studies programme. A questionnaire survey was used to collect data. We provide an overview of situations in which students opt for using captions and indicates areas in which they perceive improvement thanks to captions. Students tend to use captions when they encounter comprehension difficulties similar to those in real communication situations, including unknown expressions, unfamiliar accents or dialects, or pace of speech too fast to follow. Using captions when watching videos can be beneficial as they help build new vocabulary, facilitating creation of associations between the spoken and written forms of the words.

Keywords: YouTube video, captions, language learning, listening comprehension.

Abstrakt

Článok sa zaoberá využitím titulkov v YouTube videách v rámci online kurzu počúvania s porozumením. Cieľom štúdie bolo zistiť, ako vnímalo titulky 29 študentov AJ v programe translatológia. Na získanie dát sme využili dotazníkový prieskum. Predstavujeme prehľad situácií, kedy študenti využívali titulky, a oblastí, v ktorých študenti videli zlepšenie vďaka titulkom. Študenti majú sklon využiť titulky pri problémoch s porozumením, aké sa vyskytujú aj v reálnych komunikačných situáciách, ako sú neznáme výrazy, prízvuky alebo dialekty, alebo príliš rýchle tempo reči. Využívanie titulkov pri sledovaní videí môže byť prospešné, pretože pomáha rozvíjať novú slovnú zásobu, pričom podporuje vytváranie asociácií medzi hovorenou a písomnou formou slov.

Kľúčové slová: YouTube video, titulky, učenie jazyka, počúvanie s porozumením.

Úvod

Pre pandémiu Covid-19 boli mnohé vzdelávacie inštitúcie nútené presunúť vzdelávanie z tried do online prostredia. Učenie počúvania s porozumením online tiež predstavuje výzvy spojené so spôsobom vedenia lekcií, ako napríklad obmedzenia videokonferenčných platforiem, ktoré ovplyvňuje kvalita internetového pripojenia, ako aj s tým súvisiaci obmedzený výber metód využiteľných v procese diaľkového vzdelávania a zdrojov, ktoré je možné cez takéto platformy zdieľať so študentmi, či nižšia úroveň kontroly nad tým, ako študenti materiály používajú a ako uplatňujú stratégie pre počúvanie s porozumením. Internetová platforma YouTube predstavuje zásobu ľahko dostupných a zdieľateľných materiálov, a preto sa za posledné roky stále viac využíva ako zdroj vo vyučovacom procese. Prístup k YouTube videám je možný z rôznych zariadení, preto sú často využívané aj v online vzdelávaní. Táto platforma je ľahko a bezplatne dostupná a používatelia nemusia byť registrovaní, aby mohli pozerať zdieľaný obsah. Videá pokrývajú rôzne oblasti záujmu ako napríklad zábava, vzdelávanie, politika, medicína, marketing, či súkromné videá nahrávané mobilnými telefónmi. Mnohé YouTube videá obsahujú aj

možnosť titulkov v jazyku videa (prepis hovoreného slova do písomnej formy, pôvodne určený sluchovo postihnutým divákom), avšak táto možnosť je často vnímaná váhavo, keď ide o využitie videí pri učení počúvania s porozumením, pretože titulky prirodzene zahŕňajú čítanie. Hoci študenti bežne zapínajú možnosť automatických titulkov, keď pozerajú YouTube videá v rámci zábavy alebo na účely iné ako učenie jazyka, obzvlášť keď majú problémy s porozumením, nebýva zvykom používať videá s titulkami cielene v kurzoch počúvania s porozumením, pretože sú niekedy vnímané ako barličky. Môže to však byť na škodu veci. Existujú totiž štúdie o benefitoch titulkov využívaných riadeným spôsobom.

Cieľ štúdie

Cieľom článku je predstaviť, ako študenti vnímali titulky, ktoré YouTube videá ponúkajú, pri učení cudzieho jazyka a, špecificky, v rámci online kurzu počúvania s porozumením na prípadovej štúdii z Univerzity Konštantína Filozofa (UKF) v Nitre.

V prvej časti štúdie prezentujeme prehľad relevantných štúdií, následne uvádzame informácie o metodológii a získaných výsledkoch, ktoré sme podrobili diskusii.

Prehľad literatúry

V situácii globálnej pandémie Covid-19 je online vzdelávanie vysoko aktuálnou témou a dostáva sa do pozornosti mnohých autorov (Bozkurt a Sharma, 2020; Hodges a kol., 2020; Panova a kol., 2021; Yates a kol., 2020). Jednou z výziev online vzdelávania je potreba transformovať vyučovací proces – zanechať staré nástroje a využívať interaktívne a hravé aktivity uplatňujúce video a iné médiá (Panova a kol., 2021).

Využívanie audiovizuálnych materiálov a zvlášť YouTube videí pri učení cudzieho jazyka a počúvania s porozumením je už niekoľko rokov témou rôznych výskumov (Alhamami, 2013; Balbay a Kilis, 2017; Çakir, 2006; Watkins a Wilkins, 2011). Jedným z benefitov YouTube videí je určite ich autenticita. Martinez (2002) tvrdí, že pri vyučovaní počúvania by sa mali využívať autentické materiály s cieľom zlepšiť u študentov ich zručnosti počúvania a pripraviť ich skutočné komunikačné situácie, ktoré si vyžadujú počúvanie (Martinez 2000, s. 21). Video „*prináša do tried skutočný svet, dáva jazyku prirodzený kontext a umožňuje študentom zažívať autentický jazyk v riadenom prostredí*“ (Çakir, 2006, s. 68, voľne prel. J. B.). YouTube videá umožňujú študentom zažiť skutočný jazyk tak, ako sa používa v reálnej komunikácii (Rogers a Medley, 1988), vrátane rôznych prízvukov a kultúrnych a sociálnych kontextov. Harmer (2001) tiež uvádza, že študentom videá pomáhajú aj tým, že študenti nielen počúvajú hovorený jazyk, ale vnímajú aj vizuálne podnety. Môžu slová prepojiť s obrazmi, čo im pomáha pri analýze jazyka. Ďalším dôležitým aspektom je to, že, rovnako ako v skutočnom živote, video umožňuje študentom zachytávať nielen hovorené slovo, ale aj paralingvistické prejavy, ako je reč tela, gestá a výraz tváre (Harmer, 2001).

Automatické titulky sú nástroj, ktorý platforma YouTube poskytuje pre ľahšie porozumenie obsahu. Existuje niekoľko štúdií, ktoré sa venujú rôznym aspektom využívania titulkov pri sledovaní videí v rámci vyučovania cudzieho jazyka (Neuman a Koskinen, 1992; Chung, 1996; Dannan, 2004; Garza 2008; Winke a kol., 2013). Titulky pomáhajú študentom rozpoznávať slová a rozvíjať ich slovnú zásobu (Neuman a Koskinen, 1992) spájať hovorenú a písomnú formu slov (Chung, 1996). Garza (2008) uvádza, že titulky zlepšujú porozumenie audio vstupov preklenutím priepasti medzi zručnosťami čítania (zvyčajne lepšie vyvinutými) a počúvania. Neuman a Koskinen (1992) však zároveň poukazujú na to, že študenti sa pri titulkoch učia menej v prípadoch, keď ich jazykové schopnosti sú obmedzené, pričom vzdelávacie materiály je potrebné starostlivo vyberať tak, aby výrazne nepresahovali jazykovú úroveň študentov.

Metodológia

Využili sme štandardný dotazníkový prieskum realizovaný na vzorke 29 respondentov, ktorými sú študenti translatológie na UKF v Nitre. Štúdia bola realizovaná v rámci kurzu počúvania s porozumením. Študenti mali dve 45-minútové hodiny za týždeň počas 12 týždňov, pričom v tomto období študenti videli 16 YouTube videí na 9 rôznych tém (voľný čas, internet, inteligentné technológie, šoubiznis, medicína, dejiny, móda, priemysel, vzťahy). YouTube videá boli starostlivo vybrané tak, aby zohľadňovali jazykovú úroveň študentov.

Respondenti

Respondentmi boli študenti prvého ročníka bakalárskeho štúdia v programe translatológia so zameraním na anglický jazyk v kombinácii s iným cudzím jazykom vo veku od 19 do 21 rokov. Okrem 5 študentov z Ukrajiny boli všetci Slováci a v skupine bolo 24 žien a 5 mužov. Na začiatku kurzov sme študentov otestovali s cieľom určiť ich úroveň ovládania anglického jazyka. Za týmto účelom sme použili overené testy z internetovej stránky British Council (<https://learnenglishteens.britishcouncil.org>), ktoré pozostávali z testu počúvania s porozumením a testu zameraného na gramatiku a slovnú zásobu, (pričom pre otestovanie zručností počúvania s porozumením sme využili len audio nahrávky). Výsledky testov ukázali, že do programu translatológia nastúpili študenti s rôznou úrovňou jazykových schopností od A2 po C1, a teda pri rozvíjaní ich zručností počúvania s porozumením nemohli byť využívané rovnaké materiály pre všetkých. Na základe týchto zistení boli študenti rozdelení do dvoch skupín: B1 (študenti na úrovni A2 až B1) a B2 (študenti na úrovni B2 až C1).

Postup

Pri klasickom vyučovaní v triede by štruktúra hodiny počúvania s porozumením bola nasledovná: študentom je predstavená téma, preberie sa slovná zásoba súvisiaca s danou témou, študenti si dvakrát pozrú YouTube video (titulky bývajú vypnuté), pričom si robia poznámky a/alebo vyplňajú odpovede na otázky, ktoré im učiteľ poskytol s cieľom správne zamerať porozumenie obsahu. Následne spoločne skontrolujú odpovede a diskutujú o svojich názoroch, myšlienkach, či pohľadoch na danú tému.

Keďže v dôsledku pandémie Covid-19 UKF v Nitre prešla na diaľkové vzdelávanie, boli sme nútení prispôbiť aj kurz počúvania s porozumením tak, aby sa mohol vyučovať prostredníctvom videokonferenčnej platformy poskytovanej univerzitou. Kvalita internetového pripojenia však často spôsobuje sekanie alebo oneskorenie obrazu a zvuku, čo by značne sťažovalo počúvanie a porozumenie obsahu. Aby sme študentom umožnili sledovať videá bez zbytočných prerušení, skombinovali sme synchrónnu a asynchrónnu formu online vyučovania. Študenti dostávali úlohy (linky k videám, ktoré si mali pozrieť,) a cvičenia s otázkami na vypracovanie vopred prostredníctvom platformy Moodle, úlohy vypracovali pred lekciami a v rámci hodiny sa učiteľ so študentmi spojil online prostredníctvom videokonferenčnej platformy Jitsi meet, aby spolu prebrali úlohy, skontrolovali odpovede študentov, riešili slová, ktoré boli pre študentov nové, a diskutovali o téme, na ktorú boli videá zamerané. Študenti tak mohli sami riadiť proces počúvania a učenia, a teda sami podľa svojich potrieb rozhodovali o tom, koľkokrát si video pozrú, aby im porozumeli a vedeli vypracovať cvičenia, či si video zastavia a znovu prehrajú niektoré časti, ak majú problém s porozumením, a tiež či použijú možnosť titulkov alebo nie. Vyučovanie kurzu v klasickom režime by takýto osobný prístup neumožňovalo. V našej prípadovej štúdii používanie titulkov nebolo odporúčané ani zakázané, ani sa o titulkoch nehovorilo ani v pozitívnom či v negatívnom zmysle.

Metóda

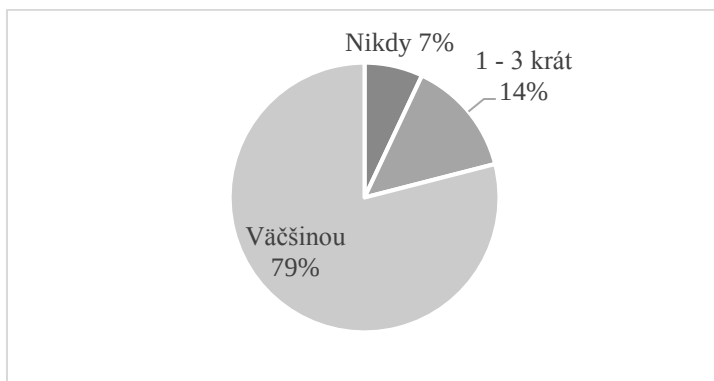
Na konci kurzu sa študenti zúčastnili dotazníkového prieskumu v rámci ktorého odpovedali na 6 otázok:

1. Vedeli ste o možnosti automatických titulkov v YouTube videách?
2. Využívali ste túto možnosť, keď ste sledovali videá, ktoré ste mali za úlohu?
3. Skúšali ste videá pozerat' najskôr bez zapnutých titulkov?
4. Z akých dôvodov ste si zapínali titulky?
5. Myslíte si, že vám titulky pomohli zlepšiť vaše zručnosti počúvania s porozumením?
6. V čom vám podľa vás pomohli titulky z pohľadu učenia sa cudzieho jazyka?

Otázky dotazníka boli zamerané na to, aby sme zistili, ako často študenti titulky využívali, aké motívy (ťažkosti) ich k tomu viedli a čo im podľa nich používanie titulkov prinieslo v súvislosti so zlepšením sa v anglickom jazyku a v zručnostiach počúvania s porozumením. Otázky v dotazníku boli otvorené a študenti mohli poskytnúť kratšie či komplexnejšie odpovede.

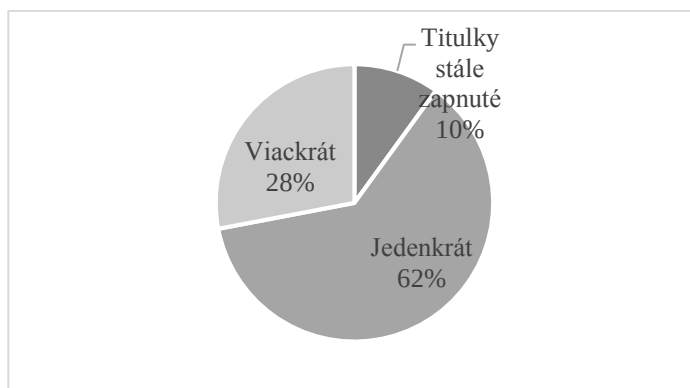
Výsledky

Na základe výsledkov dotazníkového prieskumu sme zistili nasledovné: Ako sme predpokladali, všetci študenti poznali možnosť zapnutia automatických titulkov v YouTube videách. Študenti sú dobre oboznámení s tým, čo táto internetová platforma poskytuje, pretože YouTube videá bežne pozerajú pre zábavu alebo z iných dôvodov. Jedna zo študentiek uviedla, že práve automatické titulky v YouTube videách jej otvorili nový svet, pretože bez nich obsahu takmer vôbec nerozumela, ale keď začala používať titulky "pozeranie videí sa zmenilo na radosť".

Graf 1 Využitie titulkov študentmi

Len 2 z 29 študentov možnosť titulkov nikdy nevyužili (Graf 1). Jedna študentka bola zo skupiny B2 a ako dôvod uviedla, že titulky ju vyrušujú. Druhá študentka bola zo skupiny B1 a titulky nevyužívala, pretože si nechcela uľahčovať prácu a radšej opakovane pozerala videá, až kým správne neporozumela obsahu. Medzi študentmi, ktorí titulky využívali boli výrazné rozdiely: kým väčšina študentov uviedla, že titulky zapínali pri väčšine úloh, štyria študenti uviedli, že ich využili najviac trikrát a aj to len v častiach videa, ktorým nerozumeli. Títo študenti uviedli, že s istotou rozumeli tomu, čo sa vo videách dialo a necítili potrebu potvrdzovať si porozumenie titulkami (Graf 1). Niektorí študenti tiež uviedli, že pri používaní titulkov boli opatrní, pretože automaticky generované titulky sú niekedy zavádzajúce. Uvedené postoje boli zaznamenané rovnako v skupine B1 aj B2, a teda študenti nevykazovali rozdiely vo využívaní titulkov na základe úrovne ovládania jazyka.

Graf 2 Pokusy sledovať videá bez titulkov

Okrem 3 študentov všetci uviedli, že sa snažili porozumieť videám najskôr bez využitia titulkov (Graf 2). Všetci traja študenti, ktorí mali titulky zapnuté stále, boli zo skupiny B1. To, koľkokrát študenti videli video bez zapnutia automatických titulkov, záviselo prevažne od časových obmedzení a osobnej vytrvalosti študentov. Väčšina študentov (62 %) videlo video bez titulkov raz a 28 % študentov pozeralo videá bez titulkov viac ako jedenkrát alebo možnosť titulkov zapínali len vtedy, keď mali problémy s porozumením, a následne titulky opäť vypínali, keď danému úryvku videa porozumeli (Graf 2).

Dôvody, pre ktoré študenti zapínali titulky môžeme zhrnúť nasledovne, pričom začíname tými najfrekvencovanejšími (Tab. 1):

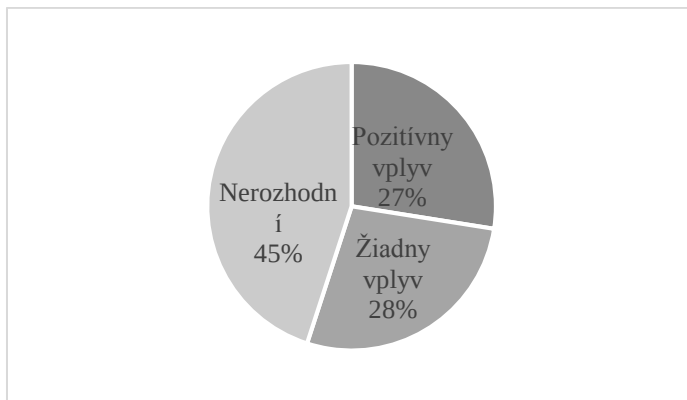
Študent nerozumel slovu, výrazu alebo fráze	41 %
Študent nerozumel používanému prízvuku	17 %
Tempo reči bolo príliš rýchle	14 %
Študenti nedokázali odpovedať na otázku uvedenú v cvičení	10 %
Študent sa nevedel sústrediť, téma nebola dostatočne zaujímavá	10 %
Študent mal titulky stále zapnuté	7 %
Študent chcel mať úlohu rýchlejšie za sebou	7 %
Študent chcel zistiť, ako sa isté slovo píše	7 %

Tabuľka 1 Dôvody, pre ktoré študenti zapínali titulky vo videách

Prvé tri dôvody, ktoré študenti uvádzali, reprezentujú najčastejšie problémy, s ktorými sa študenti cudzieho jazyka stretávajú v reálnych komunikačných situáciách (Tab. 1). Predpokladáme, že študenti môžu mať prospech z nacvičovania počúvania v takýchto náročných scenároch (simulovaných videami) s pomocou titulkov vďaka tomu, že môžu spájať zvuk s vizuálnymi podnetmi a získaný obsah ľahšie uložiť v pamäti a v budúcnosti si ho ľahšie vybaviť.

Prospešnosť titulkov pre zlepšenie zručností počúvania s porozumením vnímali študenti rôzne (Graf 3). 27,5 % uviedlo, že podľa nich im používanie titulkov pomohlo zlepšiť sa v počúvaní s porozumením a rovnako 27,5 % študentov bolo presvedčených, že titulky na ich schopnosť počúvať s porozumením nemali žiadny vplyv. 45 % študentov bolo nerozhodných (Graf 3). Nezistili sme žiadne rozdiely medzi skupinami B1 a B2 vo vnímaní prospešnosti titulkov. Samozrejme samotné vnímanie študentov je subjektívne a na

potvrdenie akýchkoľvek tvrdení je nutný kvantitatívny výskum. Medzi študentov, ktorí nevideli žiadny vplyv titulkov na ich počúvanie s porozumením, boli aj tí, ktorí titulky vôbec nevyužívali, pretože sledovanie videí bez nich považovali za efektívnejšie.

Graf 3 Vnímanie prospešnosti titulkov pre kompetenciu počúvania s porozumením.

V poslednej otázke sme študentov požiadali, aby vymenovali oblasti, v ktorých vnímali titulky ako prospešné pri učení sa jazyka. Študenti uvádzali nasledovné (Tab. 2):

Získanie novej slovnej zásoby	34,5 %
Učenie sa pravopisu zároveň s počúvaním	14 %
Premostenie zručností čítania a počúvania	7 %
Učenie sa neznámych prízvukov	<4 %
Presnejšie porozumenie obsahu	<4 %
Rýchlejšie vypracovanie úlohy	<4 %

Tabuľka 2. Prospešnosť titulkov podľa študentov

Až 34,5 % študentov uviedlo na prvom mieste skutočnosť, že sa rýchlejšie učili nové slová vďaka tomu, že mali možnosť slová počuť a zároveň vidieť napísané a poprípade si aj hneď vyhľadať ich význam v slovníku. Študenti tiež ocenili to, že sa učili výslovnosť a pravopis zároveň. Ďalšie benefity zahŕňali zlepšenie sa v počúvaní a čítaní zároveň a učenie sa porozumieť menej známym prízvukom. Zriedkavejšie študenti videli skôr okamžitý prospech používania titulkov, ktorý sa týkal splnenia samotnej úlohy a nie priamo zlepšenia jazykových schopností, konkrétne ľahšie porozumenie obsahu a rýchlejšie dokončenie úlohy samotnej.

Diskusia

Študenti zjavne nesiahajú po možnosti titulkov automaticky, len aby si zľahčili plnenie svojich úloh v rámci vzdelávania, a to ani v nekontrolovanom prostredí. O používaní titulkov sa rozhodujú na základe svojich reálnych potrieb, hlavne keď majú ťažkosti s porozumením podobné tým, ktoré sa vyskytujú aj v skutočných komunikačných situáciách, z ktorých najčastejšie sú nové výrazy či frázy, menej známe prízvuky a dialekty, ktoré študenti bežne nemajú možnosť počuť, alebo tempo reči, ktoré presahuje schopnosti študentov zachytiť obsah. V používaní titulkov sa nejavia rozdiely založené na úrovni ovládania jazyka okrem častosti – sledovanie videí s možnosťou titulkov stále zapnutou

uvádzali len študenti zo skupiny B1. Štúdia naznačuje, že používanie titulkov pri sledovaní YouTube videí v rámci vyučovania počúvania s porozumením môže byť pre študentov prospešné, pričom citeľné je to hlavne v oblasti získavania novej slovnej zásoby, ktorá sa ľahšie ukladá v pamäti vďaka asociáciám medzi počutým slovom a jeho grafickou formou, čo je v súlade so zisteniami štúdií uvedených vyššie (Chang, 1996, Neuman a Koskinen, 1992). Titulky sú nápomocné aj v premostovaní počúvania a čítania, oboznamovaní sa s prízvukmi, s ktorými študenti zatiaľ nemali možnosť prísť do kontaktu alebo im stále nerozumejú, a tiež učení sa porozumieť rýchlemu tempu reči. Titulky, ktoré YouTube videá poskytujú, sú však často automaticky generované, čo znamená, že ich vytvára technológia na rozpoznávanie reči, a teda môžu byť nesprávne a zavádzajúce pre študentov, ktorých úroveň jazyka je nižšia, keďže môžu spôsobiť nepochopenie obsahu a dokonca aj nesprávne asociácie medzi zvukovým a grafickým podnetom. Materiály na účely vyučovania cudzieho jazyka je preto potrebné starostlivo vyberať, skontrolovať a/alebo prispôsobiť jazykovej úrovni študentov.

Záver

V príspevku sme sa pokúsili poskytnúť pohľad na možnosti vyučovania počúvania s porozumením v rámci obmedzenia online prostredia s využitím YouTube videí, ktoré predstavujú ľahko dostupný a zdieľateľný zdroj. Prezentovali sme potenciál využívania titulkov a to, ako boli vnímané 29 študentmi prekladateľstva a tlmočníctva. Zistili sme, že hoci je možnosť zapnutia titulkov v YouTube videách študentom známa, v procese učenia sa jazyka jej použitie nie je samozrejmosťou. Študenti po možnosti využiť titulky siahli väčšinou v prípadoch, kedy narazili na ťažkosti podobné tým, s ktorými sa stretávajú v reálnych komunikačných situáciách, hlavne neznáme slová, výrazy a frázy, prirýchle tempo reči, neznáme prízvuky a dialekty. Titulky môžu byť pre študentov prínosom, pretože napomáhajú vytváraniu asociácií medzi hovorenou a písomnou formou slova.

Obmedzením štúdie je malá vzorka 29 respondentov a tiež krátky časový rámec (12 týždňov jedného semestra), ktoré neumožňujú širšie zovšeobecnenie zistení.

Prínos štúdie spočíva v tom, že poskytuje pohľad na preferencie študentov v súvislosti s možnosťou využívania titulkov v YouTube videách, ako aj stručný prehľad situácií, v ktorých môžu titulky vo videách pomôcť študentom nacvičiť si prekonávanie ťažkostí s porozumením, a naznačuje oblasti, v ktorých študenti videli zlepšenie. Uvedené môže byť predmetom ďalšieho výskumu.

Zoznam citovanej literatúry

- ALHAMAMI, M. 2013. Observation Of Youtube Language Learning Videos (Youtube LLVS). In: *Teaching English with Technology*, 13 (3), s. 3 – 17.
- BALBAY, S., KILIS S. 2017. Students' Perceptions of the use of a YouTube channel specifically designed for an Academic Speaking Skills Course. In: *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 3 (2), 2017, s. 235 – 251.
- BOZKURT, A., SHARMA, R. 2020. Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic. In: *Asian Journal of Distance Education*, 15 (1), s. 1 – 6. Dostupné na: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3778083>
- ÇAKIR, İ. 2006. The Use Of Video As An Audio-Visual Material In Foreign Language Teaching Classroom. In: *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 5 (4), s. 67 – 72.
- CHUNG, J. 1999. The effects of using video texts supported with advance organizers and captions on Chinese college students' listening comprehension: An empirical study. In: *Foreign Language Annals*, 32 (3), s. 295 – 308.

- DANAN, M. 2004. Captioning and Subtitling: Undervalued Language Learning Strategies. In: *Meta*, 49 (1), s. 67 – 77. Dostupné na <https://doi.org/10.7202/009021ar>
- GARZA, T. J. 2008. Evaluating the use of captioned video material in advanced foreign language learning. In: *Foreign Language Annals*, 24, s. 239 – 258. Dostupné na: <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1991.tb00469.x>
- HARMER, J. 2001. Teaching with Video. In: *A. Pearson Education Limited. Practice of English language teaching*. England: Editorial Longman, s. 282.
- HODGES, C., MOORE, S., LOCKEE, B., TRUST, T., BOND, A. 2020. The difference between emergency remote teaching and online learning. In: *EDUCAUSE Review*. Dostupné na: <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>
- MARTINEZ, A. 2002. Authentic Materials: An Overview. In: *Karen's Linguistics Issues*, Dostupné na: <https://www.scribd.com/document/252585396/Authentic-Materials-an-Overview>
- NEUMAN, S. B., KOSKINEN, P. 1992. Captioned television as 'comprehensible input: Effects of incidental word learning from context for language minority students. In: *Reading Research Quarterly*, 27, s. 95 – 106.
- PANOVA, E. P., BOCHARNIKOVA, N. V., TJUMENTSEVA, E. V., SEMIKIN, D. V., KHARLAMOVA, N. V., KOROLEVA, I. 2021. Achieve Efficiency in Creating an Electronic Course. In: *Applied Linguistics Research Journal*, 5 (3), s. 159 – 166. Dostupné na: DOI: 10.14744/alrj.2021.66199
- ROGERS, C., MEDLEY, F. 1988. Language with A Purpose: Using Authentic Materials in the Foreign Language Classroom. In: *Foreign Language Annals*, 21 (5), s. 467 – 478.
- WATKINS, J., WILKINS, M., 2013. Using YouTube in the EFL Classroom. In: *Language Education in Asia*, 2 (1). Dostupné na: DOI:10.5746/LEiA/11/V2/I1/A09/Watkins_Wilkins
- WINKE, P., SYDORENKO, T., GASS, S. 2013. Factors Influencing the Use of Captions by Foreign Language Learners: An Eye-Tracking Study. In: *The Modern Language Journal*, 97 (1), s. 254 – 275. Dostupné na <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-4781.2013.01432.x>
- YATES, A., STARKEY, L., EGERTON, B., FLUEGGEN, F. 2020. High school students' experience of online learning during Covid-19: the influence of technology and pedagogy. In: *Technology, Pedagogy and Education*. Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1475939X.2020.1854337>

Táto práca bola podporovaná projektom VEGA č. 1/0792/21 a Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-18-0473.

Kontakt

Mgr. Jana Boltžiar
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra transatológie
Štefánikova 67, 949 01 Nitra
Slovenská republika
Email: jana.boltziar@ukf.sk

PROBLÉM GRAMATICKEJ INTERFERENCIE U SLOVENSKÝCH ŠTUDENTOV RUSISTIKY

THE GRAMMATICAL INTERFERENCE PROBLEM AMONG SLOVAK STUDENTS OF RUSSIAN STUDIES

KATARÍNA JALOVÁ

Abstract

The paper deals with the current problem of grammatical interference in the process of teaching the Russian language in linguistics. Through theoretical background, we demonstrate the negative, but also positive, effects of the mother tongue on the acquisition of a second foreign language; we list the most commonly used types of grammar teaching methodology. In the analytical-interpretative part, we build on our own pedagogical experience and present the most common mistakes of Russian studies students in mastering Russian grammar, together with suggestions for the elimination of these problems.

Keywords: Russian language, teaching methods, grammar, grammatical interference.

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá v lingvodidaktike aktuálnym problémom gramatickej interferencie v procese výučby ruského jazyka. Prostredníctvom teoretických východísk demonštrujeme negatívne, ale aj pozitívne, vplyvy materinského jazyka na osvojovanie si druhého cudzieho jazyka, uvádzame najpoužívanejšie druhy metodiky výučby gramatiky. V analyticko-interpretatívnej časti vychádzame z vlastných pedagogických skúseností a prezentujeme najčastejšie chyby študentov rusistiky pri osvojovaní si ruskej gramatiky spolu s návrhmi na elimináciu uvedených problémov.

Kľúčové slová: ruský jazyk, metodika výučby, gramatika, gramatická interferencia.

Úvod

Predmet „cudzí jazyk“ má niekoľko osobitostí. Podľa A. Ščukina cieľom výučby „*nie je len nadobudnutie vedomostí o samotnom predmete, t. j. o jazyku, ale aj formovanie návykov a schopností rôznych druhov rečovej činnosti*“ (Ščukin, 2003, s. 8). Výučba ľubovoľného cudzieho jazyka je však v počiatočných štádiách spojená s určitými problémami. Ako hlavnú prekážku v procese vyučovania vnímame medzijazykovú interferenciu, ktorá prebieha na rôznych navzájom prepojených úrovniach jazyka – fonetickej, ortografickej, lexikálnej, morfolologickej, syntaktickej. Úlohou pedagóga je preto včasná diagnostika potenciálnych interferenčných tlakov a práca nad ich odstránením.

Cieľom tohto príspevku je teoretické objasnenie príčin vzniku jazykovej interferencie medzi slovenským (t. j. materinským jazykom) a ruským jazykom (t. j. druhým cudzím jazykom po angličtine ako prvom cudzom jazyku), spôsoby diagnostiky najčastejších problémov a tiež návrhy riešenia interferenčných tlakov. Pozornosť venujeme najmä gramatickej interferencii prejavujúcej sa na úrovni morfológie a syntaxe. Analyticko-interpretatívna časť vychádza z našej pedagogickej praxe výučby gramatických cvičení z ruského jazyka v prvom ročníku programov ruské a východoeurópske štúdiá a prekladateľstvo a tlmočníctvo.

Interferencia v procese výučby cudzieho jazyka

V súčasnom multikultúrnom a multilingválnom priestore je ovládanie niekoľkých cudzích jazykov prirodzené, a dokonca aj žiaduce. Pri striedavom používaní materinského a cudzieho

jazyka, t. j. v dôsledku „jazykového kontaktu“ (Weinreich, 1979, s. 22), môže dôjsť k vzájomnému ovplyvneniu jedného jazyka druhým. Toto ovplyvnenie môže byť pozitívne (napr. pri prijímaní nových lexikálnych jednotiek do slovnnej zásoby), ale aj negatívne (napr. vytesnenie domácich pomenovaní cudzojazyčnými).

V súvislosti s osvojovaním si cudzieho jazyka sa stretávame s inými typmi vzájomného ovplyvňovania sa jazykov. Do popredia vstupujú prirodzené poznatky z materinského jazyka, ktoré sa podvedome snažíme aplikovať pri učení sa cudzieho jazyka. V sfére dvojjazyčnosti, čiže aktívneho používania dvoch jazykov – materinského a cudzieho, U. Weinreich pri „odklone od noriem niektorého z jazykov“ hovorí o jave interferencie (Tamže).

Pojem interferencia môže mať niekoľko definícií. L. Barannikovová vníma interferenciu ako „zmenu v štruktúre alebo elementoch štruktúry jedného jazyka pod vplyvom druhého“ (Barannikova, 1972, s. 88). V. Vinogradov interferenciu definuje ako „vzájomné pôsobenie jazykových systémov v podmienkach dvojjazyčnosti, ktoré sa vyvíja buď pri jazykovom kontakte alebo pri individuálnom osvojení si cudzieho jazyka“ (Vinogradov, 1990, s. 197).

Materinský jazyk má na osvojovanie si cudzích jazykov výrazný vplyv, ktorý môže byť pozitívny, ale aj negatívny. Ruská lingvistka N. Fedotovová rozlišuje medzi pojmami transferencia, t. j. pozitívnym vplyvom jedného jazyka na druhý v prípade rovnakých jazykových javov, a interferenciou, teda negatívnym vplyvom pri odlišnostiach medzi jedným a druhým jazykom (Fedotova, 2015, s. 39).

V procese výučby cudzieho jazyka (či už prvého alebo druhého cudzieho jazyka) sa stretávame s oboma vyššie uvedenými javmi. Transferencia je v našom prípade vyvolaná blízkosťou materinského slovenského jazyka a vyučovaného druhého cudzieho jazyka – ruštiny, kedy študent automaticky prenáša jazykové systémy a javy z materinského do cudzieho jazyka a tieto zodpovedajú normám osvojovaného jazyka.

Oveľa častejšia je však jazyková interferencia, ktorá predstavuje azda najzásadnejší problém pri výučbe cudzích jazykov. Ako sme už spomínali vyššie, k interferencii dochádza na všetkých úrovniach jazyka:

- Na **fonetickej úrovni** sa interferencia prejavuje vtedy, keď hovoriaci „stotožňuje fonému druhotného jazykového systému s fonémou prvotného jazykového systému a vyslovuje ju podľa fonetických pravidiel prvotného jazyka“ (Weinreich, 1979, s. 39). U slovenských študentov ruského jazyka sa fonetická interferencia najčastejšie prejavuje v nesprávnej výslovnosti mäkkých ruských spoluhlások, ktoré nemajú svoju analógiu v slovenskom jazyku (Madej, 2019, s. 58) ako napr. zvuky *рб – р’*, *нб – п’*, *бб – б’*, *сб – с’* atď. či v rozdielnej výslovnosti *ы – у* a *и – і* v ruskom jazyku, nakoľko v slovenskom jazyku zodpovedá obom grafémam jedna fonéma. Problematický je aj ruský pohyblivý prízvuk, ktorý sa môže líšiť napr. v závislosti od pádu alebo čísla. Nesprávne položený prízvuk v mnohých prípadoch vedie k zmene významu použitého slova (napr. *мúка – тука*, *тра́пение* a *мука́ – му́ка*, *ну́сать – мо́чиť* a *ну́сать – пи́сать*), čím dochádza ku komunikačným nedorozumeniam.
- **Ortografická interferencia** sa prejavuje v aplikovaní ortografických pravidiel slovenského jazyka v ruskom jazyku. Medzi najčastejšie chyby študentov patrí použitie dvojhĺások *йа*, *йу*, *йо* namiesto grafém *я*, *ю*, *ё* (napr. *йаблоко*, *йубка*, *йож* namiesto *яблоко*, *юбка*, *ёж*); písanie *ы* po ruských spoluhláskach *к*, *з*, *х* napriek tomu, že podľa ruských pravidiel sa po týchto spoluhláskach píše *и* (s výnimkou niekoľkých slov cudzieho pôvodu) alebo písanie *и* po spoluhláske *ц*, pričom v ruštine je prípustné *ы* (napr. *высокий*, *американцы* namiesto *высокийй*, *американцыы*); absencia mäkkého alebo tvrdého znaku (napr. *Игор*, *компютер*, *итальянец*, *обект* namiesto *Игорь*, *компьютер*, *итальянец*, *объект* atď.); zámena hlások *э* a *е* najmä v počiatočnom štádiu výučby (napr. *ето*, *этаж* namiesto *это*, *этаж* atď.); písanie pomenovaní štátnych príslušníkov v ruštine s veľkým začiatočným písmenom; písanie *а* namiesto *о* v prípade neprízvučnej pozície samohlásky *о* v slove (napr. *акно́*, *ма́я*, *за́вуть* namiesto *окно́*, *мо́я*, *зову́т*).

- **Interferencia na lexikálnej úrovni** súvisí so spoločným zaradením slovenského a ruského jazyka do skupiny slovanských jazykov. Množstvo slov je tak rovnakých alebo podobných, čo na jednej strane uľahčuje vzájomné porozumenie, na druhej strane je tu však početná skupina rusko-slovenských homofónov (tzv. falošní priatelia prekladateľ'a), ktorá je zdrojom možných nedorozumení (napr. *моряк* = *námorník* a *морiak* = *индюк*, *черствый* = *tvrdý*, *suchý* a *čerstvý* = *свежий*, *баня* = *parný kúpeľ* a *baňa* = *шахта*, *рудник*, *позор* = *hanba* a *розор* = *внимание*, *пахнуть* = *voňať* a *пáchnuť* = *вонять* atď.). Medzi ďalšie časté chyby patrí napr. nesprávne použitie slovies s rovnakým koreňom napr. *учить* a *учиться*, *звать* a *назвать*; rozdiely v slovesách pohybu s významom opakovaného deja alebo v ich prenesenom význame.
- **Morfologická a syntaktická interferencia** je spojená s prenášaním pravidiel skloňovania, časovania či vetnej skladby z materinského jazyka do cudzieho. Na syntaktickej úrovni je to najčastejšie uplatňovanie slovenského slovosledu, kalkovanie slovenských syntaktických konštrukcií (napr. *Я рад гуляюся в парку*. namiesto *Я люблю гулять в парке*.) a s tým spojené nevhodné použitie pomocného slovesa *быť*, ktoré v ruštine nemusí byť priamo vyjadrené (napr. *Мой отец есть учитель*. namiesto *Мой отец учитель*.). Na gramatickej úrovni dochádza napríklad k nesprávnemu určeniu rodu podstatných mien, nesprávnemu použitiu pádových prípon podstatných a prídavných mien, nesprávnemu časovaniu slovies, či nesprávnemu použitiu pádovej väzby slovesa.

Považujeme za dôležité poznamenať, že interferencia na jednej z jazykových úrovní ovplyvňuje aj ďalšie úrovne. Napríklad nezvládnutie ortografických pravidiel cudzieho jazyka sa prejaví na morfolologickej úrovni pri nesprávnom použití pádovej prípony.

Interferencia nemusí byť len medzijazyková, ale aj vnútrojazyková. Podľa slovníka metodických termínov a pojmov medzijazyková interferencia vzniká „*pri existencii rozdielov v systémoch materinského a cudzieho jazyka a prebieha na úrovni významu a použitia*“, vnútrojazyková interferencia je „*charakteristická pre tých, ktorí už majú značné skúsenosti v osvojovaní si cudzieho jazyka a prejavuje sa tým, že skôr sformované a silnejšie návyky prichádzajú do kontaktu s novými, čo vedie k chybám*“ (Azimov, Ščukin, 2009, s. 87).

Metodika výučby gramatiky cudzieho jazyka

V nasledovnej časti sa budeme podrobnejšie venovať gramatickej transferencii a interferencii na úrovni morfológie ruského jazyka v porovnaní so slovenským jazykom. O dôležitosti ovládania gramatiky cudzieho jazyka nemožno pochybovať. „*Študent potrebuje gramatiku na to, aby správne skladal cudzojazyčné výpovede, rozumel cudzojazyčnej reči, vedel vedome kontrolovať stavbu výpovede a vybrať potrebné alebo najvhodnejšie gramatické formy a štruktúry*“ (Fedotova, 2013, s. 85). Podľa L. Ščerbu gramatika predstavuje „*repertoár prostriedkov, pomocou ktorých sa na jednej strane podľa určitých pravidiel vyjadrujú vzťahy medzi jednotlivými predmetmi mysle, na strane druhej podľa nemenej určitých pravidiel vznikajú nové slová*“ (Ščerba, 1974, s. 84).

Zároveň je potrebné dodať, že zvládnutie gramatiky nie je cieľom výučby cudzieho jazyka, ale jedným z prostriedkov na zvýšenie komunikačnej kompetencie študenta. Pri charakterizovaní úlohy gramatiky v procese výučby cudzieho jazyka je podľa R. Purma, S. Jelínka a J. Veselého dôležité „*jasné rozlíšenie gramatiky ako gramatickej štruktúry jazyka a gramatiky ako teórie – systém pravidiel o tejto štruktúre*“ (Purm, Jelínek, Veselý, 2003, s. 57). V tejto súvislosti je pri vysvetľovaní gramatickej problematiky nevyhnutný lingvistický opis špecifik gramatických prostriedkov v smerovaní od zmyslu (významu) k forme vyjadrenia, a naopak, v smerovaní od formy k obsahu. S tým súvisí Ščerbove rozlíšenie „*pasívnej*“, t. j. „*gramatika, ktorá skúma funkcie, významy štruktúrnych elementov daného jazyka vychádzajúce z ich formy, resp. z ich vonkajšej strany*“ a „*aktívnej*“ gramatiky, ktorá „*učí použitie týchto foriem*“ (Ščerba, 1974, s. 91). So špecifikami výučby gramatiky súvisia používané

lingvodidaktické metódy. L. Rozboudová a J. Konečný ako príklad uvádzajú dve základné metódy, z ktorých sa sformovali ďalšie lingvodidaktické metódy a prístupy:

- **Priama metóda** je založená na „automatizácii rečových vzorov bez použitia prekladu“. Gramatika sa pri tejto metóde vníma len ako „prostriedok komunikácie“, gramatický systém cudzieho jazyka sa nevysvetľuje a neprecvičuje, absentuje gramatické minimum, potrebné gramatické prostriedky sa osvojujú v samom procese komunikácie.
- Pri **prekladovo-gramatickej metóde** gramatika zohráva kľúčovú úlohu, veľmi dôležité je poznanie jazykového a gramatického systému cudzieho jazyka a jeho komparácia s materinským jazykom. Výučba jazyka je tak založená na analýze a preklade gramatických modelov a slovných tvarov (Rozboudová, Konečný, 2018, s. 87).

V súčasnosti najrozšírenejšou je **komunikačná metóda**, v ktorej sa gramatika využíva funkčne, pozornosť sa sústreďuje na riešenie rôznych komunikačných úloh a na schopnosť adekvátneho použitia jazykových prostriedkov pri dorozumívaní sa v rôznych komunikačných situáciách (porov. Dulebová, Moskovkin, 2021, s. 222). Gramatika sa osvojuje v rámci prirodzeného dorozumievania sa (Tamže). Podobného názoru sú aj A. Akišinová a O. Kaganová: „V súčasnej metodike sa ku gramatickým javom pristupuje z pozície chápania trojjedinej podstaty jazyka: jazyk – reč – komunikácia. Odtiaľ vychádza analýza gramatických javov z pozície štruktúry, fungovania v rečových vzoroch a realizácie v texte. Výučba gramatiky sa vedie s prihliadnutím na tri druhy kompetencie: lingvistickej (porozumenie, analýza, poznanie gramatického javu), rečovej (schopnosť prijímať a používať rečové vzory naplnené určitou gramatickou formou) a komunikatívnej (schopnosť prijímať a vytvárať texty použitím danej gramatickej kategórie)“ (Akišina, Kagan, 2002, s. 133).

Gramatická interferencia u slovenských študentov rusistiky

V nasledovnej časti sa budeme podrobnejšie venovať gramatickej transferencii a interferencii na úrovni morfológie ruského jazyka v porovnaní so slovenským jazykom. Štruktúra vyučovacieho procesu si vyžaduje prihliadanie na možné interferenčné tlaky materinského alebo prvého cudzieho jazyka. Základom pre prognózovanie javov medzijazykovej interferencie je komparatívna analýza gramatiky ruského a slovenského jazyka, ktorá tiež zaručuje „realizáciu diferencovaného metodického prístupu ku gramatickým faktom s prihliadnutím na stupeň ich obťažnosti pre študenta“ (Purm, Jelínek, Veselý, 2003, s. 58). Pri diagnostike potenciálnych ťažkostí v osvojení si cudzieho, a najmä príbuzného jazyka je dôležitá systémová a funkcionálna komparácia (tamže).

Na úrovni funkcionálnej komparácie prevládajú rozdiely medzi ruským a slovenským jazykom, napr. pri kategórii rodu, čísla, pádu a životnosti: *врач – lekár/lekárka, тренер – tréner/trénerka, ловить рыбу – loviť ryby, собирать клубнику – zbierať jahody* atď., ktoré majú za následok prejavy medzijazykovej interferencie.

V prípade systémovej komparácie (napr. gramatických kategórií) nachádzame rôzne stupne paralel v porovnávaných jazykoch. R. Purm, S. Jelínek a J. Veselý vypracovali zjednodušenú klasifikáciu paralelných vzťahov medzi ruštinou a češtinou, ktorú v upravenej podobe môžeme aplikovať aj na slovenský jazyk:

- Gramatické kategórie sú vyjadrené typologicky rôznymi prostriedkami (napr. kategória osoby sa v formách minulého času v ruštine vyjadruje osobným zámenom, v slovenskom jazyku pomocným slovesom);
- Gramatické kategórie sú vyjadrené typologicky rovnako (napr. zakončením), ale s rôznym zvukovým zložením: *школоу – školou, мамой – mamou*;
- Gramatické kategórie sú vyjadrené typologicky rovnako (napr. zakončením), a pritom prostriedkom (zakončením) podobného zvukového zloženia: *школаму – školami* (Purm, Jelínek, Veselý, 2003, s. 59).

Pri systémovej komparácii sa tak stretávame aj s javom medzijazykovej transferencie uľahčujúcej proces osvojovania si cudzieho jazyka. Medzijazyková interferencia predstavuje vážnu prekážku pri výučbe cudzieho jazyka. O. Čevelová hovorí o nasledovných príčinách vzniku interferencie:

- sémantické, štruktúrne a funkcionálne stotožnenie javov materinského a cudzieho jazyka;
- vplyv faktoru prehodnotenia na základe nedorozumenia;
- vznik nesprávnych asociácií niekedy čisto mechanického charakteru (Čevela, Fedotova, Nikitiuk, 2017, s. 155).

V našej pedagogickej praxi sa stretávame so všetkými vymenovanými príčinami, najčastejšia je však prvá príčina. Študenti sa snažia hľadať spojitosti vo svojom materinskom jazyku, čo má za následok kumuláciu chýb v cudzom jazyku. Medzi najbežnejšie typy chýb patrí:

1. **Doslovný preklad lexikálno-gramatických pojmov do materinského jazyka**, ktorý je spojený s absenciou alebo nízkou úrovňou sformovania mechanizmu samokontroly, ktorá je jedinou podmienkou regulovania rečovej činnosti. Kalkovanie slov a slovných spojení bez kontextu vety môže priviesť k narušeniu noriem cudzieho jazyka.
2. **Zvuková interferencia** spočívajúca v skomolení zvukovej podoby potrebného slova. Tento typ chyby je nebezpečný tým, že v dôsledku nesprávnej artikulácie vznikajú problémy v procese osvojovania si nielen ústneho, ale aj písomného prejavu v dôsledku toho, že automatizovaný návyk nesprávnej výslovnosti interferenčne ovplyvňuje také činnosti ako písanie a čítanie.
3. **Analógia s predchádzajúcim preberaným materiálom** je spojená s kombinačným myslením človeka, ktoré je súčasťou vzniku nových rečových vzorov na materiáli jazykovej skúsenosti toho ktorého národa. Ak si študent raz osvojí, že analógia podľa vzorov materinského jazyka vedie k chybe, snaží sa nájsť analógiu s už prebratým materiálom, čo má za následok možný vznik spojenia, ktoré neexistuje ani v materinskom, ani v cudzom jazyku (Čevela, Fedotova, Nikitiuk, 2017, s. 155).

V procese výučby cudzieho jazyka sa môžeme stretnúť najmä s kombináciou uvedených chýb, keďže jedna chyba ovplyvňuje vznik ďalšej.

Gramatická interferencia u slovenských študentov rusistiky

Počas našej pedagogickej praxe sme u skupiny študentov prvého ročníka ruských a východoeurópskych štúdií a prekladateľstva a tlmočníctva diagnostikovali niekoľko závažných chýb spojených s gramatickou interferenciou. Skupiny prvákov sú špecifické tým, že prevažná väčšina študentov prichádza na vysokú školu s nulovými alebo len minimálnymi znalosťami ruského jazyka. Vplyv medzijazykovej interferencie je tak o to väčší. Študenti absolvujú intenzívne kurzy ruského jazyka zamerané na čo najdôslednejší rozvoj jazykovej kompetencie.

Na hodinách *Cvičení z ruskej gramatiky* sa venujeme dôkladnejšiemu precvičovaniu problematických gramatických javov v ruštine. Vzhľadom na začiatočnícku úroveň študentov postupujeme podľa princípu postupného zvyšovania náročnosti. Študenti prechádzajú od určovania rodu podstatných mien, cez určovanie čísla podstatných mien po skloňovanie podstatných a prídavných mien v jednotlivých pádoch. Všetko je doplnené časovaním vybraných sloves, dôraz kladieme aj na správne slovesné pádové väzby a spájanie podstatných mien s prídavnými menami a číslovkami. Interferenčné tlaky sa prejavujú pri každej novej učebnej látke, preto sa zameriame len na tie najčastejšie a z nášho pohľadu najproblematickejšie zaznamenané pri podstatných a prídavných menách:

1. **Interferencia pri určovaní rodu podstatných mien.** Najvýraznejší problém predstavuje určenie rodu podstatných mien zakončených na mäkkú spoluhlásku (napr. *ль, рь, нь, бь, съ, шь*) domáceho pôvodu – *цель* (ž. r.) – *ciel'* (m. r.), *зверь* (m. r.) – *zver* (ž. r.), *уровень* (m. r.) – *úroveň* (ž. r.), *подпись* (ž. r.) – *podpis* (m. r.), *гусь* (m. r.) – *hus* (ž. r.), *лебедь* (m. r.) – *labuť*

(ž. r.) alebo cudzieho pôvodu – napr. *гараж* (m. r.) – *garáž* (ž. r.), *референдум* (m. r.) – *referendum* (s. r.), *метод* (m. r.) – *metóda* (ž. r.), *модель* (ž. r.) – *model* (m. r.), ktoré v oboch jazykoch znejú podobne, ale odlišujú sa v rode. Pri prvom pohľade na samostatne stojace slová majú študenti tendenciu tipovať možný rod, čo je vzhľadom na absenciu jasného pravidla pochopiteľné, avšak nie akceptovateľné. V tomto prípade je na začiatku vhodná pomoc učiteľa, nové slová by sa mali utvrdiť častým opakovaním v širšom kontexte, resp. v praktickej komunikácii (napr. krátka básnička ako mnemotechnická pomôcka, vytváranie jednoduchých slovných spojení a viet s použitím problematických slov atď.).

2. Interferencia v kategórii čísla podstatných mien. K interferencii pri tvorbe nominatívu plurálu podstatných mien dochádza na úrovni ortografie. V prípade podstatných mien so zakončením na tvrdú spoluhlásku je interferencia na ortografickej úrovni spôsobená nesprávnym použitím samohlásky *ы* po spoluhláskach *к, г, х* – *словаки, ученики, политики, мухы* namiesto *словаки, ученики, политики, мухи* alebo použitím samohlásky *и*, kde sa podľa pravidiel ruskej ortografie vyskytuje *ы* – napr. *дипломаты, пациенты, гимназисты, музыканты, футболисты* namiesto *дипломаты, пациенты, гимназисты, музыканты, футболисты*. Na lexikálnej úrovni sa interferencia prejavuje v obojstranných rozdieloch v čísle ruských a slovenských pomnožných podstatných mien, napr. *дрова* – *drevo*, *сливки* – *šľahačka*, *овощи* – *zelenina*, *дыху* – *voňavka*, *husle* – *skrinka*, *шаты* – *plátne*, *новiny* – *gazeta*, *уста* – *rom*. V prípade nominatívu plurálu podstatných mien sa stretávame aj s vnútrojazykovou interferenciou najmä pri koncovkách *-ы, -и* : *-а, -я*, ktorými sa odlišuje význam niektorých podstatných mien mužského rodu: napr. *лагери* (*политические*) – *лагерья* (*летние*), *пропуски* (*занятый*) – *пропускá* (*в здание*), *тóны* (*музыки*) – *тонá* (*цвета*) atď. Študenti si často zamieňajú jednotlivé významy, preto sa s danými podstatnými menami pracuje výlučne s ich použitím v slovných spojeniach, neskôr v jednoduchých vetách.

3. Interferencia v kategórii pádu podstatných a prídavných mien. S interferenciou sa azda najčastejšie stretávame práve v súvislosti so skloňovaním, resp. časovaním. Rovnaký pádový systém dáva priestor pre prenášanie pádových koncoviek z materinského do cudzieho jazyka. Napríklad v datíve singuláru podstatných mien mužského rodu – *учителю, доктору, певцу, отцу*; v lokáli singuláru podstatných mien stredného rodu, kedy je pre ruštinu typická koncovka *-е* na rozdiel od slovenčiny – *в уху, о море, о здорю* namiesto *в ухе, о море, о здоровье*. Pri skloňovaní podstatných mien dochádza aj k vnútrojazykovej interferencii na fonetickej úrovni, ktorá je najvýraznejšia pri genitíve singuláru a nominatíve plurálu. Niektoré podstatné mená majú graficky rovnakú formu tak v genitíve singuláru, ako aj v nominatíve plurálu, odlišuje ich len prízvuk (napr. *без дóма* – *все домá*, *без окнá* – *все óкна*, *без соснý* – *все сóсны*), s ktorým majú študenti ruštiny azda najväčší problém. Nie je tomu inak ani v tomto prípade. Študenti si pri komunikácii často zamieňajú prízvuk v jednotlivých podstatných menách, čo sťažuje efektívnosť rečového prejavu. V procese výučby preto používame pomocné slová *без* (pri genitíve singuláru) a *все* (pri nominatíve plurálu). V súvislosti so skloňovaním prídavných mien interferencia nastáva zamieňaní slovenských a ruských zakončení: študenti často vynechávajú sufíxy *-ый/-ий, -ая* v nominatíve singuláru – napr. *высоки/высока, новы/нова* namiesto *высокий/высокая, новый/новая* atď.; v genitíve singuláru mužského a ženského rodu používajú sufíxy typické pre slovenčinu – *нового/новой, старого/старой, большего/большой* namiesto *нового/новой, старого/старой, большего/большой*; podobné situácie nastávajú aj v datíve singuláru – *новему/новой, старему/старой, веселому/веселой* namiesto *новому/новой, старому/старой, веселому/веселой*.

Uvedené konfliktné situácie medzi materinským a cudzím jazykom sa pomerne jednoducho dajú eliminovať správne vybranými praktickými cvičeniami a zaradovaním do komunikačných situácií (napr. tvorba dialógov, hľadanie vybraných konštrukcií v texte a pod.).

Záver

V našom príspevku sme prezentovali len zlomok najrozšírenejších problémov spojených s gramatickou interferenciou u slovenských študentov ruského jazyka. Pokračovať by sme mohli interferenciou pri časovaní slovies, pri pádových väzbách slovies či pri skladbe vety.

Bez ohľadu na to, akú oblasť jazyka práve skúmame, považujeme včasnú diagnostiku a elimináciu interferenčných tlakov za kľúčové v procese správneho osvojovania si cudzieho jazyka. Práca nad odstraňovaním konfliktných prienikov materinského a cudzieho jazyka je zdĺhavá, ale na každý problém existuje riešenie. Ako najefektívnejšie na nám v našej pedagogickej praxi ukázalo opakovanie problematických slov/slovných spojení vo viacerých preberaných látkach (podľa známeho princípu *Repetitio est mater studiorum*), zaradovanie interferenčných javov do komunikačných hier či vytváranie vlastných mnemotechnických pomôcok študentmi.

Zoznam citovanej literatúry

- AKIŠINA, A. A., KAGAN, O. J. 2002. *Učimsja učit': Dlja prepodavatelya russkogo jazyka kak inostrannogo*. Moskva: Rus. jaz. Kursy, s. 133.
- AZIMOV, E. G., ŠČUKIN, A. N. 2009. *Novyj slovar metodičeskich terminov i poňatij (teorija i praktika obučenija jazykam)*. Moskva: IKAR, s. 87.
- BARANNIKOVA, L. I. 1972. Suščnosť interferencii i specifika jejo pojavlenija. In: *Problemy dvujazyčija a mnogojazyčija*. Moskva: Nauka, s. 88 – 98.
- ČEVELA, O. V., FEDOTOVA, S. I., NIKIŤUK, V. P. 2017. K voprosu o preodolenii jazykovoj interferencii pri obučenii russkomu jazyku kak inostrannomu. In: *Sovremennye naukojemkije tehnologii*. Moskva: Izd. dom Akademija jestestvoznaniija, s. 154 – 158.
- DULEBOVÁ, I., MOSKOVKIN, L. V. 2021. Sociokul'turnoje soderžanije sovremennych učebnikov russkogo jazyka dlja škol i vuzov Slovakii. In: *Filologičeskij klass*, 26, 2. Jekaterinburg: URGPU, s. 221 – 232.
- FEDOTOVA, N. L. 2015. *Metodika prepodavanija russkogo jazyka kak inostrannogo (praktičeskij kurs)*. Sankt-Peterburg: Zlatoust, s. 39 – 92.
- MADEJ, L. 2019. K voprosu o metodach predotvraščeniija jazykovoj interferencii. In: *Slavjanskije jazyki: sistemno-opisatel'nyj i sociokul'turnyj aspekty issledovanija*. Brest: BrGU, 2020, s. 56 – 60.
- PURM, R., JELÍNEK, S., VESELÝ, J. 2003. *Didaktika ruského jazyka. Vybrané kapitoly*. Hradec Králové: Gaudeamus, s. 57 – 59.
- ROZBOUDOVÁ, L., KONEČNÝ, J. 2018. *Sovremennaja didaktika russkogo jazyka kak inostrannogo. Jazykovyje sredstva*. Praha: Karolinum, s. 87.
- ŠČERBA, L. V. 1974. *Prepodavanije inostrannyh jazykov v srednej škole. Obščije voprosy metodiki*. Moskva: Vysšaja škola, s. 84 – 91.
- ŠČUKIN, A. N. 2003. *Metodika prepodavanija russkogo jazyka kak inostrannogo*. Moskva: Vysšaja škola, s. 8.
- VINOGRADOV, V. A. 1990. Interferencija. In: *Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar*. Moskva: Sovetskaja enciklopedija, s. 197.
- WEINREICH, U. 1979. *Jazykovyje kontakty*. Kyjev: Višča škola, s. 22

Tento príspevok je súčasťou grantového projektu č. UK/350/2021 Výskum gramatickej interferencie u študentov prvého ročníka ruských a východoeurópskych štúdií a prekladateľstva a tlmočníctva.

Kontakt

Mgr. Katarína Jalová
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií
Gondova 2, 811 01 Bratislava 1
Slovenská republika
Email: katarina.jalova@uniba.sk

SPIŠIAKOVÁ, M. VARELA CANO, D. P., TUŽINSKÁ, S., PAVLIKOVÁ, Ž. 2020. *Španielsky jazyk pre ekonómov, diplomatov a mediátorov 1*. Brno: Tribun. ISBN 978-80-263-1578-0.

SPIŠIAKOVÁ, M. VARELA CANO, D. P., TUŽINSKÁ, S., PAVLIKOVÁ, Ž. 2020. *Španielsky jazyk pre ekonómov, diplomatov a mediátorov 2*. Brno: Tribun. ISBN 978-80-263-1579-7.

Publikácie *Španielsky jazyk pre ekonómov, diplomatov a mediátorov 1* a *Španielsky jazyk pre ekonómov, diplomatov a mediátorov 2* predstavujú kvalitný učebný materiál vo forme učebnice, aplikovateľnej na širokú škálu predmetov (odborných aj všeobecných) v španielskom jazyku na úrovniach A1 – A2 a B1 – B2. Ako naznačujú samotné názvy týchto učebných pomôcok, sú určené primárne študentom ekonomického zamerania, ktorí študujú španielčinu ako ďalší cudzí jazyk, ale rovnako ich možno aplikovať vo výučbe španielčiny ako cudzieho jazyka všeobecne.

Učebnica pozostáva z dvoch samostatných dielov rozdelených podľa stupňa náročnosti v súlade so Spoločným európskym referenčným rámcom (SERR) a s tým vhodne radených tém, čo sa týka gramatiky i slovnej zásoby. Tematické celky spracované v jednotlivých kapitolách sú syntézou najfrekvencovanejších tém a problematík z odbornej praxe na Slovensku, v Španielsku a Latinskej Amerike a charakter učebnice teda plne zodpovedá nie len súčasným tendenciám a metódam vo výučbe cudzích jazykov, ale zároveň aj potrebám a požiadavkám súčasnej spoločnosti, kladeným na komunikačné schopnosti študentov.

Autorkám publikácie sa podarilo naplniť cieľ vytvoriť učebnice dostupné v printovej i digitálnej podobe, ktoré zodpovedajú súčasným tendenciám vo výučbe cudzích jazykov, reflektujú najfrekvencovanejšie témy z odbornej praxe na Slovensku, v Španielsku a Latinskej Amerike a spĺňajú potreby a požiadavky súčasnej spoločnosti, kladené na komunikačné schopnosti študentov v cudzom jazyku. O tomto fakte svedčí aj použitá literatúra, z ktorej autorky pri zostavovaní diel vychádzali – odborné publikácie od domácich (Ulašín, Vertanová) aj zahraničných (Allarcos Llorach, Gómez Torrego, Matte Bon) odborníkov na morfológiu, syntax, lexikológiu, výučbu španielčiny ako cudzieho jazyka, špecifiká hispanoamerickej španielčiny, fonetiku a fonológiu španielskeho jazyka, ale obe učebnice rovnako reflektujú aj aktuálnu spoločensko-ekonomickú problematiku hispanofónneho sveta.

Učebnice sa začínajú sumárom gramaticko-lexikálno-kultúrnych celkov pre jednotlivé lekcie. Oba diely pozostávajú z desiatich lekcí, pričom po piatej a desiatej lekcii sú zaradené lekcie na súhrnné zopakovanie učiva z predchádzajúcich piatich lekcí. Každá z desiatich lekcí pozostáva z nasledovných celkov: článkov s použitím lexiky a gramatických javov, na ktoré je daná lekcia zameraná; aktivít na následné precvičenie slovnej zásoby; podrobných vysvetlení gramatiky aj v slovenčine s príkladmi; komunikačných aktivít na precvičenie konkrétnych javov; série gramatických cvičení rôzneho charakteru; aktivity na počúvanie s porozumením, článku zameraného na odbornú či všeobecnú tému z hispanofónneho sveta a slovníčka so slovnou zásobou, na ktorú je daná lekcia zameraná, a to aj s prekladom do slovenčiny. Úvodné články na začiatku každej lekcie majú charakter dialógu, čo prispieva k reálnejšej reprezentácii lexiky a lexikálnych javov a prispieva ku komunikačnému zámeru. Jednotlivé aktivity v lekciami sú navrhnuté tak, aby stimulovali všetky jazykové zručnosti a komunikačnú schopnosť študenta, teda slúžia na podporu a rozvoj komunikačnej schopnosti, ale aj čítania a počúvania s porozumením a ústneho či písomného prejavu. V každej z lekcí sa takisto vyskytujú úlohy, s ktorými možno pracovať na hodinách z viacerých hľadísk, čo znamená, že jedna aktivita môže slúžiť na podporu komunikačných schopností, tréning písomného prejavu, kooperatívneho riešenia problému, rozvoja slovnej zásoby a pod. Na konci oboch dielov učebníc nájdú študenti kompletný slovníček, ktorý je syntézou slovnej zásoby všetkých desiatich lekcí so slovenským

prekladom. Súčasťou oboch dielov je vždy kľúč k cvičeniam, vďaka čomu publikácia predstavuje kompletný a bezproblémový materiál aj pre samoukov.

Prvý diel publikácie, ktorý je zameraný na úrovne A1 – A2, sa oproti druhému líši tým, že za všetkými zadaniami v španielčine nasleduje ich ekvivalentný preklad do slovenčiny, čo napomáha študentovi počas procesu učenia sa osvojiť si niektoré základné pojmy, ktoré sa systematicky opakujú, napr. tvary slovies v rozkazovacom spôsobe: *Completa...* = *doplň*, *Lee...* = *čítaj*, *Elije...* = *vyber*, *Escucha...* = *Vypočuj si* atď., alebo niektoré základné kolokácie ako napr.: *la opción correcta* = *správna možnosť*, *los verbos reflexivos* = *zvratné slovesá*, *según el ejemplo* = *podľa vzoru*, *la respuesta correcta* = *správna odpoveď* atď.

Môžeme konštatovať, že predkladané učebnice ponúkajú komplexné a súhrnné vysvetlenie gramatických celkov zodpovedajúcim úrovniám A1 – B2, odrážajú adekvátnu lexiku so zameraním na aktuálne spoločensko-ekonomické otázky domáce i zahraničné (t. j. španielskej alebo hispánskej Ameriky) a vďaka glosáru so slovenským prekladom poskytujú vhodný učebný materiál nielen pre študentov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ale aj pre širokú verejnosť so záujmom o samoštúdium španielčiny ako cudzieho jazyka.

Recenzentka

Mgr. Nina Mocková, PhD

Ekonomická univerzita v Bratislave

Fakulta aplikovaných jazykov

Katedra románskych a slovanských jazykov

Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava

Slovenská republika

Email: nina.mockova@euba.sk